

ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИС-
ТЕЦТВА, НАУКИ Й ГРОМАД-
СЬКОГО ЖИТТЯ.

ЗМІСТ:

Л. Мосендз: Юнацька весна . . . 241	Дм. Донцов: До консолідації . . . 301
Богдан І. Антонич: Елегія про перстень молодости 246	Мр. О. Хомінський: Нищителям традицій . . . 307
Р. М. Рільке: Карло XII-й, король шведський, мчить по Україні 248	Е. М.: З творів „першої в світі лі- тератури“ 309
Гілберт Кіс Честертон: Під зна- ком зламаного меча 250	М. Л.: З пресового фільму . . . 310
Ів. Федорченко: Зарання. . . . 262	Бібліографія 312
Е. Ляхович: Англія в обличчі фа- шизму. 284	Відповіді Редакції. 316
Ольга Павлюх-Гузарева: „А до того я не знаю Бога“ 291	Від Адміністрації 317
	Нові книжки й журнали 319

РІЧНИК II.
КНИЖКА 4.

ТОМ II.
КВІТЕНЬ

1934

НОВА адреса редакції й адміністрації: ЛЬВІВ, Чарнецького 26 м. 21.
Чековеkonto П.К.О. 500371.

Виходить другий наклад книжки **О. ОСТРОВЕРХИ**

МУСОЛІНІ — ЛЮДИНА Й ЧИН

Варта цю книжку прочитати, щоб переконатися, як сильна воля може піднести людину з бідного робітника на становище начальника великої держави (**Народня Справа, ч. 9.**)

Книжка написана цікаво й живо (**Вісті, 18. 2.**)

Популяризація думок і чинів Мусоліні може дуже корисно відбитися на формуванні в нас державницького світогляду... У нас давно давалося відчуття брак книжки, що представляла б цю одну з найвизначніших постатей сучасної Європи й уже тому годиться привітати появу цієї книжки (**Хліборобський Шлях, ч. 9.**)

Це кілька цікавих моментів з життя великого італійця, накреслених автором з питомою йому легкістю стилу так, що книжку читається з приємністю і зацікавленням (**Перемога, ч. 10.**)

Прихильні рецензії на цю книжку крім того появились вже в італійській пресі.

Ціна 1 зл. слати на ПКО 500.371.

„Український Голос“

Редакція, Адміністрація і Друкарня міститься під:
210—216 DUFFERIN AVENUE

Почтова адреса:

Ukrainian Voice P. O. BOX 3626, WINNIPEG, MAN., CANADA

**ВСІ КУПУЄМО ЛИ-
ШЕ ЦИКОРІЮ**

„ЛУНА“

бо це виріб української кооперативної фабрики „Спільний Промисл“ у Львові **XV. вул. Церковна ч. 2.**

Вже вийшло накладом видавництва „БАТЬКІВЩИНА“

„МОЛОДЕ СЕЛО“

Світоглядний підручник
для сільської молоді

Книжечка обіймає 128 сторінок друку і 38 світлин.

Ціна одного примірника 40 сот., з пересилкою 60 сотиків.

Спішіть з замовленням на адресу:

В-цтво „Батьківщина“, Львів, вул. Домініканська 11 II пов.

17 42531
Р. 2 1934 кн. 4

Л. МОСЕНДЗ

Юнацька весна

Праматері Роду

Як зацвіте юнацька весна
перед героєм стелиться дорога:
манить мета, манить досягнень змога,
»Дійти чи впасти!« — присяга одна.

Але важка змаганням дальна...
У твоєму зорі близька перемога,
в обіймах теж солодка тривога,
безсмертям лона свого ти міцна.

І ось в твоїх руках мета героя...
Біля шляху спиняються обое,
обтяжені ласкавістю оман.

Та час минає... гаснуть чари-зори.
Праматірю в космічний океан
ти леш мого Роду вічне море!

I

Як зацвіте юнацька весна
спалахує душа жагою спраги,
але чатують вже одвічні маги
й питво юнацтва подають: »До дна!..«

Враз вічністю душа стає п'яна,
вся сповнена натхнення і відваги:
над ким справляти свято переваги?
Кого розбудить виклику луна?

О, як же тісно у вузькому колі
оточенням приреченої долі!..
О, скільки бажань стать їй на відсіч!..

А з далини вже чути сопілку бога:
далеких обривів зазивний клич...
Перед героєм стелиться дорога...

Львівська державна
наукова бібліотека

4276

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

II

Перед героєм стелиться дорога...
 Вперед! поза далекий виднокруг!
 Тепер він сам собі опора, друг...
 Лише вперед, не треба більш нікого!

Десь там, карбом незнаного порога,
 простягнеться розмежуючий пруг,
 накреслить борозну могутній плуг
 між тим що буде й що було до того,
 безсмертям вкриє вічная заграва
 звияжності, з віків до віку слава:
 путь титанічна, велитенська ціль...

Бажати-досягти... усього, всього...
 І ось у безконечний простір миль
 манить мета, манить досягнень змога.

III

Манить мета, манить досягнень змога,
 шлях вється, як спокуси мудрий змії,
 у чарівну країну всіх надій,
 де сипле сповнення Фортуна з рога...

У щирій думці стільки є ясного,
 що путь, здається, пролетить мерщій
 ніж бажань смілих нечислимий рій.
 Є зайвою усяка осторога
 від небезпек, які ховає путь.
 Бо ж де відвага з вірою ідуть
 там перешкод немає і не буде.

Геть, сумніву медузина мана!
 Як вільно дихають лицарські груди:
 »Дійти чи впасти« — присяга одна.

IV

»Дійти чи впасти« — присяга одна
 брентить здалека у суворім тоні.
 А гордому девізу в унісоні
 співає серця дивная струна:

»Спокуса невідомого тмяна —
 миліша слави. В буйному розгоні
 є насолоди більш ніж в перепоні
 подоланій. Змагань височина —
 дорожча цілей«... Міряють віддаль
 веселі очі... О, ніколи жаль
 не затемнить, не схилить зір хоробрий,
 сягатиме все воля звияжна
 поза далекий, недосяжний обрій!..
 Але важка змаганням далина.

V.

Але важка змаганням даліна,
важка часом охоплює утома...
Тоді до шепотінь спокуси-гнома
йме прислухатись серця глибина:

»Спокою одпочивна тишина
на цім шляху нікому невідома,
усюди й завше ти на нім не вдома,
бо путь стремлінь — довічна чужина.

Поляжеш ти на непосильнім герці!..«
І сумнів загніздився десь у серці,
розтерла барви обрію імла,
далеко ціль від здійснення свогого...
А ти, єдина, зблизька надійшла,
У твоєму ж зорі близька перемога.

VI

У твоєму ж зорі близька перемога,
невідома сповненість туги,
завершеність могутньої снаги, —
усе надить із погляду твогого:
лишитися назавше біля нього,
опанувати джерела жаги
ось зараз... тут... Та на шальки ваги
не мож ще кинуть рішення твердого,
не мож віддати за тишину спокою
всю насолоду опаніння грою,
всю небезпек солодку ворожбу...

Та сумнів закликає з потайного,
убраний у спокусливу габу:
»В обіймах теж солодка тривога...«

VII

В обіймах теж солодка тривога
подолання й стремління. Їхня сіть
героя без перестанку стремить
спіймати... обіцяє щось нового
у кожен мент... Та відчуття міцного
душа тримає провідную нить,
що всі обіцянки — це тільки мить,
і не жагу безсмертного, тривкого
зловити плетивом витких хвилин,
та сні в тривкий перетворити чин...
Ось знов вертає простору дозвілля,
занурена у вічність однина...
Та ще останнє, чарівне зусилля:
безсмертям лона свого Ти міцна.

VIII

*Безсмертям лона свого Ти міцна,
міцна чуттям одвічним таємниці:
переступити свого Я границі,
щоб віку невмируща борозна*

*укрилась килимом твого зерна,
щоб махом крил могутньої орлиці
долетіть, напоїти Рід з криниці,
в якій вирує вічність чарівна...*

*І вже твої перемагають чари,
твої, так легко досяжні, дари,
ось поглинається просторий шлях
твоею всездійсною жагою,
ось образ вічності в твоїх руках,
і ось в твоїх руках мета героя...*

IX

*І ось в твоїх руках мета героя
з далекої вже близька й досяжна.
Куди стреміти ще шляху човна?
що здобувать Улісові в двобою?..*

*Скінчилися змагання... і без бою
вже біг прудкий відважного судна,
послушний волі певного стерна,
керується дбайливою рукою*

*до плеса між ясними берегами,
до порту з легко здійсненими снами,
з завершенням усіх бажань і мет...*

*Рука в руці і, дружньою ходою
від долини вже віддалившись геть,
біля шляху спиняються обоє.*

X

*Біля шляху спиняються обоє,
і в серці вже юнацькому нема
нічого іншого, як ти сама;
твоїх імен чергою племінною*

*палить уста; й побідною вагою
все переважає захопленість німа
цим світом, створеним лише двома
між ефемерністю і вічною весною.*

*У невідклично-переможний мент
все особисте знищує уцент
те полум'я, яким ти споконвіку*

*могого племені живиш ватран...
Горять героїській серця без ліку,
обтяжені ласкавістю оман!*

XI

*Обтяжені ласкавістю оман,
всякденністю досягнених ілюзій
стоять вони на чарівному крузі
загорнені в захоплення туман.*

*У їхніх ніг хвилює стиглий лан
життя і смерти в силі і напрузі;
і знов геройське серце беться в тузі
дістатися за далів параван,
лише-но чаклувань мара загине,
лише-но спиненість часу пролине,
щоб вже удвох піднести на крилах
до Віри й Чину у безсмертя гори
й на них піднять юнацтва вічний стяг...
Та час минає... гаснуть чари-зори...*

XII

*Та час минає... гаснуть чари-зори...
блакить даляв, що в них була колись,
з уст видихалось чарівне «спинись»,
і мудрість Роду ними вже говорить,
і мудрість Роду мудрі цілі творить
та вимага геройського «борись!»,
щоб чину і стремлінь юнацьких звість
знайшла в нащадках відгук і опору,
та щоб на чатах Рідної землі
не вартували марні жалі,
але лицарство звияжне і сильне,
лицарство без страху і без доган...
І ти стремиш вже, радісно і вільно,
праматірю в космічний океан.*

XIII

*Праматірю в космічний океан,
у простір, де зароджуються річі,
вабить тебе і необорно кличе
володар твій і пан Великий Пан.*

*І ось уже на життєвий майдан
виносиш ти засвічені свічі...
Вдивляється юнак тобі увічі
і віднаходить страчений талан
геройських діб змагання, віри й чину
та пізнає, що кожної хвилини
він — Будівничий Роду вічних стін;
об них розібеться Мemento mori
безмежности, що до її глибин
ти ллеш мого Роду вічне море.*

XIV

Ти ллєш мойого Роду вічне море,
 сама для нього вічне джерело!
 О, знаю я: тобою це було
 засіяно прапредківські простори;
 та ще нові лани для Роду з'оре
 твоїх нащадків міцнее рало.
 І буде: під єдинеє берло
 збереться Рід в величному Соборі,
 благословить побідницю віків,
 благословить праматір юнаків
 праматір всього чину, жертви, віри...
 І путь героїства, вічна і ясна,
 почнеться Роду в життєвому вирі
 як зацвіте юнацькая весна.

1933.

Богдан І. Антонич

Елеґія про перстень молодости

Розсунулись, мов карти, стіни,
 угору стеля поплила,
 і вікна згасли в синій тіні,
 найближчі речі вкрила мла.
 Так ява стала сном.
 Уже не стеля, лиш глибінь,
 уже не стіни — далечінь,
 і наче іскри в тиші сплячій,
 далекі, недосяжні в мряці.
 дзвінкі, м'нливі та дрижачі
 засяли зорі над столом.

Стою спокійний та невгнутий
 під небом, що важке, мов камінь.
 Мені сьогодні незаснути.
 Пишу холодними руками
 оці слова.

Ріка шумить, пісок, мов мрії, меле..
 Головокружним ночі хмелем
 п'яніє голова.
 Ось таємнішає природа
 в безбожно первісній красі
 (словами не розкрити тайн її).
 Якаж страшна є цього світу врода,
 що отруїла дні мої.

От жив звичайно, як усі,
мантачив безтурботно час,
аж забаглось мені нараз
чогось незнаного.

Сьогодні вже не так, не так:
складнішає життя
і наче чорний стяг,
пливе над серцем кожна річ
і місяць — мідний птах,
таємна рожка неба, лямпа
поетів та сновид
веде мене в срібlistих снах
зигзаком мрії та безумства
понад безодню світа.
Мов ртуть підноситься солодкий жаж
до горла та до мізку,
аж струни-нерви задрижать.
Тоді вдаряє пісня леготом ножа,
тоді лунає пісня різко.

Ну, сам скажи,
навіщо це усе,
навіщо мерзти
в холоднім сяєві краси.
Ось, краще бережи
твоєї молодости перстень.
Отих хвилин,
коли ще світ, мов серце, був широкий,
коли не снівся сон лихий мені,
коли ще хлопцем сивоооким
сміявся щиро й дзвінко
та без журби мантачив дні.

Так час перегортає
мою життя нову сторінку.

І знаю тільки те,
що треба пісню, наче тіль, нести з собою,
що треба йти, невпинно йти
назустріч мертвій тишині
за зовом вітру — за зовом ночі,
аж попіль сну засипле очі.
Спочине серце під крилатим кленом,
порине в море трав зелене,
і тільки пісня вільна, спіла,
жива, нестримна, горда, сміла
ітиме далі вже без мене.

Р. М. Рільке
(1875—1926)

Карло XII-й, король шведський, мчить по Україні

Мовби вечірні гори
королі у легендах. Хворі
зняті до них сліпнуть зори.
Ціну зємель і життя творять
на їх бедрах поясів збори,
важкі манти з їхніх плеч.
Пишовбраний стьожками вгору
йде голий, стрункий меч.

Король-юнак з північних країв
подоланий був на Вкраїні.
Ненавидів гарфи він, їхній спів,
і весну, і коси дівчини.
На сірім їздив він коні,
світилися сірі очі,
та не тужили їх вогні
припасть до ніг жіночих.
Зір — в жадній русу не признав,
ніхто його не цілував,
і в лютости часи
перловий місяць він зривав
з прекрасної коси.
Колиж найшла печаль, — у мить
він вмів дівча приворожить,
чия обручка дослідить,
у кого теж така,
і — псами, щоб не смів вже жить,
цькував він юнака.

І він лишив край сірий свій,
що й голос загубив,
і мчав за спротивом мерщій
до небезпек боїв,
поки аж чуда вплив дивний:
блукала п'ять, як в чарах мрій,
залізом клямрів, але в ній
меча не мав свого;
і він до дійсности вертав:
бій красний влестливим бував
завзятости його.
З коня не міг минути він
довкола жаден рух.

Як срібляний був кілець дзвін,
 і мав свій голос кожен чин,
 й гула, мов з дзвонів глибин,
 душа річей навкруг.
 Інакше й вітер був міцним,
 що в короги стрибав
 як барс стрункий, коли із ним
 змагавсь зі сміхом трубний грім
 і віддих забивав.
 А зверху вітер налетів:
 ось, ідучи, у бубон бив
 скрівавлений юнак;
 сюди й туди із ним ходив,
 мов з лави мертвих в гріб носив
 свого серця знак.
 Й гора зрівнялась не одна,
 мов ще стара кора земна
 і досі не вляглась;
 базальтом знялась сталь ясна,
 і кублилась юрма міцна,
 немов хиталась ширина
 лісів в вечірній час.
 Підносивсь п'ятьми душний дим,
 хоч смерку час не був при цім,
 укрит все сивий шар;
 Та ось вже з рубанцем новим
 знов спалахнув вогнем ясным
 врочистий ватри жар.
 Йшли в наступ: в дивних убраннях
 цей фантастичний гурт провінцій;
 та враз заліза сміх розлягсь:
 від сріброплімінного принца
 був бій вечірній в блискавках.
 Прапори маяли, і друзі
 всі королівськими були
 у рухах й марнотратства тузі, —
 над пломінем будов в окрузі
 світитись зорі почали.

І була ніч. І бій поволі
 вертав як стомлений приплив,
 що був приніс мерців доволі,
 усе чужих, важких мерців.
 Обачно сірий кінь ступав
 (могутні п'ястуки минав)
 через мужів, що вмерли в полі,
 по чорній здоптаній травні.
 Іздець на сірому коні
 у вогких барвах видів долі

сріблястість, мов скалки скляні.
 Сталь вяне, бачив, пють шоломи,
 в швах панцирів мечі стерчать,
 він бачив: в мертвих рук заломі
 тріпочеться брокату шмат...
 Не бачив більш.

Як в мріях далі
 за громом бою мчав, палали
 йому вогнисто лиця й сяли
 мов у закоханого очі.

Перекл. Л. Мосендз

Gilbert Keith Chesterton
Гілберт Кіс Честертон

„Під знаком зламаного меча“

(Із збірки: „Невинність о. Бравна“. „The innocence of father Brown.“)

Тисячорукий сивий ліс із міліонами срібних пальців. Зорі на синьозеленому небі блищали холодним відблиском криги. Відлюдна, поросла густим лісом, околиця застигла, скована морозом. Западниці поміж стовбурами дерев чорніли, мов безодні печери пекла в скандинавських сагах, того пекла, в якому лютує мороз. Чотирикутня дзвіниця на церкві, і та мала якийсь нехристиянський вигляд, немов виступила з поганської північної саги, немов належала до якогось барбарського міста зпоміж приморських скель Ісландії. Дивна ніч для оглядування кладовища! А тимчасом, може й найкраща.

Воно розкинулось на зеленім горбі, що несподівано виростав із запорошеного снігом лісу і здавався сивим в певному сяйві зір. Більшість могил було на його схилі, а до церкви нагорі вела крута, мов сходи, стежка. На самім вершку горба, на видному місці, стояв надгробок, яким це кладовище було вславлене, роботи одного з найбільших європейських різьбарів. Та його слава одразу померкла поруч із славою того, на чийй могилі цей надгробок було поставлено. Накидану легкими рисами срібного олівця із зоряного саява, видно було лежачу постать, вилиту з масивного металю: дужі, зложені на грудях, руки, вголовах гармата, поважне обличчя, виголене по військовому та військовий стрій минулого століття, накреслений кількома простими лініями. По праву руку лежала шабля із відламаним вістрям, по ліву — Біблія. Соняшними літними днями сюди приїздили авто-

буси, переповнені американцями та іншими цікавими оглянути надгробок. Навіть в такі дні кладовище на горбі посеред лісу та церква, здавались самотніми; а такого зимового темного вечора, здавалось, вони будуть полишені на самоті із зорями. Коли ні! Серед непорушної тиші заскрипіла іржава фіртка, ввійшли дві невиразні чорні постаті і пішли вгору по стежці до надгробка.

В неяснім зорянім світлі видко було тільки, що були убрані в чорне та, що один з них був дуже великий, а другий, може завдяки контрастові, зовсім малий. Підійшли до надгробку і стояли якийсь час перед ним. Навколо не було й душі, ба навіть живої істоти. Самі вони могли здатися не людськими істотами. У всякім разі початок їхньої розмови мігби здатися дивним.

По першій мовчанці малий чоловік спитався у великого:

— Де мудрий заховає камінець?

Високий тихо відповів:

— На березі у ріні.

Малий кивнув головою, а, помовчавши, знову спитав:

— Де мудрий заховає листок?

Другий відповів:

— У лісі.

Тоді малий сказав:

— Черкніть-но сірник і просвітить трохи.

Великий помацав у кишенях, чиркнув і золотий відблиск полум'я освітив на боці надгробка напис чорними літерами: добре знані слова, що їх американці не раз читали побожними устами:

„Світлої пам'яті генерала Сен-Клера, героя і мученика, переможного лицаря, що завжди дарував життя своїм ворогам, сам-же впав від їхньої зрадницької руки. Хай Бог, в якого він непохитно вірив, винагородить його і скарає його ворогів.“

Сірник догорів і випав із пальців високого чоловіка. Він хотів засвітити другий, але невисокий товариш спинив його:

— Досить, Флямбо, спасибі. Я вже побачив, що хотів бачити. Чи краще сказати не бачив того, чого не бажав бачити. А тепер нам треба промахати шляхом півтора милі до найближчого ресторану, там я спробую оповісти вам усе. Бо лише в теплій хаті та при чарці, знайде людина сили на таке оповідання.

Вони зійшли на долину стрімкою стежкою, зачинили за собою заіржавілу фіртку і пустились швидким, дзвінким кроком по замерзлій дорозі через ліс. Промахали мовчки з чверть милі, перше ніж малий чоловік заговорив:

— Так, обіззався він: мудрий ховає камінець на березі в ріні. А що робить він, як поблизу немає берега? Чи ви коли чули про клопіт великого Сен-Клера?

— Я нічого не знаю про його клопоти, отче Бравн, — відповів великий сміючись, — знаю тільки, що ви досить

уже тягали мене до всіх надгробків та пам'ятників цього добродія, хтоб він там не був! Подумавби, що його поховано щонайменше в шести різних місцях. Бачив я пам'ятник генералові Сен-Клерові в Вестмінстерському аббатстві; бачив кінний пам'ятник генералові Сен-Клерові на Набережній; бачив погруддя генерала Сен-Клера на будинку, де він народився і друге, на будинку, де він жив. Тепер ви витягли мене поночі до його могили на сільське кладовище. Мені починає набридати ця славетна особа тимбільше, що я зовсім не розумію, чого ви так його вчепились і чого саме ви шукаєте на всіх тих надгробках та пам'ятниках?

— Я шукаю одного, однісенького слова, — сказав о. Бравн, — слова, якого досі там не знайшов.

— Добре, — сказав Флямбо, — колиж ви почнете ваше оповідання?

— Мені доведеться розділити його на дві частини, — завважив о. Бравн, — спершу те, що всім відоме, а потім те, що відоме мені. Отже те, що всім відоме, здається дуже простим і ясним. До тогож воно зовсім не відповідає дійсності.

— Добре, — сказав Флямбо весело, — починайте оповідання навиворіт, з того, що відоме усім і що не відповідає дійсності.

— Я сказавби, що версія, відома усім, відповідає до деякої міри тому, що сталося, але тільки до деякої міри, — казав далі о. Бравн, — загалові відомі ось які факти: всі знають, що Сер Артур Сен-Клер був великий, непереможний англійський генерал, що по успішних, блискучих, але обережних війнах в Індії та Африці, він став на чолі британської армії проти Бразилії, саме тоді, коли знаний революціонер і бразилійський патріот Олівє оголосив свій ультимат. Всі знають, що при тій нагоді, Сен-Клер, на чолі дуже незначної військової частини, атакував велику армію Олівє і що, по геройським опорі, його взяли в полон. Всім також відомо, що, на жах і обурення цивілізованого світу, Сен-Клера повішено на найближчій дереві. Коли бразилійська армія відступила, його знайшли, як гойдався на дереві, а навколо ший висіла його зламана шабля.

— І ця загально відома версія не вірна? — завважив Флямбо.

— Чому ні, вона остільки вірна, оскільки мова йде про факти, як далеко вони йдуть.

— Я сказавби, що вони йдуть аж занадто далеко! — обіззався Флямбо. — Але, якщо ця версія вірна, то в чому ж полягає загадка?

Вони поминули кількадесять білих під снігом, мов при-
мари, ялин, перше ніж о. Бравн відповів:

— Бачите, загадка тут психологічна. Загадковими стають перед нами дві психології: в цій бразилійській події

поступовання двох найславніших тогочасних вояків було всупереч їхній вдачі. Майте на увазі, що обидва вони і Оліве і Сен-Клер були справжніми героями, що твій Гектор та Ахіль. А щоб ви сказали до версії, в якій Ахіль виявив себе боягузом, а Гектор зрадником?

— Говоріть далі, — сказав нетерпеливо Флямбо.

— Сер Артур Сен-Клер був військовим старого побожного типу, того типу, що врятував нас в Індії підчас Повстання,¹⁾ — казав далі о. Бравн. — Він мав більше на оці обов'язок, ніж прояви блискучої відваги і при всім своїм особистім занятті, був безумовно обережним генералом. В цім же останнім бою він пробував осягти чогось такого, що малій дитині навіть було очевидним абсурдом. Не треба бути стратегом, щоб зрозуміти, що то була дурниця. Отже це перша загадка: що сталося із головою англійського генерала? Друга загадка: що сталося із серцем бразилійського генерала? Президента Оліве можна назвати мрійником, безгрунтовним ідеалістом, але навіть вороги його признавали йому шляхотність, що доходила до донкіхотства. До того часу він звичайно випускав на волю полонених, наділяючи їх навіть дарунками. Люди, що кривдили його, були зворошені його щирістю та шляхотністю. Чогоб же цей єдиний раз в житті йому схотілося так по диявольськи помститися? Та ще й за вчинок, що ніяк не пошкодив йому, а навпаки. Отже, як бачите: один з наймудріших людей поводився, як останній дурень і без жадної причини до того. Один з найшляхотніших людей вчинив підступне злочинство також без жадної причини до того. Це й усе, що можна зприводу цього сказати. От і робіть висновок самі вже.

— Зовсім ні, — обірвав його другий, — висновок робите ви самі і договорите мені до краю ваше оповідання.

— Ну, добре, — згодився о. Бравн. — Не зовсім справедливо булоб сказати, що публична опінія в цій справі саме така, як я казав, не згадавши про два випадки, що трапилися з того часу. Я не можу сказати, щоб вони кинули нове світло на події, бо ніхто їх не зрозумів, але вони кинули певного роду тінь і то в іншому напрямі. Першим було от що: родинний лікар Сен-Клерів посварився із ним і почав друкувати ряд статей про генерала, доводячи в них, що той був релігійним маняком. Але далішні ревеляції якось зависли в повітрі й припинились. Всі, розуміється, і без того знали, що Сен-Клер мав деякі ексцентричності побожних пуританів. Другий випадок звернув на себе далеко більше уваги. В нещасливому полку, що в божевільній атаці на Чорній Річці втратив майже до щенту своїх людей, — живими залишилося яких двадцять-трицять, — був один капітан Кіс, який тоді саме був заручений із донькою Сен-Клера і опісля одружився з нею. Він був

¹⁾ Повстання в Бенгалії 1857—58 р.р.

також серед тих, що захоплені в полон Оліве, були випущені на волю усі, окрім генерала. Років двадцять по тому, він, тоді полковником, випустив у світ свої мемуари під заголовком: „Англійський офіцер в Бирмі та в Бразилії“. На тому місці, де читач нетерпляче шукатиме якогось пояснення катастрофи, що спіткала Сен-Клера, стоїть приблизно от що: „В цих спогадах я скрізь оповідав про події докладно так, як вони саме відбулися, тримаючись того погляду, що слава англійського війська має стільки традиції за собою, що не потребує замовчувань. В одному лише випадку зробив я виняток, а саме в справі розгрому на Чорній Річці, і мотиви, які мене до того спонукують, хоч і приватного характеру, але належать до обов'язку честі. Проте, щоб віддати справедливість пам'яті двох видатних людей, я додам: генерала Сен-Клера обвинувачували при цій нагоді в нездібності; я, принаймні, можу запевнити, що вчинок його, як його правильно зрозуміти, був одним з найбільш блискуче обміркованих. Президента Оліве так само обвинувачували в несправедливій жорстокості. Вважаю своїм обов'язком захистити честь ворога і сказати, що при цій нагоді він виявив навіть більше великодушності, ніж звичайно. Більше з цього приводу я не можу нічого сказати і ніякі мотиви не примусять мене додати хочби одно слово“.

— Чекайте, чекайте, — скрикнув Флямбо, — мені здається, я вже знаю!

— Ну, добре, — згодився його співдорожній, — то кажіть ви.

Ліс перед ними розступився ліворуч і праворуч; шлях спускався в долину через залиту місячним світлом галяву, а тоді знов упірнав, мов у темний мур другого лісу. Вхід у дальший темний ліс виглядав малим і круглим, немов чорна діра залізничного тунелю.

Флямбо почав зниженим голосом:

— Генерал Сер Артур Сен-Клер не був нормальною людиною. Він походив із родини, де божевілля трапилося уже в кількох поколіннях. Його бажанням було заховати це від доньки і, оскільки можливо, навіть і від будучого зятя. Справедливо чи ні, але йому здавалося, що наближався вибух і він постановив сам накласти на себе руку. Та одверте самогубство зрадилоб його мотиви. Підчас цього походу темрява все більше й більше обгортала його розум і, нарешті, стративши рівновагу, він приніс свій громадський обов'язок в жертву особистим мотивам. Він кинувся необдуманно в бій, сподіваючись упасти першим. Побачивши, що досягнув тільки полон і безчестя, він стратив цілком розум, зламав свій меч і повисівся.

Чорна діра, в якій зникала їхня стежка, роззявлена, мов могильна яма, наче підкреслила жадливість змалюваної ним трагедії, бо він стрепенувся:

— Страшна пригода! — сказав Флямбо.

— Страшна, — згодився о. Бравн, — але, якбиж то вона відповідала дійсності! Божевілля й розпука страшні, але вони чесні й невинні. На світі буває гірше.

Вони заглибились у темний тунель лісу; стовбурі дерев по обидва боки блимали невиразно, мов темний коридор, що бачимо часом у сні. Коли лісова темрява обступила їх так щільно, що можна було діткнутись гилляк, не бачучи їх, о. Бравн знову сказав:

— Де мудрий ховає листок? У лісі. А що він робить, як немає поблизу лісу?

— Гаразд, гаразд, — обізвався Флямбо зірковано, — щож він робить?

— Йому застається насадити ліс, щоб сховати листок, — сказав священник глухим голосом. — Страшний гріх!

— Слухайте-но, — скрикнув його приятель нетерпляче, бо лісова темрява та темні вислови починали впливати на його нерви, — хочете ви оповісти мені історію, чи ні? Які інші підстави маєте ще?

— Маю ще три інші уривки фактів, — сказав о. Бравн, — що я їх розшукав і стулив до купи. Насамперед, розуміється, наше головне джерело до історії і висліду бою, це офіційні повідомлення Оліве, вони досить ясні. Він отаборився з двома, чи з трьома полками на високім березі Чорної Річки; другий беріг був пологий і багnistий. За ним було узгір'я, де стояли перші англійські частини, підтримані іншими, які були, правда, значно в запіллі. Британські сили загалом значно переважали кількістю; та цей один полк був остільки віддалений від своєї бази, що Оліве обміркував плян захоплення його переправою через річку, щоб відрізати його від бази. Але над вечір він постановив лишитися на своїй позиції, що була особливо сильною. На другий день удосвіта він не вірив своїм очам, бачучи, що ця жменька англійців, цілком непідтримана з запілля, переправилась через річку: одні через міст праворуч, другі вбрід трохи вище і скупчились на вузькій смузі якраз під ним.

Щоб вони відважувалися із такими силами атакувати такі позиції, вже само було неімовірним, але Оліве зауважив щось таке ще більш надзвичайне, бо замість того, щоб пробувати захопити міцніший ґрунт, цей божевільний полк, перекинувшись одним безтямним рухом через річку, що загрожувала їх запіллю, застряг у багні, як мухи в меду. Непотрібно й говорити, що бразилійські гармати викосили в їх лавах великі прогалини, на що вони могли відповідати відважним, але все слабшим і слабшим вогнем. Проте вони не відступали і коротке звітлення Оліве кінчиться висловом подиву й замилювання до містичної відваги цих божевільних. „Наша лінія нарешті поступила наперед“, пише Оліве, „і загнала їх в річку. Ми взяли в полон самого гене-

рала Сен-Клера і кількох інших старшин. Полковник і майор, обидва, загинули в бою. Я не можу стриматись від заяви, що рідко коли бачив такий опір, який ми зустріли від цього надзвичайного полку: ранені старшини підхоплювали зброю падаючих солдатів, сам генерал супроти нас на коні із зламаною шаблею в руці". Проте що сталося з генералом, Оліве мовчить так само уперто, як і капітан Кіс.

— Які ще факти маєте? — процідив крізь зуби Флямбо.

— Я довго шукав поки не знайшов ще кілька уривків: в притулкові для інвалідів у Лінкольншірі знайшов я на решті старого вояка, що не лише сам був ранений в бою при Чорній Річці, але навіть був свідком конання полковника Кленсі, грубезного ірляндця і з оповідання можна було зрозуміти, що той вмер не так від куль, як з лютощів. Він принаймні не був відповідальним за той божевільний наступ: очевидно до нього примусив його генерал. Згідно моєму інформаторові його останніми словами були: „Проклятий старий осел із своїм зламаним мечем! Краще бувби зламав собі карк наперед!“ Ви бачите, що всі помітили цю дрібницю, зламану шаблю, хоч більшість висловлюється про неї з більшою побожністю ніж небіжчик полковник Кленсі.

Тут стежка почала звиватись вгору і оповідач спинився прохи перевести дух. Тим самим діловим тоном казав далі.

— Місяць може тому вмер в Лондоні один бразилійський політичний діяч. Між Оліве та ним сталися непорозуміння і він залишив Бразилію. Був досить знаною особою в нас і на континенті, еспанець на ймення Еспадо, старий денді з гачкуватим носом. Я знав його сам: він був католик і мене покликали запричастити його перед смертю. З різних приватних мотивів я мав дозвіл переглянути по смерті його папери, серед яких знайшлося дещо, що відносилось до війни з англійцями, а саме: щоденник британського старшини, який брав участь в бою при Чорній Річці. Я можу тільки догадуватися, що бразилійці знайшли його на вбитому. У всякому разі останній запис в щоденнику був зроблений у вечорі напередодні бою.

Звіт того останнього дня в житті бідного хлопця варто було читати: перша частина його переповнена дотепами про когось, кого він називає „яструбом“, хтось, очевидно не зпоміж військових і не англієць навіть, але також не належить він і до ворожого табору. Можна догадуватись, що то якийсь місцевий посередник, може журналіст. Часто його бачили, як розмовляв із полковником, але частіше з майором: останній досить помітна постать в щоденнику: стрункий, чорнявий на ймення Меррей, північний ірляндець і протестант. Записувач переказує також кілька постійних конфліктів між цим суворим пуританином та бенькетарем пол-

ковником Кленсі. Кільки разів згадується про вишукане різнокольорове убрання „яструба“.

З цього останнього запису ось як я уявляю собі місце оташування ізвечора напередодні бою і самий хід подій: за англійським табором і майже паралельно до річки лежав один з найбільших в тій місцевості шляхів; за табором він завертав на захід, через річку, де був згаданий вище міст. На схід шлях прямував через дичавину і за кілька миль у тому напрямі стояли найближчі англійські частини. Отже звідти, шляхом того вечора, із виблиском і брязкотом, наблизився відділ легкої кінноти, в якому записувач пізнав, із здивуванням, генерала з його штабом, на білих коні, якого ви так часто бачили в ілюстрованих часописах та на патріотичних малюнках. Скочивши з сідла він, не гаючи часу на церемонійні привітання, одразу змішався з старшинами і розпочав горячу, але конфіденційну розмову. Автор щоденника зауважує, що зпоміж старшин він найбільше звертався до майора, в чому не було нічого дивного: обидва вони були військовими одного і того самого давного типу побожних людей, що „читали Біблію“. Досить того, що коли генерал знову сів на коня, то розмова з майором ще не скінчилась і як він їхав кроком шляхом в напрямі до мосту, Меррей йшов поруч і щось горяче доводив. Скоро вони зникли обидва за пальмовим гаєм, де шлях повертав до річки. Полковник вернувся до свого шатра, старшини розійшлися до своїх частин, але незабаром, на їх здивування, ізза пальмового гаю вилетів білий кінь таким чвалом, що першою їхньою думкою було, що він скинув іздця; коли ні, генерал сам гнав його що було духу. Підлетівши вихром до табору, генерал спинив заспаного коня і, з палаючим поглядом, гучним голосом викликав полковника.

Тут, судячи по запису, події посипались одна за другою: затрубили на тривогу, оголошено наступ на ворожі позиції: виявилось генерал і майор вгледіли коло мосту щось таке, що вимагало негайної акції. Майор ніби пішов повідомити найближчі резервні частини, хоч ледві чи був час, щоб вони поспіли. Але річку необхідно було перейти вночі і захопити вранці бразилійські позиції.

На цьому уривається щоденник, в останніх стрічках якого, одначе, відчувається рух і ритм того романтичного нічного наступу.

Мене вразила в щоденнику ще одна незначна, але величезної ваги подробиця: коли генерал закликав їх до геройського наступу, записує автор, він наполовину витяг свою шаблю із піхви, але, ніби засоромившись такого мелодраматичного руху, знову засунув її. Бачите, знову шабля.

— Ну так щож такого,—обізвався Флямбо, — військовіж мають звичайно при собі шаблі.

Місяшне саяво пробилось крізь верхи дерев і кинуло

на шлях їм під ноги дрібну сітку тіней. Флямбо відчув розгадку навколо в атмосфері, але не міг схопити її думкою.

— Про них рідко коли згадується в новітніх війнах, — відповів о. Бравн, — але тут скрізь натикаєшся на ту зламану шаблю.

— Ну так щож тут такого, — процідив Флямбо нетерпляче, — нічого більше як дешевий ефект: шабля старого вояка ламається в його останнім бою. Можна з певністю було сказати, що газети підхоплять цей випадок і роздмухають його. На всіх цих надгробках і скрізь не забули шаблі з надламаним вістря. Сподіваюся, що ви витягли мене в цю північну експедицію не тому, що хтось бачив Сен-Клерову надлану шаблю?

— Ні, — скрикнув о. Бравн різким голосом, — але хто бачив його шаблю ненадламану?

— Що ви цим хочете сказати? — скрикнув Флямбо раптом спинившись. Вони саме тепер вийшли з лісу.

— Я вас питаю, хто бачив його шаблю ненадламану? — повторив о. Бравн уперто. — У всякім разі не автор щоденника, бо генерал вчасно засунув її в піхву.

Флямбо глипав очима, мов сліпий на сонце, а його приятель говорив далі, на цей раз із запалом:

— Чуєте, Флямбо, я не маю справжніх доказів, навіть оглянувши всі ці надгробки, але я переконаний в тому. Дозвольте мені додати ще одну малесеньку дрібничку: полковник, дивним випадком, один з перших дістав кулю, його ранили перед тим, як військо стялося з ворогом рукопашом. Але він згадує про зламану шаблю Сен-Клерову. Чогож вона була зламана? Як вона була зламана? Друже мій, вона була зламана ще перед боєм!

— О! обізвався той, недоречі жартовливо, — прошу вас, а деж відламок?

— Це я можу вам сказати, — підхопив о. Бравн швидко, — в північносхідній частині протестанського кладовища в Белфасті.

— Та невже? — перепитав його той, — ви його там бачили?

— Не міг — відповів о. Бравн із жалем, — над ним стоїть мармуровий надгробник: на могилі майора Меррея, що загинув геройською смертю в бою при Чорній Річці.

Флямбо, здзвалося, вернув до притомности:

— Ви хочете сказати, що генерал Сен-Клер ненавидів Меррея і замордував його підчас бою тому, що...

— Ваша думка й досі шукає чистих і чесних мотивів, — перебив його о. Бравн, — злочинство було гидше ніж ви думаєте.

— Мій запас злочинної уяви вичерпаний, — відповів Флямбо.

Священик ще, здавалося, вагався із чого почати, нарешті знову сказав:

— Де мудрий заховає листок? У лісі.

Флямбо мовчав.

— А як не буде поблизу лісу, то він його насадить. Знову жадної відповіді. Священик додав тоді тихо:

— Як людина схоче сховати труп, то накидає гору трупів, щоб той заховати.

Флямбо мовчки прискорив ходу, немов бажав тим прискорити розв'язання, але о. Бравн говорив спокійно далі, немов продовжував останнє речення:

— Артур Сен-Клер, як я вам вже казав, читав постійно Біблію. Він читав її по своєму. Люди й досі не розуміють, що Біблію варто читати тільки тоді, коли її всі однаково розуміють. А то, друкар читає Біблію задля помилок; мормон читає свою Біблію і вичитує з неї полігамію; член Наукової Християнської секти читає свою Біблію і довідується з неї, що в людей немає ні рук, ні ніг. Сен-Клер був військовим старого, протестантського англо-індійського типу. Вдумайтеся в те, що це може значити. Це може значити, що людина могутнього фізичного складу, живе під тропічним сонцем, серед східних умов життя, керуючись читанням на власну руку східної книжки. Звичайно, що він читав Старий Завіт, а не Євангелію, і, розуміється, знаходив в Старім Завіті все, що хотів: похіть, тиранію, зраду. О, я певен, що по своєму він був чесною людиною, але в кожній східній, горячій країні він тримав гарем, допитував свідків на тортурах, вимагав дарунків й хабарів. Згодом тих нагарбаних грошей почало не ставати на підкуп своїхже людей, щоби мовчали. Сен-Клер потребував усе більше й більше грошей і підчас битви на Чорній Річці він упав до стану тих грішників, яких Данте містить в найнижчій сфері пекла.

— Що ви тим хочете сказати?—спитав його товариш.

— Ось що — відповів священик, вказуючи рукою на озерце сковане кригою: — Памятаєте кого Данте посадив в останнє, в крижане коло?

— Зрадників,—сказав Флямбо здригнувшись.—Оглянувшись навколо в холодній пустині, він сам міг здатися собі Данте, а священик, із його потоком слів, Вергілієм, що вів його крізь пристанище вічного гріха.

Голос священика провадив далі:

— Олівіє, як ви знаєте, був Дон Кіхотом, ідеалістом і не дозволяв таємної розвідки, ні шпигунів, Проте це робилося, як і багато дечого іншого, у нього за спиною. Мій старий приятель Еспадо керував тим. Він був тим денді в різнокольорових убраннях що його задля гачкуватого носа, називали „яструбом“. Граючи ролю доброзичливого посередника на фронті, він намацував собі шлях серед британської армії і, нарешті натрапив на єдиного, хвалити

Бога, підкупного чоловіка в ній, її провідника. Сен-Клерові саме тоді досмерти було потрібно грошей, купу грошей: родинний лікар загрожував тими надзвичайними ревелюціями, які він був почав, але раптом припинив; ревелюціями, в яких натякалося на людські жертви та катування рабів в оселі британського пуританина в аристократичній частині Лондону. Сен-Клер перетяв сстанню нитку, що його тримала і шепнув слово ворогам, подяку за бразилійське золото. Але з Еспадом, „яструбом“ розмовляв не сам він один. Якимсь чином молодий, чорнявий суверий майор з Північної Ірландії відгадав страшну правду. Коли вони йшли тоді, над вечір, шляхом у напрямі до мосту, Меррей казав генералові, що той мусить зректися командування відразу, а ні то піде під суд і буде розстріляний. Генерал змагався з ним поки вони не дійшли до пальмового гаю коло мосту, де, край річки, він витяг свою шаблю, — я немов бачу, як це все відбулося, — і всадив її майорові в спину.

Сен-Клер був пекольним псом, але расовим псом. Я готов заприсягти, що ніколи ще не виявив він такої сильної волі і такої присутности духа, як тоді, коли бідний Меррей лежав мертвий у нього в ногах. Капітан Кіс казав правду, що цей великий чоловік не був ні оли таким великим, як перед цим останнім своїм боєм. Глянувши спокійно на шаблю, щоб обтерти з неї кров, він помітив, що вістря, яке він всадив своїй жертві межи плечі, відламалось і залилось в тілі. Ясно, мов крізь шибку з вікна, побачив він, що станеться далі: побачать трупа, витягнуть з рани відламок, помітять надламану шаблю, або відсутність її. Він убив, але не примусив замовчати. Холодний розум вказав йому єдиний шлях: він мусить знайти оправдання присутности трупа. Він мусить накласти гору трупів, щоб сховати цей один. Двацять хвилин по тому вісімсот англійців йшло назустріч смерті. Але мало того: вони мусіли залишатись в багні коло мосту так довго, аж поки воно не буде вкрито трупами. Тоді — останню зворушливу сцену: сивоголовий генерал віддає ворогові свою зламану шаблю, щоби тільки припинити дальшу різню. Як для експромту, то все було дуже добре зорганізовано. Та мені здається, — я цього не можу довести, — що саме тоді, як вони застряли в кривавім багні, хтось догадався... хтось зрозумів.

О. Бравн помовчав хвилину, а тоді додав:

— Сам не знаю чому мені здається, що то був наречений його доньки.

— Ну, а Олівіє? — спитав Флямбо.

— Олівіє, почасти з лицарства, почасти для вигоди, не обтяжував свого війська в поході полоненими, — пояснив оповідач, — у більшості випадків він пускав усіх на волю. Пустив на волю всіх і на цей раз.

— Всіх, крім генерала.

— Усіх, без винятку.

Флямбо нахмурився:

— Я все ще не розумію, — сказав він.

— У мене перед очима стоїть друга картина, — казав о. Бравн. — Я не маю доказів для неї крім того, що бачу її: я бачу ранок в таборі на голій, спаленій сонцем горі: бразилійське військо шикується в кольйони, готове вирушити. Бачу червону сорочку й чорну бороду Олівіє, вона має по вітру, як він стоїть із ширококрисим капелюхом у руці. Він пращається із своїм великим ворогом, сивоголовим англійським ветераном, що дякує йому в імені усіх англійців. Англійські недобитки стоять нерухомо, коло них харчі й вози для відступу. Сурми засурмили, бразилійське військо вирушило; англійці стоять нерухомо, мов скамянілі, аж поки не стих останній відгомін, поки не зник на обрії останній відблиск ворожої армії. Тоді всі разом повертають очі на свого генерала. Тих облич не можна забути.

Флямбо підскочив:

— А! — скрикув він, — не може бути!...

— Так, — відповів о. Бравн зворушеним голосом. — Англійська рука наклала петлю на шию Сен-Клера — здається мені, що та сама, що наклала вінчальний перстень на палець його донці. Англійські руки підтягли його до ганебного дерева, руки тих, що досі поважали й любили його, що йшли на смерть слідом за ним. Англійці стояли навколо й дивились, як він гойдався під чужим пекучим сонцем, на зеленій шибениці-пальмі.

Вони вийшли з лісу і перед ними заблищали вогні ресторану, що стояв над шляхом з гостинно відчиненими настіж дверима, звідки було чути веселий гомін і сміх.

— Мені нічого більше додавати, — сказав о. Бравн. — Вони засудили його й виконали присуд над ним в пустині, а тоді, ради честі Англії, та ради честі його доньки, присягли про все мовчати. Може, — хай їм Бог в тім допоможе, — вони пробували забути про все. Спробуймо забути й ми. Осьде наш шинок.

— Дуже радо, — сказав Флямбо, вступаючи на осяяний світлом з дверей ганок, але раптом відскочив і мало не впав на шлях.

— Гляньте! — скрикнув він, вказуючи на дошку, що гойдалася над дверима. В неясному світлі видко було малюнок шаблі з відламаним вістрям, а навколо напис імітовано-архаїчними літерами: „Під знаком зламаного меча“.

— Хіба ви цього не сподівались? — спитав лагідно о. Бравн. — Він є богом цілої околиці: половина шинків, парків, вулиць названо в його пам'ять.

— Я думав, що ми покінчили з тою чумою! — скрикнув Флямбо, спюнувши на шлях.

— Ви ніколи не покінчите з ним в Англії, поки існують бронза й камінь. Його пам'ятники будитимуть душі молодих невинних хлопців. Мільйони, що не знали його, поважатимуть, мов рідного батька його, яким тих кілька, що в останнє бачили його; гидували, як стервом. Він зостанеться святим. Ніхто не дізнається правди про нього, бо я нарешті надумався, що мені робити. В розкритті чужих таємниць є так багато доброго, як і злого, що я довго вагався. Але, газет тих тепер ніхто не читає, протибразилійське цькування минулося; Олівє тепер скрізь в повазі. Я собі сказав: коли денебудь на металі, чи на камені, що стоятимуть мов ті піраміди, я знайду хоч слово проти чести полковника Кленсі, чи капітана Кіса, чи президента Олівє, чи іншої невинної людини, тоді я скажу все, що знаю: але, якщо тільки прославляється Сен-Клера, то я змовчу. Я так і зроблю. Ну й холоднож, — додав о. Бравн.

Вони ввійшли до середини.

— Билемо пива або вина.

— Або горілки, — обізався Флямбо.

Переклад з англійської мови Ганни Чакаленко

Ів. Федорченко

ЗАРАННЯ

(Докінчення.)

VI

Людей на сход насилу позганяли. Хто сперечався, не хотів кидати нагальної роботи, того й костуром старшина потяг, або лякав холодною. Староста, десяцький та сторож тільки лаяли, а молодих та суперечливих частували злегенька ціпками по спинах, аж ті йойкали. Так принукували свободних громадян до виконання громадських обов'язків.

Так, як опівдні, люд зібрався. Старшина збігав підтюпцем до попа сповістити про те начальство. І от начальство прибуло перед народ.

— Здрастуйте, добріє люди! — промовив, сидючи в бричці, ісправник, доторкнувшись рукою до козирка. Добрі люди, звичайно як добрі, хоч і громадяни в поневірці, всі гарненько поздіймали шапки й пошанували начальство низеньким поклоном. Стояли без шапок, аж доки начальство, запевнившись, що добрі люди не мають властивих бунтівникам ворожих замірів, відважилось і перейшло, з прихованим всеж таки острахом, через двір тай сховалося за дверима управи.

Тимчасом десь виринула ціла лава урядників на конях і стражників пішком. Це постарався становий. Урядники стали лавою проти сходу, стражники оточили ганок управи, після

того на ганок вийшов увесь трояк начальства, вбраний у всі окраси. Ціла група творила моторошну картину. Народ знову поздіймав шапки і всі насторожились слухати.

— Третєво дні — суворо та грізно зіпнув ісправник — ви цілим селом сдєлалі бальшое преступленіє. Ви насіљственно прагнали с вашіх палєй інженера, каторий імєл от губернатора аткритий лієт. Такой паступок, учіньоний вами скопом, називаеться бунтом. Кто падбіл ілі падгаваріл вас на єтот бунт?

Всі мовчали, не розуміючи половини сказаного.

— Павтаряю: кто первий вивєл вас в полє і кто первий подал мисль оказать сапратівленіє?

Знову всі мовчали.

Бараняча мовчанка юрби зовсім розсатанила ісправника. Він скочив з ганку, схопив за груди першого старосту і гримнув його в лице. Староста ледві встояв, потім став на коліна і, закриваючи рукою зразу спухлу щоку, промовив:

— Та ніхто нас, пане, не підбурював, а такечки прямо, як почули один-по-одному, що хтось нашу землю міряє, пішли всі гуртом та й прогнали мірчого.

Староста все по черзі розказав. Між людьми деякі єгекали, потверджуючи отак, що староста говорить правду.

Зовсім все це не було подібне до того, що наговорив, приїхавши до повіту зі скаргами інжинер. А коли посередник на тихій нараді зауважив, що інжинер повинен був спершу прийти до управи, показати старості одкритого листа і вимагати від старости „содєйствія“, а цього не зробив, то тут в селі навіть нема нікого винного. Ісправник, як організатор цілої отїєї виправи, почував себе ні-в-цих, ні-в-тих і знизив значно тон свої балачки.

— Ну так от що! Глядіть мені, щоб на другий раз цього не було, бо пришлю війсьکو на екзекуцію. А коли інжинер приїде мірять, то ви йому не заперечуйте. Чуєш старосто?

Не вспів той відповісти, як в юрбі загукали

— Не пустимо мірять! Земля наша! Ми її оплачуємо! Нікого не пустимо!

— Як то „не пустимо“, коли я приказую? Як ви смієте мені перечити?

Павло Шкряб, лігня людина, виступив з натовпу; чемно уклонившись, як годиться, промовив:

— А нащож він міряє?

— Чугунку будуть строїть.

— Так нам не треба чавунки, ваше високоблагородіє, — відповів Шкряб.

— Не надо вам, так надо другім.

— А як кому іншому потрібна, то хай і будують її деінде, а не на наших полях. У нас і так землі обмаль.

— Вашева сагласія спрашівать не будут. Паследует указ о прінудітельном атчужденіи землі і ви далжні будете пакаріться і уступіть землю сколько нужна.

VII

Утихомирившись, начальство поїхало, а з ним і посіпаки. Не стільки було того діла, скільки гвалту та репону.

Але, не зважаючи на такий досить лагідний кінець, люди почували себе зовсім погано. Така надія, що чавунку або будуватимуть, або може й ні, не дуже помагала до заспокоєння душ. Добре, коли не будуватимуть! а як почнуть, то тоді що? Не пустити — неможна: он бач що скоїлось за одне тільки те, що якогось там мірчого прогнали. А коли почнеш противитись будувати, то зроблять „закуцію“, та й мовчи.

Ні! так лишити справу не можна. Треба щось робити, а що? — хто його знає. Певно писати кудинебудь. А кудиж писатимеш? До губернатора? — А якже! хіба він не дав мірчому дозволу міряти? Це не може бути; та й по всьому видно, що він з панами заодно. Прямо треба до царя вдатись.

Так собі гуторили люди після того достопамятного сходу, де побито старосту. Щож! — пішого сокола і ворони бють! Їхні думки сплутані та туманні; висновки з них були дуже непевні. Але і такі думки єднали їх. І не так думки, як несвідоме почуття жаху перед хмарию, з якої донісся до їх ледві чутний відгомін грому. І вони, охоплені однією гадкою, ніби знехотя, потяглися докупити і в найближчу неділю, зібралися до управи на збори, ніким некликані і негонені.

Зібралися на дворі. Посідали хто на призьбі, хто на колодах, що лежали у дворі. Хто на тин зіпнявся, а хто й так стояв. Нечутно було ні звичайного на зборах крику, ні гамору, балакали півголосом, всі проняті однією моторошною думкою, що льодовою блискавкою стріляла кожному з потилиці аж у п'яти; вона прошивала їх жахом, аж до зубного скреготу.

Вивів усіх з тої очамрілої мовчанки Гедзь, молодий гошподар дуже нервової вдачі. Через таку вдачу не міг він довго стримуватись у мовчанці і вискочив, як Пилип з конопель.

— Чого тут довго митикувати? діло ясне, а від думок можна і в голову зайти.

Мовчанку було порушено. Громада вийшла з окостеніння і зняла шум та гармідер. Слова посипались, мов хтось прорізав у лантусі з горохом дірку. Галас щодалі більшав і подавав надію вискочити за всі межі. Але староста ухитрився повернути його у свої межі, гукнувши:

— І якого чорта розгіпались, мов баби коло криниці?! Повинніб знати, для якої справи зійшлися.

Сказано це було голосом енергійним, повним виразу найнеімовірнішої люті яку староста вважав за найоздобнішу ознаку його громадської позиції. І сказане показало свою силу зразу. Галас ущух і лише донеде гуло стиха, як то гудуть бджоли на вишневому куші, коли той цвіте.

— Діду, Павле, — звернувся староста до Шкряба. — кажіть, як думаєте?

Хоч і лаконічно поставлене, питання було для всіх зрозуміле — про що тут іде. Незагаючись дід Шкряб почав:

— Найсамперед дайте всі клятву, що опріч нас жадна душа не знатиме, про що будуть балакати. Їжте землю.

Коли кожна душа, нагнувшись, взяла з долу пучечку куряви, що мала символізувати святу землю та поклала її собі на язик, тоді Павло Шкряб почав повагом.

— Мусимо йти перед великі вікна. Хоч і то пан, але пан над панами; то може й на нас справедливим оком оскалить. Об цім нікому ані чичирк.

— Моя думка така, — тягнув далі Шкряб. — Сміливий батько у лоб бє. Обіраймо депутатів впрост до царя. Нехай просять, щоб не позволив видавати отого указа на примусове відбирання в нас землі, бо її в нас обмаль.

— А обмаль, обмаль — перекотилося громадою.

— Ще дві слові, панове громадо, — додав Шкряб. — Депутатам дреба дати грамоту, що то ми їх громадою вибрали і зібрати гроші на дорогу. Пашпорти виправити у волості. Будуть там питати, куди та зачим їдуть, відповісти: — до Києва на прощу Оце і все!

VIII

Ще далеко не благословилося на світ, як повибрані депутати потайки, мов змовники, зібралися коло Шкрябової хати. Дід Павло, не гляючи на свої старі літа, вже зовсім зібрався в дорогу. В його торбу поклала баба дві сорочки, двоє білих штанів, обгорнутих у нові онучі, новий пояс, нову шапку, хліб, мірку сухарів, вузлик соли та головок п'ять цибулі. Не наслідуючись спитати діда куди він іде й за чим, баба ждала, поки сам скаже, а він не говорив і через те між ними мов якась холодна стіна стояла. Обое почували себе як у лещетах і язики їм потерпли. Аж коли перед вікнами замаячили в досвітній сіряві дві чоловічі постаті і дід почав надівати на плечі сумку, баба насмілилась спитати.

— Та кудиж це ти надумавсь, Павле?

— Не скажу, Мотре, не треба тобі знати.

— Хтож то за тобою прийшов?

— Не питайся. То свої люди

— Колиж тебе назад чекати?

— Коли Бог поможе — рівним голосом, в якому чулося дрожання, одказав дід.

Хотілось ще допитувати діда, але придивившись до обличчя зауважила строгий, навіть суворий, вираз і зразу мов заціпилась: не стало духу розпитувати далі і вона, зціпивши зуби, мовчки попрощалася з дідом. Вона сунулась за ним, щоб провозжати, як годиться, але мала таємну думку, придивитися, хто прийшов по діда. Він таким самим голосом сказав:

— Не провозжай: не треба!

Поздоровкавшись з москалем Фонькою та Шахраєм, не

мовляючи більше ані слова, бадьоро попрямував дід Шкріб до шляху, що вів у повітовий город.

Аж над вечір, шістьдесять верстов утоптавши дороги, увиходили в розбовтану, як кальне болото, вулицю повітового міста. Вже сонце запало. Треба було десь заночувати. Дід Павло порадив стати на постояльному у Хаїма Кирноса, де вже раз довелось бувати.

Місто пишалось своїми деревляними, позбиваними з обамполів „пішоходами“. Якже: поступ! Ходити по них було небезпечно, але вони рятували від грязюки і тому їх вживали під час бездорожжя. Іншим часом пішоходи обминали з належним пошануванням. На цей раз, за недостачу пошани до цих гордошів міста, кожному депутатіві припала невелика пригода, але на ніодну з їх костоправа не було треба.

Гаразденько опинилися у Хаїма. В „обчій“ людей було мало. Депутати прибули задрипані мало не по пояс. Потомлені, як хорти, вони всетаки ввічливенько поздоровкались з господарем і спиталися, чи можуть в його переночувати й за яку ціну. Як доїли докінця містечкового оселеддя, обсмоктали йому голову, вицідили до краплі з чайника воду, тоді душі їм розпарилися і почало їх схиляти на сон, а Хаїмові Кирносові заманулося дізнатись, що це за люди.

І він почав, прибираючи чайника з горнятками.

— Чи здалека?

— Та з Лебедина, може знаєш? — відповів Шкріб.

Решта компанії мовчала, памятаючи дідову пересторогу.

— А, це коло Злотополя! Там мій брат у других має заїзд.

По цих словах Кирноса ніби якісь родинні нитки простяглись і повязували між собою почуття зовсім чужих лоти людей.

— Якась пильна справа, мабуть? — питав Кирнос.

— Ат! бодай не казати — махнув рукою Шкріб.

— Там кажуть десь коло вас чавунку Бродський будуватиме — закидав Кирнос.

— А ти вже й знаєш! От жидівська душа — не витримав Шкріб. — То це Бродського справа!?

— Ну, якже, щоб ми та не знали що на світі робиться. З того хліб їмо!

Але ці слова Хаїмові завузлили розмову. Шкріб став обережніший і на всі Кирносові підходи відповів, що вони потребують доброго адвоката порадитись у своїй справі.

Адвока-а ат! Так яж вам посоветуую таково доброго адвоката що аж! Самово лучшево!.. ей богу, штоб я так жил! Ві патом будете мне дякувати так, что аж!..

Але дядьки вперто замовкли. Шкріб тарабанив пальцями на столі і голосно позіхав. Шахрай смалив цигарку і цвиркав слиною. Фонька, сплівши на животі пальді, пустив млинком великі — один навколо одного.

Хаїм зрозумів цю без мови красномовну опозицію і замовк. Він умів чекати.

— Притомилися ми, — ніби виправдуючи свою мовчанку, заговорив Шкряб. — Де кажеш нам спати?

Хаїм показав їм на голі причі. Ліпшого лігва депутати собі й не бажали. Пішли до криниці, витягли цебер води, пообмивали від болота чоботи, щоб не заваляти тапчанів, поклавши під голови клумачки.

IX

— „Чи ялося свиням на росу ходити!“ — промовив при мівкою дід Шкряб, ставши на хіднику під вікнами будинку де мешкав адвокат. Вони всі троє щойно від його вийшли занепокоєні і зніяковілі. Адвокат рішуче відмовився писати прохання до царя.

— Бо то є безглуздя, — говорив він їм. — По цілому світу люди радіють, коли близько їх осель прокладають залізницю, а ви, як ті дикуни, не розумієте власної вигоди, що далеко більше дасть вам користи за ті кілька десятків десятин землі, що у вас її відкуплять.

— Недаром заберуть! А та користь що матиме ціла околиця, цілий край від залізниці — вас зовсім не обходить? Загального добра ви зовсім не розумієте? Сором буде моїй адвокатській честі, коли допомагатиму у вашому дитячому спрямуванню.

— Погано, — вирік дід. — Не інакше, а доведеться користуватись Хаїмовою ласкою. Біс його знає, що там в нього за один. Але ліпше щось, аніж нічого.

— Вернімось на постійну — все одно сьогодні вже нічого не зробимо: он чиновники ідуть додому. Перекусимо, напемось цукорію, та й вдаримось до Хаїма за порадою.

Привиклі до повсякчасної роботи, вони з безділля нудилися пекельним нудом, що їх доводив до розпуки. З того нуду, ніким не прошені, до вечора повичищали Хаїмові стайні, двір, повимощували цегляним штибом доріжки до потребника, до дровітні, і ще їм до вечора було чимало часу: весняні дні довгі. Вийшли на вулицю та й посідали біля воріт на лавочці, дивлячись на порожніючу поволі вулицю.

Тут, як сонце вже сідало, застав їх Хаїм. Правовірний жид він вже встиг збігати до бейс-гамідраша, відмолити належного кадеша і випить чарочку а-гіт бромфи, що продавали за пятака, перехований в якихось криївках жіночого відділу. Йому горілка розвередила апетит і він біг до своєї балабусте, повний мрій налитись поуха горячим росолом з курки. Коли знечевя набіг на своїх ночувальників, що хирно сиділи, глипаючи з нудьги навколо баньками і вмиль його мрії попелом впади, а на перший плян став інтерес.

— Доброго вечора, хазяїни, — ласкаво привитався. — Ну, як там діла?

— Та, бодай не казати! — відповів Шкріб.
 — А що?
 — Нікчемні ваші адвокати — відповів.
 — Ай! І присяжново?
 — І присяжний. Панську руку тягне.
 — Нет, он за народ; толькі он трошки мешігене! —
 опреділяв адвоката Хаїм.
 — Який там у тебе є? — спитав дід.
 — Міня? у міня — нет. Ето тут недалечко он живьот.
 — Твій родич?
 — Зачем родич? Нікакой он мне родич. Он, правда із
 наших, так затож і умний.

Це було справді недалечко. Серед юрби похилених обід-
 раних, облуплених хаток брудного кварталу жидівського гетто,
 стояв маленький домик, новенький, під мальованою на зелено-
 бляхою, з жовтими віконницями та жовто помальованим ганком
 і навіть з огорожею, де почала розпускатись верба. Аж весело
 було глянути на таку чепурушку серед загального дрантя.
 В цім домику мешкав славлений Хаїмом адвокат. Видно не
 зле йому жилося.

Двома словами Хаїм порозумівся з адвокатом.

— А гіт нахт — привітався.

— А гіте юр — була відповідь.

— Ось, маєш! Бацул мір драйцеген а процент.

— Досить з тебе буде й цванціг, — як то завжди було, —
 усміхався адвокат, молодий, чисто вдягнений, повненький жидок.

Ну, гіт — і побіг.

Дід Павло все по ряду розповів. Адвокат уважливо його
 слухав, не перебивав, іноді лише ставляв запитання.

А потім сказав:

— Ви йдіть до Хаїма, переночуйте та приходьте до мене
 завтра раненько, так в осьмій. Прошеніє буде готове, ви
 його підпишете ти й на тім у мене кінець. Завдаток мені
 залишіть.

Х

На святого Іллю прибула до сільської управи бумага,
 що довірений пана Бродського має приїхати за тиждень умов-
 лятися з громадою про землю під будування залізниці. До
 бумаги прикладено було копію указу, що надавав право си-
 луваного вивлащення землі. Додано було в тому листі, що
 коли не дійдуть обопільної згоди на ціну за землю, то, за
 силою такихто та ще якихосьтам постанов незрозумілого за-
 кону справ про оцінку землі передасться до нікому доти не-
 відомої оціночної комісії і вже вона встановлюватиме ціну,
 а землю поліція списує на протокол тай передає будівничому.

Степан Янович аж тричі голосно перечитав усі оті гас-
 пидські папери і нічого не второпав — так ловко по письмен-
 ному було написано. Не второпали й ті, що слухали того пи-

сання: староста, соцький, збірщик, сторож — уся адміністрація села.

Почали розбірати „по чисницях“. Довго розбірали, бо в писання було напхано якихось суто спеціальних виразів, а складня його була теж специфічна, не така як у книжках: мала силу додаткових речень і в цій кучерявій видігнорності канцелярського стилю зникала основна гадка, як птиця в тумані.

Чи сьак, чи так, а спільними силами подолали папери, видовбали з того накопичення слів хвостика та й витягли з ним порядно затарасований товк. Витягли, збагнули і тяжко засмутились. Було таке вражіння, що насунула хмара та не дощова, а камінна і з тієї хмари от-от стануть зриватись брили та й падати їм на голови.

На ту хвилину вскочив до управи Гедзь і став прислухуватись до балачок.

— А щож це там наші? Як подались з села, то наче каміння в воду — ні чутки, ні вістки — міркував Пилип, староста.

На те Гедзь устряв.

— А я казав, що так буде. Обчеські гроші тільки змарнували.

— Ні, брат! — озвався староста. — За ті гроші, що ми дали, не довго напняствуеш.

— От побачите, що десь у холодній сидять. Згадаєте моє слово — не кидав свого Гедзь.

Але його вже не слухали. Міркували, як всеж таки поставитись до тих паперів, що їх оце вичитали.

Нема чого й казати, що коли повномочний Бродського приїхав на схід, то йому не про угоду довелось провадити переговори, а вислухувати цілими оберемками приношені, вразливі для уха й для серця, порівняння та прізвища щодо його особи. Гедзь з повною ширістю акумулятора настрою громади висловив неминучий, як дощова хмара, як весняна повідь, присуд села.

— Порубаємо тому ноги, хто ступить на нашу землю.

Таке ясне оформлення неясно ще багатьма відчуваних своїх почувань, вдіяло те саме, що прорив болячки. Товпа заревла:

— Порубаємо! порубаємо!

У бідного повномочного волося полізло дубом, така страшна погроза вчулася в голосі юрби. Уся його перед тим блескуча, осяйна постать ніби зразу зблякла навіть його наляковані чоботи здається змеркли. Він уважав себе щасливим, коли село залишилось далеко позаду і щойно звідтіля він навжився оглянутись на оте стожерне страхіття.

Аж у Спасівку повернулися депутати від царя додому. Зхудлі, зчорнілі, вошиві і брудні. Мовчали. Лиш Фонька заявив:

— Нада, братци, ждять. Ужь еслі прошеніє пріяно, без атвету не останьотся! Ето уже безпрешесно.

XI

Втіха, що мали собі з утечі панка від Бродського, як і всяка втіха, була хвилиною.

Пекуча дійсність знову повернулася вузлом до виразки і краєла серце свідомістю, що скоро сил забракне сперечатись їй.

За тиждень після того, як утік наляканий панок, прийшла оціночна комісія: „предводитель“ дворянства, повітовий ісправник, мировий посередник і ще якісь пани. З ними були волосні старшина з писарем. Приїхали всі до управи, звеліли старості скликати повномочних та й іти на поле туди, до лихом начиненого Кривого Байраку. Самі, не гаючись, подалися тудиж.

Але не тільки повномочні пішли до Кривого Байраку. Посунуло ціле село, як і того разу, коли з тріумфом прогнали мірчого. Усім здавався потрібний опір готовими силами, щоб не допустити панів зневажити їхнє селянське право. Отимто всі сили села самочинно змобілізувалися і кожне йшло з наміром, або стати переможцем над ворогом, або навіть і полягти за недоторканість та непорушність—права! Ба, хто його зна, як оцінити розкуйовджені думки селян.

Прошиті таким настроєм люди йшли і мов громова сила пашіла від їх. Чулось, що юрба несе в собі набій вибуху страшенної сили і в жах кидало при думці, в кого він поцілить.

Але увага оціночної комісії занята була другим ділом, а чуття притуплене добрим сніданком з належною випивкою; тому ніхто не завважив тієї грізної хмари. Всі вони недбало спільними силами працювали над складанням марного протоколу про оцінку землі. Писали його на папері, розіклавши його на машталіровому сідалі, курили товсті чорні цигари і розказували один одному їдкі дотепи.

Варто уявити собі, що з ними сталося, коли той набій, що юрба несла в собі, вибухнув криком розючених горянок:

— Геть звідсіля!

Юрба, покищо, не рушала з місця, а тільки стояла і з певним почуттям сили висловлювала свій конечний присуд. Те, що вона не дійшла до вживання більш дошкульних засобів, що в очевидь змалювалиб висловлене тими двома словами бажання, помогло начальству спасти свій престиж, вже міцно захитаний. Перший опамятався ісправник. Він, як колишній вояка, привчений дбати про належну і повсякчасну пошану до властей, грізно гаркнув:

— Ви што, меррзавци!? Бунтовать скопом вздумалі? Зап-п-п-орю! — І ляснув першого ліпшого з громади в пику.

Але без попереджень зараз же чиясь дужа рука зовсім неделікатно вхопила його ззаду за комір, а друга зпереду за груди, а потім ті обидві руки так його добре струснули, мов бажали витрусить йому всі кістки з тіла. Пан ісправник тільки

гикнув, руки, ноги йому обезвладніли, а волосся, зачесане з потилиці на лисину, їжаком поставало.

Піднялось над його голим черепом з десяток кулаків, і певно з чохом довелосьби йому зажити поляки за свій геройський вчинок, колиб хтось не ревнув:

— Гетьте! не зачіпайте!

Це був Омелько Таран, перший боець на селі, що піднімав на плечі коня з їздцем.

— Не чіпайте цю гидоту! — додав, — бо ще через цю погань не спекається потім лиха! — була відповідь.

— Так, так! — потвердили більш помірковані. — Спорю частину духу йому витряс! Нехай знає, здоров! О, то Омелько!

Ледві Омелькові лабети попустили трохи, показалося, що в ісправниковому тілі дійсно ще якась частка духу залишилась, бо він у мент випорснув як вюн і, очутившись на бричці, вдарив машталіра по шиї і крикнув:

— Поганяй!

Цей удар зразуж передано коням, а коні вдарили копитами по землі і понесли так борзо, що лава народу ледві встигла розступитися.

Юрба тільки затюкала навздогінці.

Решта панів, никаючи з виглядом побитих собак, ладні були хоч під землю піти, щоб не бачити тих сверлючих їх очей.

Але ісправникова бричка повезла на собі й половину вибухової матерії юрби і вона вже не так лютувала.

Баскі коні „предводителеві“ винесли ту решту панів з атмосфери великих прикростей.

А Лебедин мав нагоду пережити щераз час великого задоволення та тріумфу. Пишалися і старе, й мале.

XII

П'ятого дня вранці, приблизно в час сніданку, селом розлігся якийсь гуркіт: немов падав великий град, або торохтів порожній вітряк. Звуки короткі, уривчасті і ніби дерев'яні, сипались густо-густо і хутко один по одному. Не можна було розібрати, звідкіль вони: — чи йдуть з неба, чи виринають з землі, чи висять в повітрі. Здивовані селяни, хто були в хатах, повискакували на двір і всі оглядалися кругом, шукаючи причини чи джерела того небувалого явища. Поглядаючи здивовано один на одного круглими очима, перепитувались коротенько:

— О, чуєте?

— Що воно таке?

— Мов біб у порожню мірку сиплеться.

— Де воно?

— Не розбереш.

— О, слухайте: тррр ра-та-та та-ррр...

— Це не грім! .

- А вжеж ні: небо ясне!
- Може де діти порожніми відрами?
- Ні, не похоже. А може?!
- Це чи не Фоньчині? вони часто так.
- Немає: на буряки поїхали.
- Та щож воно? О, знов: тррр-ра-та-та!
- Може такі птиці завелися?

Не довго вони догадувалися. Зза повороту дороги, що йшла лісом і схилом гори спускалася до села, з'явилася юрба людей. Вона йшла лавами, несучи на плечах наче кілля, але з блискучими від сонця кінцями вгорі.

Один з бувальців зразу взнав, що воно за поява і сповістив:

— Москалі йдуть!

Що тут почало робитися—трудно списати. Всі, хто мав яку роботу в руках, покинули й повибігали на ворота дивитися. Подія була надзвичайна і явище невидане; якже на його не подивитись? Навіть поважніші люди не могли опиратись спокусі і перлись між діти. А про дівчат і говорити нема що, — всі вони в три миги вспіли обсмикатись, позаквітчуватись і красувалися на перелазах кожна у своїй пишноті та привабливості.

З довбушем на переді, відбиваючи лад ногами, пройшла рота вздовж села вулицею і стала на площі коло перкви. Малі діти бігли за москалями аж до їх зупинки і довго там стовбичили.

Слідком за ротою їхало три чи чотири візки з панами, мабуть якимсь начальством, бо обік візків їхали верхи озброєні урядники.

Ще поки йшли москалі, — то нічого: люди були якось зворушені і зацікавлені. Бажалося навіть завести знайомість з кимсь із вояків, бо показались такими бравими молодцями, що аж очі до себе тягли. Йшли вони так гарно нога-в-ногу і гупали чобітьми аж луна йшла. У дівчат серця мліли і кудиб яка не повернулась, у очах все стояв москаль з рушницею на плечі та веселими превеселими очима під дашком. Але, коли проїхали візки з начальством, зник добрий настрій.

Як тільки начальство підїхало, де отаборились салдати, зараз же розіслано по селу верхи урядників зганяти людей на сход. Першими прибули староста, соцький, десятники. Прибулі почували себе дуже ніяково. Догадувались, що буде якась халепа за Омелька, що термосив пана.

Начальство, не звертаючи ніякої уваги на селян, балакало між собою. Люди, підходячи, шанобливо зіймали шапки, але їм ніхто не відповідав. Це дуже непокоїло селян, бо віщувало гнів начальства. Його підкреслювала лава озброєних салдатів.

Кожне йшло і серце йому тьохкало: що то буде?

Зібрались мовчки і стояли смирно. Дивилися і ждали.

З гурту прибулих панів виступив ісправник і грізно закричав:

— Зачиншікі, вихаді!

Але цього слова ніхто не зрозумів. Мовчали.

Ісправник, почекавши хвилинку, знову те саме крикнув. А коли і цей раз не бачив вимаганих наслідків, запитав так само гаркаючи:

— Кто собрал скопище к Кривому Байраку?

Відповіді не було, бо люди самі собою збіглись туди і ніяка чужа намова там не діяла.

— Кто осмелілся нанести мне аскарбленіе? Староста! ти бил там. Атвечай.

Той оглянувся на громадян, мов благаючи очима поради чи згоди на його відповідь. За хвилинку відповів.

— То Омелько Таран, ваше благородіє.

— Омелько Таран! вихаді — гукнув ісправник.

Провожуваний співчуваючими поглядами йшов через юрбу Омелько і йому давали дорогу з виразом страху і щирої пошани. Вийшов із юрби, мов дебелий ведмедик із лісу, і пішов супокійно просто на того, хто його кликав. Аж уступитись йому з дороги мусів ісправник.

— Это ти? — спитав Омелька.

— Я! — понуро відповів той.

— Становись там! — і показав йому місце остронь.

Омелько рухав свій тулуб мов не свій.

— Кто підмовлял противитись царському указові — і не давати землю під чавунку?

З юрби вийшов дід Шкряб і, уклонившись ісправникові, промовив:

— То я, ваше високоблагородіє.

І дід Шкряб став коло Омелька чекати наслідків погроз начальства, а начальство тимже способом провадило шукання бунтівників.

Таким чином до гурту найперших злочинців прилучено Шахрая, Трохима Закузенного, Гедзя і старосту. Кожен з них чи саяк, чи так брав участь у справах, що стосувались землі. Це все виявлялося не завдяки досконалості слідчівських допитів ісправника, а через щирість народу та брак хитрощів у їх душах.

Виявилось, що в усіх умах панує пересвідчення, нібито справу з землею не так то легко порішити, бо доки не вийде царська постанова на їх прошення, вони не згодні поступатись своєю землею і ладні боронити її всіма своїми силами, аж доки їх життя. Виявилось, що винуватцями такого пересвідчення є: Шкряб, Шахрай та Фонька.

— А Фонька где? вихаді — скомандувало начальство.

Коли виявилось, що Фоньки нема, велено послати по його, а тимчасом начальство взялось замиряти бунт.

Прищеплювання пошани до закону — це свята робота. Уклад суспільних відносин людей вироблюється довгими віками. Робота, що нею цей уклад вироблюється — велика. Ті, хто її роблять, проймаються ревністю до своєї роботи і грізно карають зневажників своєї праці. Тим то нема чого дивуватись та обурюватись, коли операція щеплення пошани до закону відбувалася способом потали права.

В повітрі чути короткі свисти, хвоськання. Чути таке: фьйовх! щак! о й! Фьйовх! щак! о-о-й! На землі розтягнули оголену людську істоту. На голові то на ногах тієї людини сидять, тиснувши до землі коліними, по двоє вояків, а по обох боках оголеного стоять по одному воякові. Власне не стоять, а так, як на дитячій забавці Коваль та Ведмідь, киваються один до одного, змахують руками і по черзі ті руки, маючи в їх різки, хутко спускають на оголену людину.

А довкола з одного боку купа селян з жінками та дітьми, з другого — насупроти — лава вояків з рушницями при нозі.

Звуки ушухли. Вояки з різками захололи на місці, бо почувалась команда: „стой!“ Ті, що були скарлючені на голові та на ногах битой істоти, встали. Почала підводитись і та особа, що була предметом щеплення пошани до закону. То був Омелько. Озираючись палаючими ненавистю очима, він спротова впорядковував дріжачими з душевного обурення руками свою спідню одежу і нарешті став обтрушувати порох, що пристав із землі до його свитини.

Ті забарні рухи дуже не подобались ісправникові, бо хавсь як швидше зробити оте щеплення якнайбільшому числу людей, а Омелько все вовтузивсь на своєму місці, що його треба вже було під чергового.

— Скарй! медведь сівалапай! — гукнув ісправник.

Але не встиг ніхто і оком мигнути, як Омелько підскочив до ісправника, схопив його однією рукою за груди, а другою нижче живота, підняв вище голови і швиргнув з усієї сили об землю. Тільки і всього!

Ісправник лиш квакнув, як упав.

А Омелько, ніби тут він ні-при-чім, пішов собі поволі повз гурт селян, повз лаву салдатів, просто до монополюки запивати згагу. Усі стояли, онімілі, не рухаючись з місця. Лише дід Шкряб метнувся до ближчої хати, приніс відерце води і мовчки став одливати водою ісправника.

Минуло чимало часу, доки з допомогою лікаря, що завжди мусить бути при „закуціях“, ледві довели ісправника до чуття. Але видно було, що йому вже не суджено більше бути на сторожі закону. Приладнавши абияк до брички ліжко, повезли його додому, до повіту. Слідком за ним повели звязаного Омелька.

„Московська закуція“ залишилася в селі.

XIII

Одного дня перед „Здвигами“, в обідній порі зайшов до управи Шахрай. Його слідчий хоч і притяг був до справи про бунт і навіть продержав з тиждень під арештом, але, вияснивши занадто далеке відношення його до того бунту, звільнив. Тепер Шахрай, стративши даремно цілу весну та літо на громадській роботі, зубожів у щент і ходючи по околицях, шукав посади „по письменній часті“ або якогось прикажчика.

Того дня вранці він ходив до цукроварні, що проти неї в селі йшла така завзята боротьба. Він просився в директора прийняти його на посаду нагачика або сторожа, бо дома вже неможливо навіть жити. Посади йому відмовили ніби через те, що всі посади обсажені, вправдіж через те, що цукроварня постановила не брати Лебединців на роботу за їхню опозицію. Підупалий на духу Шахрай пішов собі, аби розважитись, блукати навколо цукроварні і наткнувся на одно явище, що дуже його зацікавило і вразило. Тепер він прибіг сповістити про те своє громадське начальство.

— Там коло цукроварні таке робиться!.. Розкопують горби, засипають яри, прорізують великі рови та насипають насипи. Понаїздило кацапні з грабарками. Підійшов до їх, питаюсь: що то таке? Кажуть: чавунку будуюмо. Вже до нашої межі добираються.

— Ов! та невже? — здивувався староста, що зібрався вже йти до дому, але, побачивши Шахрая, подікавився послухати новини.

— А так! Спитав я прикажчика, а може то сам підрядчик — не знаю — чи й далі колатимуть та насипатимуть? каже: отак, як побито кілочки, так і підуть.

— Так деж ті кілочки побито? — спитав староста.

— Так от слухайте! Пішов я, куди показав мені прикажчик. Справді: через усе наше поле побито кілочки так сяжнів на десять один від одного, в балках вищі, на горбах — при самій землі, аж геть туди...

— Колиж це зроблено? — здивувався староста.

— Хто його зна. Але що нам робити, старосто, щоб не дати псувати нам землю, доки не буде від царя рішення?

— Еге, оце правда! що нам робити?

Довелось всім задуматись. Всі посідали на лаві, поспірали лікти на коліна, а голови на долоні і в таких позах позастигали. Степан Янович, що в голові йому мелькнув шматочок думки, вхопивсь за його і висловився.

— Вартоб загородить, поставить ворота і замкнеть.

— Цебто.. навіщо? — обізвався староста.

— Приміром, як злодій краде так — менша йому кара, а як зіпід замка — кара більша.

— Так тутже не злодійство — зауважив Шахрай.

— Ну так грабіж. Хібаж не те саме!? — з переконанням зауважив писар.

— Та воно похоже трохи — міркував староста, бажаючи підтягти факт займання без громадської згоди землі під якусь відому йому ознаку злочину. — Але з другого боку наче й ні...

І він розвів безпорадно руками та й опустив їх повз себе на лаву.

Шахрай нарешті озвався:

— Воно начеб то так, що коли загородимо та замкнемо, то вийде наче двір, або оселя. А в чужу оселю вриватися не вільно.

На тім закінчилася правна порада. Виконання її постанови розпочалося тогож самого дня.

До межі, що відділяла поле Бродського від піль Лебединських, зібравши що де в кого є дерев'яного матеріалу, Лебединці навезли на приказ старости і збудували довгий тин. На тім місці, де мусіла проходити залізниця, поставили ворота, знявши їх з управського двору. Робота йшла так шпарко, що тогож самого дня надвечір можна було замкнути ворота на великий замок, знявши його з дверей громадського запасного магазину. Тин тягся до межі на цілу верству.

Очима задоволення дивилися Лебединці на діло своїх рук. Замилування та зарозумілість переповнювали їм душі за результат спільної праці і вони перекидали такі уваги:

— От тепер не полізуть!

— Не мають права.

— Кілком по голові можна бити того, хто поважиться.

— А так! Це мов оселя.

— А вжеж! Коли хто в твою оселю вривається силою, мавш право тому й ноги порубати.

— Не лізь! Шануй чуже право.

— А ловко вигадано.

— Ловко, нема що й казати.

Громада не починала суперечок над питанням заступника власника. Постановила урядити постійну варту при воротах, що у відповіднім випадку малаб ужити прав власника.

— Цебто і ноги порубати тому, хто ступить на нашу землю — виразно сформулював староста.

Вартовими призначили діда Миколу Лободу на прізвисько Бурлаку, що був за стійчика при управі, та Шахраєвого батька Хому. Бурлака з того був придатний, що вславився своєю невикористою впертістю, а Хома тільки з того, що Хома.

Отаке залагодження справи звільняло громаду від стовбичення тут і вона почала розходитись, назначивши чергу між Лободою та старим Шахраєм.

Черга відбувалася пильно. Днів через два грабарщики докопались під самі ворота. Вони ще здалека бачили, як горідили тин та ставляли ворота і дивувалися собі: нащо воно?

Отут під ворітьми дід Лобода дав їм на те питання таку відповідь:

— От, зроби тільки но крок, то матимеш не цілі ноги.
— І показав їм сокиру.

Що таке? Грабарі спинились: ніхто не хотів під сокиру лізти. Підійшов десятник, щоб добути від діда пояснень. Хотів перелізти через тин, а дід йому:

— Не лізь! ноги порубаю.

І замахнувся сокирою, стоячи пасупроти по другий бік тину. Кацап мерщій смикнув свою ногу з тину назад.

— Вот чортов хахол! Чаво тапаром гразіш, образіна ти лешая!

— Ти до мене хрещеною мовою балакай! До образів мене нічого рівняти.

Так вони сперечались, стоячи по обидва боки тину, аж доки прийшов майстер. Він поклав тому край, розпорядившись до грабарів:

— Ребята! ламай ворота.

— Сунься тільки, то й голова не ціла буде — озвався дід.

Видно було, що з дідом не зладнаєш. Наражати людей на каліцтво, брать на себе за те відповідальність, майстер не хотів. Повернувся, одійшов до грабарів і щось їм сказав. Десятків зо два їх взяли заступи на плечі та й подались уздовж плота. Відійшовши трохи, перелізли через огорожу і хутенько повернулись в напрямку до діда. Майстер і прикажчик дровичи його, сперечаючись, лаючись, та вдаючи, що хочать перелізти. А тимчасом надійшли ближче ті, що перелізли натойбік. Дід Лобода нічого того не помітив і зневірився, коли його несподівано схопили ззаду за лікті, миттю звязали тай поклали гарненько неподалік від так дбайливо оберіганих ним воріт.

Обрадовані грабарі, що не матимуть прогулу, борзенько розламали ворота, пліт та й пішли рити землю, а дід мовчки мусів лежати та думати гіркі думки.

На той час нагодився тут дід Хома. Він ішов заступати свою чергу по дідові Миколі, але побачивши здалека, що діється, як поверне! та драла назад. Тільки поли його свитини на згорбаченій поставі, що з переляку ще горбатішою стала, чиркають по стерні, збиваючи пил.

Ще не добіг до села, як почав кричати, екаючи мов запалений кінь.

— Ратуйте!.. ворота поломали, землю псують!.. — І вбігши в село, почав торохкотіти своїм костуром в найближчі ворота.

Кутки за кутками згвалтувались, піднявся страшений крик та галас. Уся чоловіча половина людности озброєна ціпами, голоблями, вилами, одностайно висипала на вулицю, подвигнена однією думкою: обстоювати свою землю.

Тимчасом значна частина людей із села зібралася на царині і ждала, доки збереться більше, щоб іти ратувати землю.

Поки вони отак стояли, до слуху їх долетів той самий звук, що вразив їх тиждень тому. Але тепер вони вже знали, що то є таке. Цей звук повторювався правильно щовечера по заході сонця і вони добре знали, що то барабан скликає салдатів. Тепер їх дивував уже не сам звук, а те, що торохтіння сипалось в незвичайну пору. Далі вони побачили й барабанщика, що йшов серединою вулиці і барабанив.

— На що це ви? — спитався його знайомий

— Сбор! — відповів той коротко і, заглиблений в свою роботу, пішов далі.

Салдати справді почали збігатись і шикуватись в ряди. Підійшли до їх офіцери, старший скомандував: „Налево! Ряди вздвой. Шагом аррш!“ і ставши напереду, повів .. і хтожби міг сказати, куди!?

Гупаючи ногами під звуки аж чотирьох барабанів разом, рота салдатів пішла прямо до того місця, де будувалася залізниця, пішла, маючи на плечах свої рушниці з блискучими штиками, через що одалік рота здавалась ніби щіткою.

Здивовані селяни стояли та дивились на це явище круглими очима. Чого вони туди пішли? Чи ж одержав ротний наказ боронити нам землю? О, якби то було добре! Чавунку не строїлиб, земля zostаласяб цілою, та й заробітки коло цукроварні булиб ті самі, що й раніш...

Постановили не чекати на тих, з далеких кутків, і, ремствуючи на недбайлів, рушили туди, де й рота.

На тім місці, де сповнені рожевих надій, міцно вірючи у перевагу свого права, вони будували з такою милою однастайністю, тин та ворота, вони побачили таке: — Воріт нема. звязаний Бурлака лежить та стогне, тин поломаний. А що найгірше, то те, що напротязі сяжнів трицяти вглиб їх маєтків прорізали широку канаву, а виїняту з неї руду глину навалили по обох берегах канави. Ота руда глина, що на погляд селян зовсім запаскуджувала землю, до краю розлютила їх і вони набавили ходи, щоби швидше помститись над лиходіями.

— Бий їх, вражих синів! — репетували вони на Богу духа винних грабарів, розмахуючи своєю зброєю: ціпами, вилами, тощо.

Уся лава селян стояла на рудому валу і галас ішов від неї такий, що грабарам зпереляку довелось тікати чим-дуж з роботи.

Далеко їм тікати не прийшлося. Назустріч їм гнав з цукроварні почтовими кіньми становий. Його встиг вже сповістити ротний. Розпитавши чого тікають, він їх усіх позавертав до роботи, а коли надіхав ближче, побачив по один бік прокопу лаву селян з дрючям, а по другий — вишиковану роту салдатів зі штиками.

Становий звелів грабарам ставати до роботи і вони стали. Селяни бачучи таке, почали злазити у прокоп, щоб силою не

дати сповняти той наказ. На такий почин Лебединців становий обізвався криком.

— Не руштеся, бо стріляти казатиму!

Але що їм той крик, коли сильнішим над його був той штовхан, що дано було цілій істоті кожного Лебединця отим дошкульним питанням, заповнюючим мало не півроку всі їх думки, усе життя; питанням, що розв'язати його так, як їм схочеться, не дають чужі, сторонні сили. І вони позіскакували всі в канаву.

— Удруге кажу вам: одійдіть геть, бо стріляти велю!

І цей крик станового, так само, як і попередній, мав тіж самі наслідки. Юрба вже вся скотилася в канаву, мов пушена з крутої гори скеля, і заходила коло грабарів. Одні випрягали коней, другі відбирали в копачів лопати, треті здимали колеса з осей, четверті почали братись попід сили з робітниками і здавалось от-от розпочнеться бійка дика, страшна, — бійка двох темних сил, кинутих з осліпу одна на другу, опанованих сліпою силою люті.

— Останній раз кажу — кричав з усієї сили становий — верніться назад, бо стріляти велю!

Еге, де там! Його голос тону в морі галасу, як крик чайки в шумі бурі на березі моря і здавалось — треба надлюдської сили, щоб зупинити розятрені пристрасти.

Бачучи це, становий гукнув підрядчика, сказав йому щось; той вернувся до своїх робітників, переказав якісь слова одному, другому, третьому і вмиль вся їх артіль, покинувши свої причандали, побігла геть з прокопу розсипом, хто куди. Залишилися у виїмці самі Лебединці, здивовані, що нема з ким битися.

— Рота! плі! розляглася команда ротного серед хвилинної тиші, що сталася наслідком здивовання Лебединців. Розляглося: торорох! таке, якого мало кому з Лебединців доводилось чути. Аж поприсідали де-хто чи то від ляку, чи від того, що звук, свердлюючи уші, осаджував униз. Глянули Лебединці поперед себе вгору і побачили, що ціла лава салдатів обкутана димом пороху, наставила проти їх дула рушниць і лагодиться випалити щераз.

Як побачили Лебединці наставлену проти їх крицеву щитину, вмиль зникла їх лютість, увесь їх запал. Не минуло дві хвилини а вже ніодного з них не було не тільки у прокопі, але навіть на валах; всі відбігли геть-геть і там згуртувавшись, стали радитись.

„Ой, чие то поле заспівало стоя“...

Еге. Зовсім не заспівало. Не завжди в пісні правда співається. Зрештою — яка пісня і яка правда..

Щоби не дати Лебединцям опам'ятатись, щоб, опам'ятавшись, вони не повторили нападу, ротний скомандував роті: „на руку!“ і салдати, під гуркіт барабанів, пішли на селянську купу, як в атаку, оточуючи її з трьох боків. Нікому не

хотілося опинитися на вістрі штика і всю громаду крок за кроком відопхнули в село.

Одно всіх дуже гризло, що прийшлося проти своєї волі повертатися до хат, не виконавши свого бажання.

Бажалося їм хоч поодинці, хоч одним оком глянути, що робиться там, на полі. Сильно хотілося. Думки тягли їх туди непереможною силою. Та не можна було. — По вулицях ходила салдацька варта і вартаж ходила там, де розкопували землю. І вона нікого з Лебединців туди не підпускала

XIV

Біда не дуда: як стане дуть, то аж сльози йдуть.

Лебединцям лиха доля видно дала мало. Треба було ще підправити. І вона їм утирала табаки.

Одної неділі, сполудня, в село приїхали волосний старшина з писарем. Пристали вони, як водиться, коло управи, де вже назбиралось чимало селян. Це трохи здивувало Лебединців, бо сходу не було, ніхто не заповів, то й нізачим було приїздити волосному начальству.

Старшина з писарем спершу пообтрушувались від пилу, увійшли в управу. Старшина надів свого знака і вийшов на ганок. Люди оточили його в туж мить.

— Панове громадо! обізвався старшина. Оце ми привезли цікаву новину: відповідь на ваше прошення до царя.

— О-о-о! невже? От так добре. Що ж там за відповідь?

— А ось пан писар прочитають. Охрime Демяновичу! вичитайте їм з тої бумажки.

Охрим Демянович вийшов, зіпнув у палець затовшки папіроску, вправив її в люльку, закурив, посунув дудочку в куток рота і став зпроквола розгортати папера, що він зібрався читати. Уся громада мов на огні пеклася і разом її пропасниця біла, так їй було нетерпляче.

Охрим Демянович вичитав, що Канцелярія прошеній на височайшее імя приносимих, разсмотрела прошеніє крестьян с. Лебедіна і по соглашенію с міністерствами Внутренних дел, Фінансов і Путей Саобщенія признала ходатайство крестьян не подлежащим удовлетворенію, как несаатветствующее общегосударственным интересам.

Нічого не зрозуміли селяни і мовчали, як закляті

Діл Бурлака, що знову посів свою давню стійчицьку посаду, виглянув з дверей і тяжко обурився.

— Це ти що? газету читаєш, чи казку яку? — звернувся він до писаря.

Той тільки круглими очима подивився на нього.

— Я тобі кажу, наймите! чого ти чортове зілля в роті смалиш, царське слово читаючи?

— Не твоє діло, — обізвався писар.

— Читайте ще раз, — попрохала громада

Писар прочитав, але й на цей раз не дійшло їм до тям. Вони попросили витлумачити по своїому.

Не вспів писар скінчити, як дід Бурлака йому зза плечей:

— Фальшиву бумагу читаєш! — он що. Тимто й зневагу показуєш. А покажи нам, де висла печать?!

— Геть, діду, кажу тобі! — скрикнув писар. Яка печать?

— Така! Хіба ми не знаємо? Що ти дурника вдаєш, буцім не знаєш? Висла печать, що завжди на царських грамотах буває!

— Цеж не грамота, а відповідь з канцелярії його...

— Бреши, бреши! — заревла в згоду з дідом громада. Це ти фальшуєш сучий сину! Морочиш нас мов дурників. Взяв хабаря у Бродського та й менджуєш царським словом, як циган кіньми.

— Постійте! почекайте! дайте з'ясувати! — кричав на всю силу писар і в серце йому прокрадалось передчування страшного лиха. Він спершу червонів від гніву, поблід зі страху. Це спостеріг дехто і товкмачив собі по своїому.

— Мовчи! не оправдуйся! Хабарник! Дурисвіт! Бий його, падлюку! — і юрба полізла на ганок.

Вже пару п'ястуків гепнуло з усього щирого розмаху писареві в груди. Той відразу зметиковав, до чого йде. Поки старшина уговкував людей, писар метнувся в сіни і звідтіля по драбині шмигнув на горище, а драбину витяг за собою.

XV

Нарешті Лебединці мусіли переконатися, що писар не фальшував.

Прийшов мировий посередник і довів їм самим найпевнішим чином, що домагання „вислої печати“ та ремствування, що писар розпечатав сам письмо до них від царя — безглузді і дурні. Найліпшими доводами тому були: арешт Бурлаки, а з ним ще душ із п'ять, вказіних старшиною та крута лайка.

Залізниця будувалася далі вже без перешкоди і до весни другого року будівля закінчилася. На селі стало тихо. Салдати по весні вийшли в лагерь, за ними щезло з села кілька дівчат. Куди вони ділись, про те Лебединці дізналися аж в осені, коли тих дівчат, обдертих, змарнілих привів соцький із стану і здав старості. У кожної на руках було по одному маленькому Лебединцю.

Такому прибуткові ніхто не був радий.

Пройшло літо. Лебедин ніби помирився з своєю долею а може й так, що людей потюмила довга боротьба на марне і, втихомирені закудією, мовчки дивились, як заробітки, що їм давала цукроварня, увірвалися. Ціле село побачило перед очима в цілу ясність жебрацтво.

А тим часом —

Ой під лісом, лісом Лебедином

Закурилась доріженька димом.

Вже тепер не Менглі Гиреввим, а Стефенсоновим. Та чи легше стало Лебединові від того, що дим пускала не дика татарська рука, а культурна європейська? Все одно Лебединці дивилися на цей дим напевно з такими самими почуваннями, як і їх пра-пра-прадіди чотириста років назад дивились на татарські дими.

Вони ходили дивитися, як вантажні поїзди один за одним йшли то до цукроварні, то назад. Все щось на панську потребу возилось! А так: на панську! — бо проста людина чого потребує з виробів цукроварні? — Фунт меляси дітям помазати хліб та фуру жому товарині.

І злість їх почала знову розбирати.

Знищить оту прокляту залізницю! знищить, бо далі нема ради: голод от-от загляне в хати, а там хвороби, домовинки дрібних дітей, сирітство, горе, плач...

А цукроварня? — та чи не вонаж довела їх до такого лиха?! Коли давала заробіток, то нічого: миритися з нею було можна. Навіть ладити... Навіть дружити. А тепер? О, це ворог заклятий та ехидний! Доки возили йому за дешево, робили за півдурно, то — нічого, платив. А як стали прохати прибавку — бо корми подорожчали, бо одежа подорожчала, бо податки збільшилися — то він бач що вигадав! Це просто нам на згубу! Це, щоб доноги нас викоренити.

О, ні! так не буде! Коли нам пропадуть, так гиньже і ти, чортяча вигадко! А там побачимо.

Живуть люди і без того.

Зиму село перебідувало сляк-так. Заробітки коло цукроварні цілком припинилися. Навіть на поденну роботу не велів Бродський наймати Лебединців за їх спротив. Поволі село ніби заснуло і здавалось затихне назавжди. Після такого багатого напливу вражінь люди якось затерпили, бідуючи в своїх сірих норах, залатуючи дірки, подерті закуц'єю.

Одного разу в косовицю прокинулась чутка, що хтось бачив на луках під лісом Омелька Тарана. Побалакали, подивувались, чомуж його в селі не видно, та й замовкли. Далі дізнались, що його знову хтось бачив у лісі: виходив на шлях, випрохував хліба та й ховався знову у хащі. Був схудлий, змарнілий, аж чорний і обдертий.

Потім якось довідались, що він утік із Сибіру, куди його заслано було судом на каторгу, і все село зацікавилось ним. Часом боялися його, як каторжника, часом співчували його біді.

Раз ночувало коло коней в луці пятеро молодих хазяїв. Сиділи собі коло багаття, смоктали цигарки з махорки та газетного паперу і балакали там де-об-чім.

— Добрий вечір! — зразу лягло над їх головами. Вони аж здригнулися з несподівання... Оглянулися, аж то Омелько.

— Не впізнаєте? — спитав той.

— Впізнаємо!, впізнаємо! — заговорили хазяї. — Здрастуйте, сідайте біля вогню. Кажіть, як ви, де, звідкіль?

— Та що там про мене! От коли є у вас що попоїсти, то дайте, будь ласка.

— О! а й справді! як це нам у голову не прийшло, що людина голодна, а ми...— забалакав один з ночівників, зірвався з місця тай побіг до своєї хати, що була у двох гонах.

Він хуґко вернувся, приніс два хліби і чималий шмат сала. Коли Омелько затамував голод, то закупив зліплону умисне для нього грубезну цигарку і забалакав.

— Ну, як вам з чавункою?

— Е, не питайся! Лихо, та й годі.

— Нема заробітків?

— Нема! Нема й надії...

— А янищити її, кляту, легко — зауважив Омелько.

— О, невже? — зраділи ночівники.

— Як от цю цигарку викурити.

— Невже, голубчику? Усім селом тобі подяку складемо.

— Подяку — не подяку, а не ляпайте, що я тут; бо спіймають, то знову попруть аж туди, куди ворон ваших кісток не занесе.

— Будь певний, Омельку: мовчатимемо.

Запанувала на хвилину тяжка мовчанка: Омелько згадав свої голодні скитання в безкраїх лісах Сибіру. Селяни не зважувались на розпити. Нарешті Омелько заговорив.

— Ну, так от: коли бажаєте зіпсувати чавунку, ходіть, хто хоче зі мною.

Піднялося іти з ним четверо. Пятий остався коло коней.

В п'яток нічною добою пішли вони прямо на залізницю. Омелько ярмом провів їх до одного з містків, а їх було аж п'ятнадцять на протязі дванадцять верстов і всі деревляні, бо невеликі.

— От цей місток, заговорив пошепки Омелько, ми підпалимо. Він згорить і чавунка стане, аж доки вистроють новий місток. Тоді ми запалимо другого, далі третього, четвертого і так далі. Потім почнемо знову з першого. І так палитимемо доки можна.

— От як добре вигадав ти, Омельку, — раділи хлопці.

— Тепер матеріял за літо висох. Наносимо з лісу хмизу, підпалимо, та й підемо собі, а воно нехай горить.

Омелькова порада припала всім до серця. Гуртом усі п'ятеро взялися до роботи і в ту ніч один місток згорів. Рух поїздів припинився.

Коли згоріли містки другий та третій, Бродський зрозумів, що це не випадок.

Ясно було, навіщо псується залізниця: Лебединці хотіли мати з цукроварні попередні заробітки, возючи їй, що треба. Але й Бродський затаївся: він давно вже спроневірився у „своїх„ мужиках і серце його відвернулося від них. Перестав тішити

себе думкою доброчинця селян і не велів нікого з Лебединців ніколи брати на роботу.

Але Омелько порадив ще одну штуку.

Одної осінньої ночі прокрався він з трьома парубками йому лише відомою вилазною в завод. В чотирьох вони зіпсували водогін, позапахавши туго у всі кранти дерев'яні чопи і підпалили завод зі всіх чотирьох кінців.

Згоріло майже все. Одного цукру згоріло два міліони пудів. Сотні душ, що жили з праці коло заводу, позбулися праці, заробітку і шматка хліба. А Бродському що? Обезпечене товариство, де цукроварня була забезпечена на випадок пожежі, сплатило йому всі втрати до копійки, так що він мав можливість збудувати нову вивінувану кращими машинами.

За тиждень після пожежі, Омелько несподівано попався у лісі урядникові. Під погрозою урядникового револьвера Омелько мусів йому піддатися. Урядник почав був вязати йому шнуром від револьвера руки, бо більше не було чим. Для цього треба було покласти револьвера на землю, або в кобуру, а вязати обома своїми руками. В цей мент ведмедуватий Омелько повернувся як вюн, повалив урядника і йогож шнуром звязав йому руки, зняв револьвера, сів на коня та й подався. Тільки його й бачили.

Залишились Лебединці розтрощені морально і матеріально.

Та росли у них діти. Вони росли і вирости...

Е. Ляхович

Англія в обличчі фашизму

(допис з Лондону)

За півтора року свого існування, фашизм в Англії зріс у важку суспільну величину. Явна піддержка лорда Ротерміра і його концерну, як також тиха піддержка інших пресових концернів — змінила сердешно-насмішкуватий тон демо-ліберального англійського світу у відношенні до фашизму на дещо нервозний і zarazом поважніший. В останніх місяцях появилосся на книжковім ринку багато книжок проти фашизму, диктатури, націоналізму — які вказують, що „старий“ світ перестав трактувати фашистівський рух в Англії як фарсу, а відноситься до нього як до поважного і грізного суперника. Не знати, що принесуть найближчі роки; на всякий випадок варто познакомитися ближче з тим найновішим рухом, якого ідеї можуть послужити як стимул для оригінальних думок, відповідаючих своєрідному ґрунтові.

Б.Ю.Ф., цебто Бритійський Союз Фашистів зріс і далі зростає в силу в першій мірі на економічному тлі і на труднощах всіх політичних партій до Національного Уряду включно, зарадити безробіттю. Це ще не значить, що старі партії не мають в своїх рядах здібних політиків і економістів. Навпаки, в них є блискучі уми, в яких є скупчене знання і досвід багатьох попередніх віків. Але так, як у других народів, так само в Англії ці блискучі уми не всіли зрозуміти, що розвязка нинішньої світової скрути вимагає не тільки ґрунтового економічного знання, але також — і то в більшій мірі — вимагає ґрунтовної переміни наших моральних вартостей, вимагає зовсім нової духової основи. Без духового переродження, чисто економічні спроби зарадити безробіттю, остануть все без успіху.

Ідеологом і лідером англійських фашистів є здібний, 37-літній суспільний діяч, сер Освальд Мозлей. На протязі кільканацять літньої своєї політичної діяльності він перейшов по черзі всі партії і зневірившись у них, порішив впровадити в англійське суспільне життя зовсім новий рух, який розвязці економічних питань наперед підготував би потрібні духові основи.

Основне філософічне заложення англійського фашизму, як також його зовнішня форма і організаційний устрій дуже подібні до італійського: динамізм, волюнтаризм, збереження індивідуальних цінностей та zarazом примат інтересів нації над інтересами поодиноких горожан, а далі чорні сорочки, фасція, цебто вязанка прутів з топором і напів військовий організаційний устрій. Їх кличем є: „Британія перша!“

„...Дехто має упередження до цього слова „фашист“ — каже Мозлей у своїй книжці „The Greater Britain“, яка для британських фашистів являється чимсь аналогічним, як „Mein Kampf“ для німців — а це тому, бо те слово назагал у нас зовсім зле розуміють. Ми могли би легко уникнути цього упередження, підшуковуючи іншу назву, але таке поступовання не було би чесним...“ Далі англійський лідер, наперекір Мусоліні твердить, що фашизм це не тільки питомо-італійська струя, але всесвітня, а що вона появилася наперед в Італії, то це тому, бо там найскоріше появилися потреби її впровадження. Щодо сорочок і емблеми, то теж нема чого соромитися випробованої італійської форми. В старинних часах Англія також перебирала багато цінного від Риму, свідками чого можуть послужити як раз фасції, вириті на старих залишених памятках. Та це ще не значить, що, запозичивши зовнішні форми, англійці мають в цілости копіювати італійський рух. Англія має власні завдання перед собою; а беручи під увагу народню англійську вдачу і темперамент — можна сподіватися, що фашистський рух в Англії зродить кращу цивілізацію, ніж навіть та країна, в якій він перший появилася.

Головну увагу присвячує Мозлей аналізу економічних не-домагань, які радить лічити виключно шляхом економічного націоналізму, а також поясненню корпоративного устрою, який

одиноким економічним націоналізм може успішно перевести і контролювати. В чисто абстрактні філософічні питання він запускається мало. Та й не диво. Англійська нація так богата в духову націоналістичну спадщину, що нових цінностей їй не треба творити, а треба тільки вдержати, евентуально розбудити вже готові.

Аналізуючи працю нинішнього демократично-парламентарного устрою, Мозлей твердить, що він докотився до того ступеня, в якому політична диференціація рівняється безголовю, а так звана „свобода“ — анархії. Чимраз ширіше стався демоліберальний світ помішати два виключаючи себе поняття „рівність“ і „свободу“ і та ширість довела нинішню демократію до повної руїни. Бо там, де є рівність, там не може бути свободи, а там, де є свобода, там не може бути рівності. Збаламучені суспільні верстви не можуть нині склеїти збірної волі народу. Парламентарні представники не представляють нині волі навіть тої частини горожан, яка вибрала їх послами. Бо кожний, хто бере участь в політичному житті, знає, що послів фактично вибирають не громадяни, тільки партійні наганячі, які вміють грати на настроях мас, або демагогічні програми, яких з правила ніхто не додержує, коли дійде до влади. Тому „воля народу“ в демократичному розумінні фактично не існує. Справжню волю народу творять у верхах дібрані одиниці і її готову накидають масам. Завданням мас є тільки вичути своїм здоровим інстинктом тих добірних провідників і слухняно підчинитися їх волі.

Таке духове наставлення є передумовою розвязки нинішньої економічної скрути. Ціле економічне життя Англії спирається нині на експорті. Цілий час, говорить Мозлей, англійські економісти і політики вмовляли у свій загал, що добробут Англії залежить від того, скільки її продуктів сконсумують чужинці. Про внутрішні ринки і про консумцію власних горожан мало дбали. Та, як довго тревала на світі свободна торгівля, то цей принцип міг сяк-так працювати. Англійський робітник і промисловець міг конкурувати з чужими виробами солідністю своєї праці і міг експортувати за границю стільки, щоби з надвишки заплатити і ті харчеві продукти, які він мусить від других народів купувати.

Але нині свободна торгівля пропала безповоротно. Всі краї повідгороджували себе тяжкими митними мурами, завели квоти, а навіть ембарго, так що про якусь конкуренцію оперту на солідності праці і на ціні — не може бути мови. Всі краї — чи де Англії подобається чи ні — стараються розбудувати власний промисл і стати самовистарчальними. Вірити в те, що англійським дипломатам вдасться їх відтягнути від цього — значить усипляти наркотиком свій власний нарід. Колиб уряд був раніше глянув відважно небезпеці в очі — то нині Англія булаб на правдивому шляху до оздоровлення.

Перш за все, радить Мозлей, треба оперти внутрішній

добробут не на експорті тільки на внутрішніх ринках, підносячи консумційну здібність своїх горожан до продукційних можливостей свого промислу. Внутрішню консумцію можна піднести тільки підвищеною заробітною платні, що знову можна досягнути тільки тоді, коли заведеться стислу контролю над цілим економічним життям і не тільки не допуститься чужих продуктів, але також вилімінується вбивчу конкуренцію між своїми поодинокими підприємствами. Для підприємців є байдужим скільки вони платять робітникам оскільки їх підприємства оплачуються. І навпаки вони знеохочуються мимо дешевости робітника, коли до підприємства мусять докладати. Вони нині схлонні піднести заробітну платню і вкоротити години праці, але під умовою, що це буде введене також в однаковій мірі і рівночасно у всіх других підприємствах

Ліберальні капіталістичні методи і вільна конкуренція були і можуть бути так довго корисними, як довго промисл експанзує. Осягнувши свою певну висоту він вимагає державної інтервенції. Але проєктована фашистами контроля не буде цілковитою, як цього хотілиби соціалісти. Приватна власність, індивідуальний заряд а навіть до певної міри конкуренція будуть залишені, бо ми знаємо, що конкуренція є якраз тим стимулом, який заохочує людей до поступу. Фашистівський уряд, маючи на увазі загальне добро нації, як також її історичну майбутність — зачеркне для поодиноких галузей і інституцій певні круги і в тих кругах залишить їм повну свободу рухів. Коротко кажучи, фашизм, хоч між рівністю і свободою повів різку границю — то мимо цього старається між тими двома поняттями задержати приличне відношення.

Сам уряд, подібно як італійський, буде опиратися на корпоративному устрою. Всі громадяни будуть зорганізовані в професійні союзи, ці союзи в корпорації, а на чолі тих корпорацій буде стояти корпораційна рада, в якій будуть засідати виборні представники конкуруючих суспільних сфер і вони будуть погоджувати інтереси власників з інтересами робітників, будуть рішати про висоту заробітної платні, час праці, ціни продуктів, висоту ощадностей і т. п. Кожний громадянин зокрема буде мати теж голос в суспільних справах, але в таких справах, які він добре розуміє, цебто в границях своєї станової корпорації. Таку корпорацію, між іншим, передвиджує Мозлей також для жінок і матерей кажучи, що це буде одна з найпочесніших корпорацій, бо всі ми знаємо як важну роль грає матір у вихованні молодих поколінь. Також передвиджується станову корпорацію для банків і других фінансових інституцій, які нині цікавляться більше інтернаціональними справами ніж своїми домашніми і змість фінансувати свої підприємства — вони стараються винюхати за границею полатні місця для інвестиції рідного капіталу. Таке поступовання, не тільки знесилює внутрішню економічну структуру, але дальше потягає за собою неприємні наслідки і комплікації бо часто

банкирі, щоби рятувати загрожені за границею капітали — мусять піддержувати чужі фірми, знову зі шкодою для власних інтересів. Часто вони втягають задля цього до інтервенції уряд, а навіть цілу націю в круговорот війни. Відсотки від заграничних інвестицій, маючи на увазі загальне добро нації, в ніякому разі не оплачуються, бо крім вище наведених причин такі інвестиції розбудовують також за границею чужий промисл, який відтак вбиває домашній.

Найвища корпораційна рада булаб також дорадчим тілом для уряду і на основі її об'єктивних даних уряд творивби „волю народу“, себто загальні напрямні, в які входилиби справи не тільки економічного, але також політичного і культурного характеру.

Але Англія в обличчі економічного націоналізму находиться в тяжчому положенні ніж котранебудь друга держава на світі. Її територія не всилі прокормити всего англійського населення. Щороку вона спроваджує для власної консумції на 220.000.000 фунтів стерлінгів харчевих продуктів з чужих країв, а на 140.000.000 зі своїх доміній. На думку фашистів, через кілька літ плянкової господарки можна булоб аграрну продукцію краю збільшити на 220 мільонів і в той спосіб увільнити свої ринки від чужих харчів. Самовистарчальність оперти в першій мірі на британській імперії, цебто на товарообміні між поодинокими домініями і матірнім краєм. Колиб однак прийшлося купувати також і від чужих країв, то купувати лиш у таких і на таку суму, на яку вони закуплять промислових продуктів в Англії. Коли Англія буде дуситися в промислових продуктах, то аграрні краї будуть дуситися в рільничих. У висліді вони будуть стількиж потребувати Англії, скільки Англія їх. Для свого експорту треба використати силу імпортера. Кличем фашистів в цьому відношенні є: „Англія купує у тих, хто купує в неї!“ Тепер цього клича не можна вповні примінити тому, бо старий політичний світ ще далі вірить, що оздоровлення прийде з міжнародної співпраці і замість ізолювати Англію від всесвітнього хаосу — він ще далі її туди заганяє. У висліді імпортують нині до Англії харчеві продукти навіть такі держави, які від Англії нічого не купують.

Чи в цьому місці надії фашистів вповні оправдані — можна сумніватися. Бо хоч правдою є, що аграрні краї в однаковій мірі потребують промислових країв для збуту своїх рільних продуктів, але також правдою є, що промисл має далеко ширші можливости розвою ніж має хліборобство. Останнє є звязане з землею і коли на ній поселилося більше людей ніж вона всилі прокормити — то тоді такий край буде все зависимий від других, аграрних країв і та зависимість буде тим тяжчою, чим більше будуть ті краї себе індустріялізувати. Це є найслабше місце англійського економічного життя. Наскільки можна його буде обійти — важко сказати. На вся

кий випадок можна надіятися, що найкращі успіхи в цьому відношенні всетаки можна досягнути скоріше через національне скупчення і контроль корпоративного устрою, ніж через перестарілу засаду *laissez faire*, щобто хай кожний робить собі те, що сам хоче.

Старий світ зі своїм ліберально-демократичним наставленням не всилі завести ніякої контролі. Він не вірить і ненавидить її, бо вона потягає за собою диктатуру. Він ще далі думає, що нинішня скрута є тільки черговим циклом економічного хвилювання і далі вірить, що приватна ініціатива і безіменний геній, а не державне плянування двигне націю з її хвилевого занепаду. Одинокі інтервенція, на яку цей світ після довгих вагань і нарікань згодився — це митні тарифи і поміч безробітним. Але грошева підмога безробітним теж довго тревати не може. Вона нищить державний скарб і творить неетичне підлога, на якому працююча частина громадян мусить спомогати тих, що нічого не роблять. Статистика вказує, що кінцевий ефект загальної продукції має нині мале відношення, а то й ніякого, до числа зайятих робітників. Між ці два поняття всунулася машина, яка може збільшувати продукцію і рівночасно зменшувати число робучих рук. На протязі п'ятих літ, від 1925 до 1930, загальна продукція Англії зросла 20% а число зайятих робітників змаліло на 4%... Осідлавши машину — вона моглаби принести для людства ще великі користи. Колиж ні — то вона готова роздавити нашу цивілізацію. Та осідлати машину, щобто тих, які її витворюють і нею орудують — знову значить завести контроль, до якої старий світ духово невідготований і яку він так страшно ненавидить. В цьому міститься трагедія його. Кожний раз, після тяжких спроб усунути причини економічного лиха — він переконується, що це були тільки наслідки. Замикаючи очі на духову перебудову, старі економісти вже самі не знають де причини а де наслідки. У своїх діагнозах вони ріжняться грубо і в той спосіб ставлять економічне життя народів в небезпечне зачароване коло.

Але фашизм, подібно як консерватизм, демократизм, соціалізм, хоч є універсальною струєю, то мимо цього в кожному народі приймає дещо відмінні, питомі форми. Залежить від культурного рівня даного народу також культура фашизму, в якому кожний горожанин знайде більше чи менше радісне особисте життя. В Англії, обіцяє Мозлей, диктатура не буде обмежувати свободи, тільки усуне хаос названий демо-ліберальним світом свободою. Чи багато з вас — питає він — може нині робити те що бажає, виключаючи очевидно екстравагантні хотіння? Одні з вас не мають заняття і ті мусять важко промишляти якби вдержати себе і рідню від голодової смерті. Другі що мають заняття — ті журяться тим, щоб вдержати те що мають. Хіба це свобода?

Найбільше всего боїться Мозлей загальної апатії, яка

може зродитися в душах мас, коли старий світ буде далі їх годувати мнимими надіями і нічим неоправданим оптимізмом. Нинішні правлячі круги є переконані, що наперед треба відзискати рівновагу і успокоєння в економічному житті — а оздоровлення прийде як логічний наслідок. Мозлей знову твердить, що рівновага ніколи не прийде, коли ми не поставимо перед собою ясної цілі. Щойно прямуючи до певної цілі і концентруючи на ній нашу увагу, ми можемо відзискати рівновагу, довіря до себе, а понад усе охоту до чину. Надії без ясних плянів є марними і шкідливими. Вони є наркотиком, який усиляє загал і вбиває його волюнтаристичні пориви; вони викликають духову деморалізацію і в дальшому бігу можуть звести Англію до ролі Іспанії.. Тому Мозлей волить радше повну економічну катастрофу, яка потряслаби народом до самих основ, ніж нинішній стан повільного замирання.

Паралельно з розвоєм фашистського руху в Англії, розвивається також фашизм в Шкотії, Австралії, Новій Зеландії, Полудневій Африці і Канаді. В Австралії він вже має сто тисяч організованих членів. Між поодинокими доміняльними галузями існує тісна співпраця, а всі вони об'єднані в Б.Ю.Ф.

У відношенні до України англійські фашисти не мають покищо ніяких означених плянів. Сам Мозлей в заграничній політиці досить опортуністично наставляє. Автор цих рядків мав нагоду говорити з кількома чільними представниками фашистського руху. Їх знання про українські справи було досить хаотичне. Назагал всі вони знали, що Україна відважно бореться з большевизмом, що на Україні багато жидів і що вона лежить в дуже важному геополітичному місці між Європою і Азією. Московщину вони ненавидять, та це є питома риса всіх фашистів, яка в практиці, як от в Італії, приймає нераз зовсім відмінні форми. Але цьому нема що дивуватися. Ми мусимо тямити, що вірного союзника ми зискаємо щойно тоді коли самі будемо сильними.

Назагал фашизм, деб він не появлявся — повинен бути для нас відрадним явищем, бо він нищить силу інтернаціональної гидри, яка з одного боку піддержує грішми і пропагандою большевицький злочин, а з другого з фанатичним завзяттям поборює наші визвольні змагання.

Ольга Павлюх-Гузарева

„А до того — я не знаю Бога“

Є в нас іменник, зветься воля. Це великий пан. Сам не рухається, тільки має собі дієслово: воліти. І отщо це слово діє.

З почуття „ось і тобі“ каже: „зволити“, — це ніби хтось пишно, з ласки, сходить із висот, — лише для дуже тонкого чуття є й дімінуендо між „воліти“ і „зволити“. Далі „дозволити“ й „призволити“, вже той із висот стає на рівні з кимсь другим, а потім „позволити“ — і вже по його волі. Скінчився мотив „ось і тобі“ — другий підхоплює вже на нуту „це моє“ і каже „веліти“, „звеліти“ — „повеліти“.

Цикль кінчиться акордом: „моя воля“. Але пан сам нічого не робить, — тому: да капо і в безконечність.

Всі відомі мені інтерпретанти Заповіту, якось дивно пояснюють слова, „а до того — я не знаю Бога“. Все виходить щось наче хула, а цеж зовсім щойнше.

Шевченко все дуже поважно ставився до своїх віршів. Не буде перебільшено, коли скажемо, що Шевченко завданям свого життя вважав: через слово довести до визволення України. Це стремління слідне скрізь у Кобзарі. Та набирає воно просто вулканічної сили в тій групі Шевченкових творів, що писані між 4. X. 1845. („Не завидуй...“) і 25. XII. т. с. р. (Заповіт). Взагалі, воно дуже цікаво придивлятися до хронології його писань і до часової віддалі між поодинокими творами. Відокремлене скупчення в часі й змістова зв'язь таких сильних творів, як Єретик, Невольник, Великий Лях, Наймичка, Кавказ, Посланіє, Холодний Яр, Минають дні та Заповіт велить говорити про еруптивну силу. Гроза хороби й привид смерті додали динаміки тому вибухові, яким являється Заповіт.

Доля вимагає від нього такого сильного слова, що могло б збудити глухих, навіть мертвих, а дає йому на те тільки коротке людське життя. Цілою душею приляг Тарас до свого діла. Йому мало тільки говорити, він хоче ще говорити й так, щоби було вислухано. Такі високі вимоги кладе він сам до свого слова. Те „Сталося!“, що його Христос сказав, конаючи на хресті, Шевченко не зможе вже сказати при своїй смерті, бо ще люди й не почули не то, щоб зрозуміли й послухали. Навіть ще не народилися ті люди, що змоглиб його зрозуміти. Відти походить його поняття про дорого окуплене найвище щастя, про яке роки пізніше, буде говорити в листі (9. I. 1857 р.). Бачить, що як умре, то муситиме довго жлати „між ланами й горами“, бо аж після визволення народу, йому віл. не буде доступити найвищого щастя найбільшої нагороди. Це він називає образом із біблії — знати Бога.

А доки це не станеться — „я не знаю Бога!“

Коли ми так зясуємо ці слова, то відразу маємо ключ до містерії Великий Лях, і глибше зрозуміємо поеми Невольник і Наймичка. Недаром всі ці три твори писані один по однім за нещільний місяць.

У поемі, так вимовно названій Невольник, Степан, син щиро козацького роду, виховується, — бо сирота, — у теж щирого козака. Коли доріс, висилає його прибраний батько в світ, більше задля звичаю, чим для потреби. Степан іде тільки тому, що батько велить, не по своїй волі. Тому і не навчиться нічого, бракує йому внутрішнього імпульсу. Після літ вертає сліпим жебраком. Та колиб не Ярина, то після двох гарних козаків, — Степанових батьків, рідного і прибраного, — оставши в світі один тільки зовсім нестрашний ворогові, немичний каліка. Загинув би слід козацького героїства. А деж оборона народу? — Тільки при Ярині, бо вона одинока молода й сильна Ярина мала силу витревати у любові до Степана, хоч це їй не легко приходилося, як зворушливо описує поет, — та ще мала й ту силу дарувати свою любов осліпленому, окаліченому старцеві й через ту власне її нескривлену правість знову процвітає героїський козацький рід — є внук.

Треба розуміти цілу ту подію не виключно тільки як справу тілесну — родову. Це вийшов би жидівський, матеріялістичний світогляд, особливо, колиб думати тільки про ціль, а не про його початковий підклад. Ідеалістичний Шевченко світогляд вимагає, щоби чувства і чин корінилися в любові, а не були викликані спекуляцією на майбутню славу, чи користь. Без героїської витревалости Ярини не змогла б далі розвиватися героїська ідея, яку тут персоніфікує козацтво, й яка полишена тільки на сили мужеської лінії, мусіла б завмерти, бо мужчинам бракує самостійний внутрішній імпульс, який саме лежить у т. зв. „альтруїстичній“ любові жінок. Поет про щось таке натякає на вступі, де каже, доля одному дана, а другому ні. Дарма, що він козацького роду, Степан невольник по вдачі, і був би ним і без пробування в турецькій тюрмі, він — звироднілий. Це не його заслуга, що він не гине зовсім. Не вивольвся ціною боротьби, за ним нема ніякої перемоги, він навіть не боровся. Але — „така то тая доля — кого схоче сама найде“. Шевченко називає щасливий кінець Невольника дивом, „якого, може, споконвіку не було — але отже сталося“. Сталося через любов Ярини.

А Наймичка доказала ще більшого дива. Вона своєю любов'ю зовсім дорешти направила свій власний блуд. Вміраючи, лишає по собі все так, ніби вона ніколи не блудила. Її син і внуки в здоровій родинній атмосфері, в такій самій, яка була в її батьків. Це їй вдалося тому, що з любови змогла була цілий свій вік служити в самовідреченні.

Відважна Ярина направляє лихо, заподіяне її народові ворогом і долею, а відвічальна Ганна направляє шкоду, яку вона сама нанесла своєму родові. Обі ділають з любови. — Такими відважними та відвічальними у своїй любові мусять бути якраз жінки в здорового та тривкого народу.

У Великому Льохові проблема ратунку від загибелі, так тілесної як і духової кладеться вже не в родинній площині, — а ширше, в національній. А навіть, коли добре передумати слідом за Шевченком, всі причини й наслідки, їх повстання та перехрещування, розбіжності, сполуки та уривання, то в тій поемі отвираються ще й для цілої людскости повсякчас і в усіх відносинах незмінні директиви. Великий Лях — самоцвіт у всесвітній літературі. Про високий етичний рівень вже й не говорити.

Історія та біблія не вистарчають тля висвітлення тайни того твору. Треба ще пильно звертати увагу на мотиви й алегорії української народньої словесности, бо якраз вони дають поемі широке й тревале значіння. Крім переказів про Богданові льохи і про псів-ярчуків треба пригадати ще й українську старобутню, народню космогонію. При багатьох поста-тях виходить, що Шевченко бачив їх відразу і на тлі історич-нім і разом з тим і яко староукраїнські алегорії. Так прим. дівчатка — білі птахи — душі це й люди певних історичних діб, тільки значіння поеми росте, коли ми уявимо собі їх теж і пта-хами творителями з давніх колядок. Вони ж поринають у море минулого аж до дна й виносять звідтіля благодати людям на пожиток. — Так само й ворони уявляють принцип лиха, що по-ходить з завити й з страху. Але уявляють теж і пастку ці-лої тієї плеяди характерів, що в роздвоенності, з темноти та захланності, з запишаности й лінивства, скрізь служать лиху, бо дають себе відвести від властивої мети. Але є в тих во-ронах ще й характеристичні черти віщих ворон з билин. Вони роблять ревеляції, хоч говорять про ці тайни в цілі власної охорони, то всеж якраз тими вістями вони потрібні для роз-вою дальшої акції. Зовсім так само, як у билинах. І там ві-щий ворон, щоби самому схоронитися від небезпеки, звертає увагу лідаря геть від себе в інший бік і тим спричиняється до нових богатирських вчинків героя. Достоту таку роль ба-ламутів мають ворони в Шевченка. Скоморошина коза й ці-люща вода з казок теж вжиті на своєму місці. — А дерево життя й його комбінативний перехід у дерево хреста, це вже неочинимий ключ.

Пригляньмося до самої будови Великого Ляху.

Три образи містерії (традиційний поділ на небо, землю й пекло) розвиваються поміж моттом, покладеним на вступі в церковній (не в народній) мові й поміж поемою „Суботів“, котра не належить формально до містерії, але зовсім певно з розмислом (не як коректура!) покладена біля неї. Дата на-

писання, чи кілька днів перед, чи після, чи враз із Великим Льохом, не робить різниці. Читати треба її, в кожному разі по містерії. Там її місце. — Поміж і почерез образи тягнеться ще й монольог, держаний у тоні хроніки. Він собі тече окремо, немов той час через історію. — В першій образі — душі вічні, але їх доля рішається в часі, тому монольог зазначає їх вихідну точку й місце, куди вони своєю поведінкою потрапили, отже по чотири рядки монольогу з початку й кінця образу, немов рямці. — Другий образ — пекло. Тут з самого початку ворони (дуже галасливо) виявляють свої окремі погляди на різні події й зараз за тим монольог зазначає їх місце пробування та характеризує їх. По їхній розмові, але ще перед співом уміщена коротенька хронікарська примітка. — Третій образ — на землі. Монольог із початку характеризує лірників і їх намір, а по розмові реєструє, що вони тепер роблять і дедалі він переходить в інтермедію, стає ніби протоколом, де наводить бесіду начальства й лірників. При самім кінці містерії знову чотири стрічки монольогу в таких хронікарських тоні, як зпочатку.

Мотто, це немов ясне світло, що освічує дію з перспективи вічності. Воно стоїть окремо, непорушне, чуже й незрозуміле. Суботів, це щось ніби рефлектор, ніби гороскоп майбутності. Статика готова, але треба Шевченкові ще й динаміки, бо він любить все живе й рухливе. Як моторову силу вживає він повіря про Богданові льохи та про псів-ярчуків.

А тепер пригляньмося з кінця.

Душі ждуть, їх кара ще не скінчена, бо Великий Льох ще не розкопаний. Події другого і третього образу не принесли їм визволення. У ворон наступила зміна, бо народився той небезпечний їм ярчук, вони й стараються знищити його. Начальство завелось в своїх надіях, і з досади карає лірників і народ...

Дія скінчена; хроніка урвана; перед нами питання: що далі?

Щож? Може статися таке, що воронам удасться знищити ярчука, тоді вороняче правління забезпечене, й народ пропавби на віки. Москалі розкопалиб і другу руїну, одну по одній. Суботівські льохи, це була перша руїна, а друга? Може той Великий Льох? — Хіба ні. Бо розкопання Великого Льоху, це радість українським душам. А що може радувати разом і московські й українські душі? — А чию радість воліємо ми? Ми! — Нам так хочеться помогти душам, щоб їх кара була скінчена. Вониж терплять за такі дивні провини... І помочі не мають ніякої, а самі безпомічні...

І... тепер тільки ми там, де треба!

Не знаю в нашій літературі ні одного твору, де автор зумів би так безпосередньо передати рішення в руки читачів — людей. Тільки той, що написав *Послання*, той зумів. Йому це вдалося. Збудив у наших серцях любов і пошану до нашої ми-

нувшини і цим зробив нас активними діячами в своїй поемі й — в нашій власній історії.

Коли з любови підемо за Шевченковим проводом, то як той Перебендя зможемо прозріти крізь події й простори, аж гень у далечинь минулого й майбутнього.

Побачимо в Суботові могилу України, зроблену Богданом. Зробив він її з безсердечної прихильності першої душі. В тих різних призмах, між які ми тепер попали, бачимо зараз різне цінення й найнепоказнішого вчинку. Молода дівчина чемна до гетьмана, від котрого зазнала тільки добро. Це проста собі конвенціональна чемність, — котра стала провинсю, бо була ukazана без любови. Не була викликана ні потребою гетьмана, ні взглядом його великого завдання: зробити Україну вільною. Була виявлена тільки, так собі, принагідно („я йшла... аж тут... я й набрала..“). Це було даремне діло. — А наймичка з другої хати чула найменшу потребу дитини й серед ночі вставала, щоби їй дати відповідну пільгу! — Імпульс до акції душі виходив із згадки й надії на власні вигоди. — Ворона це добре знає, бо от вже каже, що Богдан „украє“ Україну, так як злодій краде собі який „крам“ та що він її зі страху перед утратою „продає“ злодіям! Вийшов злочин, бо нема героїської любови до чину, а тільки зависть та страх перед утратою вигоди. Через те душевне роздвоєння (зависть та страх) міг Богдан визволити Україну, та не міг її зробити вільною. У цій перспективі ось як рефлектує перший лірник: Він знає, що можна скрізь найти хлібець, йому навіть приходить на думку, що хтось мігби мати потребу стерегти й воду в річці, та що хтось схотівби навіть пісок орати, але коли приходить до нього без найконечнішої потреби тільки співати — то він лінивий, волисть спати. Це непотрібна штука. Своєю безчинністю заражує й других так, як душа проклятою водою потроїла свою рідню. — Ця звязь іде, сказатиб, поемою: від дівчини до мужчини аж до їхніх потомків; або від задуму, через чин до висліду; або від народу через державу до екзистенції; або від Бога через волю до людини.

Друга душа відкриває звязь в іншому напрямку. Вона вже нічого не робить з власного імпульсу. Зпочатку вона опирається противній, ворожій силі, але її одірвали; не кажеється, хто одірвав, тільки просто „одірвали“; вона просить, хоч у ворога взагалі нічого, навіть смерті не вільно просити, бо в просьбі призначання його вищости. І дійсно, — ворог вже пан, а за хвилину коротку звелить їй зробити понижаючу прислугу — вже цар. Як її упір меншає, „опіралася, просила, ховалася, послухала“, так з одної сторони вона віддаляється все далі від своєї вихідної точки, від матері, і котиться в усе гіршу ситуацію, так із другого боку сила противника росте й його ситуація щораз кращає. Але на тому ще не кінець. Вона після страшного розгрому одна-однісінька молода залишилася в живих. На ній ціла надія. В неї є ще й поміч: бабуса в безвер-

хій хаті, цебто пам'ять-наука й підвалина на пристановище, окрім того є й найважливіше—вода. І саме цього найконечнішого вона не зберігає. Ця вода (її молода, жива сила) не піде на вжиток її будучої рідні, а тільки — звірині, що служить, і так вже за могутчому, — ворогові. Отже те, що для неї було єдиним найконечнішим, це для ворога було властиво зайвим, а вона йому це дала. І знову як і перша душа: „а я напоїла“ бездушно, принагідно. Дійсно: „Дрібніють люди на землі, ростуть і ви-сяться царі!..“

Друга ворона хвалить, що Радзивил і Потоцькі промарновують маєтки в Парижі. А вжеж тих „три злотих“ могли есентуально ще здатися. Другий лірник має ще „шматків зо два хліба в торбині“, то поснідаємо в пригоді, поки... І вся його надія звернена на саму тільки поживу. — Бесіда того другого лірника ще й з іншого боку цікава. Він насправду кривий. Все якось кумедно ректифікує теревені першого й третього лірника, саме так, що перекирвлює їх несподівано в ще інший бік. — І ця друга звязкова лінія вже не така рівна, як перша була. Вона не має властивого початку, не починається від власного непримушеного хотіння, як у першій душі, яка зовсім не мусіла води набрати й вповні перейти шлях. Друга душа знаходиться в небезпеці, отже мусить рятуватися, бо ротися за своє життя. Але вона волисть просити смерті. Її думки звернені до смерті, тому вона не могла зайти деінде. Повела себе зовсім інакше, як Ярина в Невольнику. Друга ворона знову говорить про речі, які позірно не є в ніякому звязку з подіями, які згадає друга душа, а натомість вяжуться безпосередньо з бесідою другого лірника. Та це тільки позірно так. Вдійсності запишаність магнатів, які з свого боку перлися в французи, стала приміром і на Україні, і тим довела до відносин, що їх малює друга душа. Шевченко ще й підчеркує цілий фальш тих впливів. Отже зв'язь є скрізь, тільки не все зовсім наявна. — А ми той кривий вплив чужинців ще переборщуємо.

Третя душа не має ні „сили молодії“, ні жадної доброї помочі, ні якої небудь можливості. Вона попадає в гріх „по чужому показу“. Ворона тим гріхом дуже тішиться, щасливо пророкує: „буде біда!“ А вжеж буде біда, коли люди вимощують дорогу (цебто, кланяються) чортові, а не дбають про козу, тоді коли відомо, що:

Де коза ходить там жито сходить,
Де не буває там вилягає!

Це другий згубний вплив, який ішов на Україну вже з Москви: темнота і страх перед тим де „страху й не буде!“

Третій лірник говорить тільки про речі, про які чув від других, і комбінує їх зі страхом перед потугою царя і панів, та з почуттям власної немочі. Ціла картина малює безвихідну ситуацію, спричинену, невластивою орієнтацією душі. Із неї вийти можна тільки через „диво“.

Вода в цій поемі стає символом кінцевого. Того, чим треба передусім дорожити, чого не вільно ніколи і краплинки промарнувати. Це та „цілюща і живуща“ вода, про яку згадує Шевченко в Епілозі до Невольника. Вона стала проклятою, бо перша душа її без потреби набрала, отже змарнувала, а марнувати значить давати Марені, богині смерті. Друга душа напоїла царського коня, отже теж зловжила, промарнувала скарб. Третя душа вже бачить Дніпро, цебто всю воду, в ворожій власті. Лірники вже зовсім не мають води, тільки доїдають рештки хліба. На тій проклятій, бо зле вжитій і зле нажитій воді, навіть Іван не попливе до ціли, до моря, а тільки осяде в Лимані на піску.

Такі звязкові лінії требаби провести і між поодинокими душами, лірниками й воронами та ще й поміж цілими трьома образами. Полишаю це кожному читачеві, бо не маю претенсії висвітлити тут всі можливості цього гігантського твору. Те, що Шевченко вмістив на кількох сторінках Великого Льоху, те Не-Шевченко не вмістить у цілих бібліотеках.

Пригляньмося ще монольогові. З нього довідуємося цікаві речі. Передусім білі птахи тільки перелітають через Суботів і сідають на похиленому хресті. Ворони, що нам накрикали повні вуха страхіть, це тільки крикливі, зависні й безплідні, отже в суті німі чужі чужениці, які сіли на маяку. З лірників один сліпий — це той самий, що показував маяк та бачив пісок от там за Тясмином, той самий, що то такий певний свого вищого знання! А ми вже й повірили в те, що сліпий бачив! І нас видно „били та не вчили“. Другий кривий, це ми гаразд пізнали. Блуди „других“ ми все гарненько бачимо. А третій горбатий. Знову осілися! Він нам видавався радше сліпим. Але він справді нічого не бачить, цей і сліпий і горбатий. Тільки чи сліпий, бо горбатий, чи горбатий, бо сліпий? На „третіх“ ми ще добре не визнаємося. Всі ці три каліки — каже монольог — ідуть в Суботів співати про Бог дана „мирянам“ (не людям).

Потім білі птахи схопилися й перелетіли в ліс, де сіли „в куподі на дубочку“. Ворони відлітають співаючи. Лірники поснули під берестом, а біля льоху копають. Інтермедія, це підрахунок воронячих здобутків на Україні. Кінчиться монольог вісткою, що Великий Льох ще не знайдений. Монольог все дуже точно зазначає де хто сідає, то зн. на чім спирається. Душі на похиленому хресті на старій церкві, ворони на маяку, про лірників не сказано; вони не мають ніякої опори. Таксамо зазначає місце, яке хто займає при кінці кожного образу. Тепер все змінене, тепер душі в лісі на дубі, ворони літають співаючи (є в нас приповідка: „заспіваєш небоже!“), а лірники сплять під корчем.

Коли все зібрати до купи, то стає ясно, що Суботів, цебто все, що звязане, з переяславською угодою, тільки епізод. (Треба тямити, коли Шевченко це писав і де!). Ця угода не-

життєздатна, бо схиблена в зародку: Ми заключали її в сліпій надії на чужу поміч, а противники цю надію завели. Тому вона розбилася, стала черепком, з якого витекла цілюща вода, котра тим самим стала проклятою, бо змарнованою, і нею прогнило корито. Корито в нас значить і посудина на страву і колиска. З гнилого корита не було як їсти і не було як розвиватися в ньому новому, здоровому зародкові. От і кістки в кайданах а не самочинні живі люди. — Змарнована надія. Вона так, як та змарнована вода не може нікому принести користи. — Паралеля: дівчина, що не витривала в людській гідності, кланялася безпотрібно, стала безсилою й скривила душу рідної дитини. — Врешті знаємо, що нема нам чого боїтися ворон, (боїтеся там, де страху й не буде!) тому не будемо тратити сили і часу на їх нищення а тільки мусимо далі шукати Великий Лях..

Чи Бог бачить із за хмари
Наші сльози, горе?
Може й бачить, та помага,
Як і тії гори
Предковичні, що політі
Кровію людськую!!

Хоч лежачого й не бють,
Так і полежать не пають...

На те лихо, щоб з ним битися!..

Як би він знав, (Саул)
Яке то лихо з його вийде,
З того лукавого Давида,
То мов гадюку б ровтопав
І ядовитою б розтер
Гадючу сливу!

А тепер
Плугами, ралом не розорем
Прокляту ниву: поросла
Колючим терном...

І мотто з цього псалму Давида поклав Шевченко на початок містерії! — Придивіться до тексту того псалму в св. письмі, візьміть, чи то церковний, чи переклад Куліша або який-небудь інший і порівняйте до того переспіву, що його Шевченко зробив: псалм „Боже нашими ушима чули...“ і уступ „Не нам на прю з тобою стати...“ з Кавказу.

А хрест на Голгофті стояв рівно, але „похилений хрест“? Чи це той самий? Шевченко казав: „Ми не раби його, ми люди!“ і казав: „Якби не похилилися раби!“ і питав: „По якому правдиєму закону...“

Похилений хрест! Що то не міститься в тих двох словах! Тільки автор „Єретика“ був у силі написати їх.

Нічого похилого і нічого штучного, що тільки маячить нам про небезпеки, більше не залякає нас.

Дуб донині знам'ям сили й слави і ми знаємо про дерево життя.

От і дороговказ із лабіринту орієнтацій та систем: опертя на природу. (Пор. Дневник: 12.7, 27.9, 10.12, 1857 р. 16.2, 1858 р. і пр).

Тепер ясно бачимо всю підвалину Великого Льюху і разом весь Шевченків світогляд, котрому остав вірним ціле життя, хоч стало його перевірював. Узнав його добрим ще перед самою своєю смертю в вірші „Чи не покинуть нам небога“...

Мотто (Давидове!): незмінна Божа воля, три образи цієї у вселенній, а „Суботів“, це трибуна для — нехай вам буде! — для „емпіричного навчання“.

Це з трибуною непоетично, кажете? Пригадую Шевченкові слова з Перебенді: „Щоби тебе не цурались, потурай їм брате!“ Це не в Шевченком дошкульно сказано, а тільки ви розуміло. Там тепер всьо письмненне стало. Так як мати знає потребу дитини, так він бачить, що мусить своїх братів вивести з круга дій у містерії і показати їм те все з боку, щоб вони могли стати активними людьми, а не були тільки пасивними сотворіннями. Річ бачити ось в чому. Гете вимагає, щоб кожна людина вміла собі „здати справу“ бодай з трьох тисяч літ світової історії. Шевченко каже: „Може й справді не так сонце сходить, як письменні начитали“. Тобто йому мало тільки „читати“ і „вчитися“ навіть „знати“, бо і найдосконаліше знання має свої границі, бо не має впливу на хід сонця й його не змінить. Таксамо доля людини не вирішується тільки її знанням, а ще й її почуттям, котре іменно тому під загрозою смерті не вільно притупляти. Прадавня наша словесність передавала охорону почуття саме „дівчатам-душам“. Таксамо зробив і Шевченко, та ще й по мистецьки, бо взяв наскрізь негативний образ, а недостача найскорше кидається в вічі. Тоді — „нехотя почують“.

Світоглядно виходить так: Божа воля, це до кінця передумана льогіка, вона не втручається до боротьби між добром а злом. Зло повстає з похибки, яку треба направити, а з того повстає боротьба, яка отже потрібна. Рай це конвенція, а не ціль.

Отже боротьба за добро полишена людям. Добро можна собі уявити як просту течію, як найкоротшу зв'язь між двома точками, а зло як скривлення з тієї прямої. Скривлення (не те саме, що большевицький ухил!) має в собі щось заокругленого, тож воно силою своєї питомої енергії без чужого впливу, мусить натрапити знову на ту пряму. І тоді „дивом“ щєбто новими засобами може зла енергія бути зломана і вся струя завернена в просте русло. Щоби люди цього дива доказали на те потрібна боротьба, котра саме робить людей творчими на вподобу Бога-творителя. — Наш контраст: правда і кривда.

Птахи-душі покинули похилений хрест і сіли в лісі на дубі, щєбто душі відвернулися від прийнятої, конвенціональної

правди: ius і звернулися до вічної правди: fas. Що ж за благодати винесли птахи-творителі з дна моря? Винесли три пізнання людям на пожиток:

Несвідомість не є простима, бо і найменша помилка (аж до усміху немовляти включно) потягає за собою невмолимо ті а ті наслідки.

Вплив цієї небудь помилки може спинитися тільки тоді, коли вона кимнебудь буде пізнана і направлена. На тому полягає нерозривна зв'язь між генераціями і одиницями.

Зло мусить бути вирване з корінем.

Тепер бачимо, чому саме душі є дівчата. Це не задля якогось жіночого розуму, котрий нібито є якимось — кумедно! — ще недорозвиненим мужеським розумом. Тут не йде про розум взагалі, але йде про почуття! І тут йде про те, що дівчина є початком нової генерації. Коли в нас думають інакше, то це теж наслідок чужих брехонь а la Карамзін, що затьмили в нас прадідівську „нашу правду“. Коли дівчина зле спрямує свою прихильність, то вона її надуживає, тоді затрачується почуття міри, в котрім коріниться людська гідність, (Будьте люди, бо лихо вам буде!) а натомість росте брутальна сила. „Ласки дівочі“ притягають всіх, але вибір, кому їх уділити, належить дівчині. І в неї цей вибір мусить бути чуттєвий, а не розумовий. Треба власне — „серцем прозріти“. Шевченко чудово вказав на поступенні наслідки затрати почуття: чим далі то коротший побут душ на землі, перша ще тямить і гаразд і навіть своє ім'я; друга вже тільки жаж; а третя тільки власний біль („я плакала!“) і чужу велич. Як рівнобіжно росте противна сила, це ми вже бачили. Зле зорієнтована дівчина й свою дитину колись від самого початку попровадить зле. Вона стає „німою бездушною підоймою ганебного вчинку“. (Гл. Дневник, 19.7 1857 р.). Доки українка свідомо не відверне усміх немовляти від чужого блеску, доти український нарід буде невідільником прикованим до чужої галерії.

З хвилиною, коли ми це все пізнали — сталося одно з тих „див“, що їх боїться ворона: народився ярчук.

Він відразу видючий, де бто бачить даліше, чим можна бачити з маяка або з похиленого хреста; він чуйний на злодійів, знає де зло, й він не ссе, то зн. навіжена мати не має впливу на нього. Але хто ж його буде годувати? Невжеж ми допустимо, щоби ворона його заманювала в ірий та отруїла гадюками? Це її, зрештою, й не вдасться, бо він чуйний і злодійських гадюк їсти не буде, але — чимже він житиме? Йогож треба годувати.

Тепер пора на те друге „диво“. „Буде два дива твориться“. — зрадила ворона. Українська дівчина з обох близнюків вибере якраз того ярчука. „Серцем прозріє“ полюбить

Його й приголубить і нагодує і стане йому матір'ю та допоможе йому вирости в герої. Тоді:

Буде син і буде мати
І будуть люди на землі!

І ці люди змінять світ. — Вони не мусять. Можуть лишити постарому. Могиб „хилитися, як і хилились“, та тільки їхнє власне серце провадить їх інакше. Не дасть їм спокою, хоч на хвилину, та „дума єдина“ та пам'ять про „давні діла дідів наших“ про ті „тяжкі діла“, не стерплять вони, щоб з „України сміялись сторонні люди“, не перестане їм дзвеніти у вухах той жалісний плач, яким заводять над своєю затраченою долею білі душі. Ні! Не буде їм спокою доти, доки не збудять в собі те, що було дійсним Богдановим скарбом.

Великий Лях, це Українська Душа, а скарб цієї душі, це українська „Свята Воля“, без якої „не буде добра ніколи“, і якій нема пари в світі, бо вона значить разом і *libertas* і *voluntas*.

У тім однім слові ціла наша етична програма, Шевченкове найвище щастя і наша рожева майбутність. Нам треба тільки — „воліти“.

Д.м. Донцов

До консолідації

Роман Дмовський не має щастя з своїми пророцтвами.

Він „пророкував“, що заангажування Росії на Далекому Сході викличе стабілізацію на її західних кордонах. Тимчасом справа тих кордонів стає дразливою як ніколи. Тим дразливішою, чим більших „успіхів“ осягає фокусник Літвінов. Злобно пише „Nineteenth Century“: „Чинники, які найбільш спричинилися до дипломатичних успіхів Літвінова, належать до головних причин теперішньої слабости Росії... В часах, коли договори, власне через їх численність і загальність, стратили всяке значіння, він оснував цілу свою політику на договорах. Представляючи першу комуністичну державу в історії, він є лише старомодним дипломатом. Як всі старомодні дипломати, зокрема як старомодні російські дипломати, він трактував справи закордонної політики як гру в шахи, розігруючи гамбіти, скуплюючи фігури раз тут, раз там, приказуючи то бити в антияпонський там-там, то — переставати, інспіруючи газетні статті раз в одному, раз в другому сенсі. Серед совітських умовин, не тяжко було грати цю гру; приймаючи під увагу обставини в світі поза Росією, ця гра могла удаватися лише доти, доки не переставала бути — грою. Лиш тільки вона перестане бути грою, коли замість рухів на шахівниці, встане питання про рухи армій, коли

встане питання оборони Росії проти інвазії, — ціла не-реальність, ціла слабкість цієї політики стане зовсім ясною.¹⁾

Чи ж армії вже рухаються? На Далекому Сході вже від-давна, а стримати їх є чимраз тяжче, бо на тім просторі брак границь, зачеркнутих або природою або волею їх властителів.

І так само, як ослаблення Росії на Заході (1918)—закту-алізувало справу її східних границь,—так ослаблення Росії на Сході (в конфлікті з Японією)—зактуалізувало питання її за-хідних границь. Хочби цього в рівній мірі не бажали собі — Постишеви і Дмовські.

Неясні, нераз змінні, лінії політики великих (і невеликих) держав супроти Росії (і України). Німеччина може голосно жу-ритися Anschluss'ом, але в ній не погребані ні ідеї генерала Гоф-мана (Берестейського), ні Гугенберга (з його славнозвісним меморандум), ні самого Führer'a про новий „Raum“ на росій-ським сході.

Може клопотатися Італія дунайською проблемою. Але всі її турботи (і вільні мільйони) — належать Хорватії, Адрії і схід-ній частині Середземного моря. І їй не байдуже, чи на північ-ному заливі того моря — на чорноморським побережжю — сиді-тиме сила, що, як царат, підтримуватиме Білгород, чи — інша, неутральна.

Франція, допроваджена до гістерії зморою німецької від-плати, — може удавати *desinteressement* в питанні європей-ського Сходу, — але на ділі все шукатиме там антинімецьких сил, все попіратиме такий уклад відносин, який стримавби ні-мецький похід на Дніпро й на Урал.

На Заході починають розуміти те, що давно було ясне на-м: що конфлікт російсько-японський, відтягаючи російську ар-мію з України, викличе на цій останній (як і на Кавказі) пов-стання людної, яка є „ворогом, завзятішим від японців“.²⁾ На Заході починають розуміти, що — хоч, проти власного ба-жання — треба буде, і то хутко, зайняти таке чи інше стано-вище до грізної проблеми України.

Розуміє це і „Bunt Młodych“ (20. II.). Коли вже має пов-стати якась Україна, то він воліє, щоби „це сталося з нами, ніж проти нас“. Для нього „незалежна Україна над Дніпром“ концепція за „тісна“. Прагнувши розв'язати її „на платформі далеко ширшій“. Він хотівби такого „корисного для нас роз-в'язання східної справи“, якеб допомогло „зреалізуванню май-бутньої великодержавності“...

Ось де причина несподіваної моди на Україну і на укра-їнців на близькому і далекому Заході.

Совіти, не зважаючи на гістерично-нахабний тон больше-вицьких „дипломатів“ — валяться. Зарисовуються контури май-

¹⁾ Germany, Russia and Japan, by Malcolm Muggeridge („The Nine-teenth Century and after“, march 1934).

²⁾ Цит. стаття.

бутньої України. Вона знову стає активним чинником європейської політики, зголошується активно виступити в грядучих подіях.

Перед нами встає страшне питання — як в 1917 році. І тут найцікавіше є вирішити: не те, чого хоче на Україні Німеччина, Франція чи Дмовський, лише — чого хочемо ми, якої України?

На думку Дмовського³⁾ майбутня Україна „не булаби в своїх керівничих елементах так дуже українська і не представлялаби назовні здорових відносин“. „То бувби просто „міжнародний публичний дім...“ „Відірвана від Росії і переформована на незалежну державу, сталаби вона збіговищем аферистів цілого світу... капіталістів і шукаючих капіталу, організаторів промислу, техніків, купців, спекулянтів та інтриганів, горлорізів і організаторів всякого роду проституції.. Ті всі елементи при участі спритніших... українців витворилиби провідну верству, еліту країни. Булаби це одначе — особлива „еліта“, еліта „міжнародної каналії.. Люлиж, що мріють про створення культурного, здорового і сильного українського народу... що дозрівавби у власній державі, переконалисяби, що замість власної держави, мають міжнародне підприємство, а замість здорового розвитку, скорий поступ розкладу й гнилі“. Інших перспектив для нас — „в стані, в яким знаходиться український елемент при його духових та матеріальних засобах“ — Дмовський не бачить.

Ми - бачимо. А — коли правду казати — бачить і Дмовський (удаючи, що не бачить). Але образ, ним намальований, цікавий. Лише чому неясно йому, що намальована ним грізна перспектива для України, стала грізною дійсністю нпр. для Франції? Для Франції, яка буриться проти „міжнародної каналії“ та власних „організаторів всякого роду проституції“, які хочуть накинати своє панування великому народові.

Тут ми підходимо до суті справи: Небезпека, яка грозить майбутній Україні — є небезпека загально-європейська, не — як думає польський публіцист — якась специфічно українська. Занадто багато сил чигають на те, щоб взяти під свій вплив новий центр політичної волі, який повстає в муках і боротьбі над Дніпром. Щоби цей центр був дійсним центром, мусить він поперше — бути нашим, по друге — не допустити до впливу ті сили. І тоді — і тільки тоді — буде цей центр — центром „здорового культурного і сильного українського народу, який дозрівавби у власній державі“, а не „вередом на тілі Європи“, не країною українського Пу-І, з „самостійної“ Манджурії чи Агмеда Зогу з „самостійної“ Альбанії.

Чи це можливо перевести? Не знаю. Але конче треба.

³⁾ Kwestja ukraińska („Gazeta Warszawska“, 21, 23, VIII, 1930).

Публіцист з Газети Варшавської каже з одного боку, що Україна буде „міжнародним публичним домом“, з другого — що вона „не булаби в своїх правлячих елементах така дуже українська“, лише міжнародньо авантюрицька. Тут і „закопано собаку“! Щоби майбутня дніпрова держава не була країною „розкладу і гнилі“ — треба, щоб вона була „дуже українська“, щоб нею не правили „аферисти цілого світу“ (в роді Ставіського чи Пінкаса Красного з „автономією“ для них), ані їх приятелі зіпід знаку масонерії чи якогось інтернаціоналу. Треба, щоб вона не була причіпкою чиеїсь великодержавної ідеї, лиш мала власну.

Треба, насамперед, щоби Україна не стала доменою міжнароднього соціалізму. Україна „міжнародньої солідарности пролетаріату“ — це Україна „міжнародньої каналії“. Україна Шварцбартів, Пінкасів Красних, Блюмів, Отто Баверів і їх православних протекторів — буде не Україна, а дійсно „міжнародній публичний дім“, яким ставала за Еберсів і Барматів (німецький Ставіський — теж „наш“ жид) передгітлерівська Німеччина і стала майже блюмівсько-геріотівська Франція. Це булаб країна — де її соціялістична чи радикальна „еліта“ діставалаби накази як правити, від кожного інтернаціонального соціялістичного зїзду...

Треба, щоби, не будучи соціялістичною, українська еліта не була жидівською; щоби серед тої еліти, надаючи їй тон, не сиділи члени народу (чи секти), які одержувалиби директиви — на письмі від київського уряду, на діліж — від інтернаціонального жидівства, того, що активно підпирало большевизм на Україні, вивлащення наших селян на користь своєї раси, що виступало проти економічної самоорганізації нашої нації.

Треба, щоб до цієї еліти не вдерлися члени іншого інтернаціоналу — чорного, ті, які на віру сорокміліонового народу дивляться як на „схізму“; які цілий той край вважають за некультурні „дикі степи“, що їх просвіщати мають різні „новозорянці“, які скорше визнають авторитет — не кажу папи, а московського патріярха, аніж „неканонічного“ митрополита автокефальної української церкви; скорше авторитет Йоффе — гніж авторитет київського уряду; які поставлять нам на індекс Шевченка й Лесю Українку.

Треба, щоби в цій еліті не було інших „інтернаціоналістів“ — консервативних, монархічних, „Сходу Європи“, уральсько-дніпровської „Ліги народів“ і т. п., які завжди старатимуться зробити з України додаток до денікінської російсько-хліборобської чи соціялістичної великодержавности. Бо інтернаціоналізм, міжнаціональна чи міжнародня солідарність тих угруповань і людей — є бляга, за якою криється небезпека обернення України в край, в яким пануватиме „збіговище аферистів цілого світу“.

Не сміє ця еліта бути радикально-демократичною. Кривавий досвід Франції показав, що така „еліта“ допроваджує або: до звиродніння парламенту і державної влади, до її параліжу, або — до „кабінету убийць“ (Даляде і Фрота), до найпаскуднішої форми диктатури — диктатури трусливої й нерішучої, хоч підлої. А в обох випадках — до режиму кліки, кар'єристів, „фамелії“, до плондрування бюджету і ощадности мільонів працівників, до забгнення преси, законодавства, езекутиви, судівництва і громадської думки, і — як свідчить приклад Веймарської Німеччини — до капітуляції перед заграницею.

Не сміє бути ця еліта радикально-соціалістичною, бо всі гасла тих груп, як отої „Ліги прав людини“ або тих 214-ти послів до французької Палати, з їх розліпленою (і поздираною народом) відозвою в Парижі про „Демократію в небезпеці“, — з Блюмами, Кампінкіми, жандармом Даляде й іншими приятелями Стависького, бо всі їх гасла — не в гаслами, лише блягою й обманом, за якими криється бажання утревалити над народом панування інтернаціональної кліки.

Головно — масонської. І тому — не сміє наша еліта толерувати серед себе і цієї прекрасної інтернаціональної організації... Події у Франції здерли з неї маску. Gringoire (9 Mars) показав, що „всі особи, скомпромітовані в цій жалюгідній афері Стависького масони“, як „брат“ Боннор, „брат“ Гара, „брат“ Андре Гессе, Рене Рену, Дюран, Фрот, що наказав стріляти до ветеранів і ціла хмара інших „братів“; що в Палаті, тій самій з радикально-соціалістичною більшістю, що хотіла загнати аферу і уступила тільки перед гнівом паризького народу — що в тій „Палаті“ налічується 230 послів масонів, майже більшість“, як Боер, що дістав мільон від Стависького й інші члени різних Grand Orient'ів.

Ось тих власне — масонів, семітів, „демократів“ з диктаторськими закусками, „інтернаціоналістів“ на послугах чужих агентур чи великодержавностей, — тих всіх, що злобою дихають на все, що зветься нація, традиція, земля і предки, — тих всіх треба здалека тримати від впливу на нову наддніпрянську державу, коли вона не має стати тим, чим — переконаний Дмовський — вона стати мусить...

Але ж це значить віддати провід в тій державі — диктатурі? Що значить диктатура? Студіюйте події у Відні, у Франції. В обох випадках — там соціалісти, тут радикали-соціалісти, ще далеко перед останнім зударенням приготувляти диктатуру — тільки ліву (проти якої і наші „демократичні“ радикали теж нічого не малиби). Зараз же як тільки кліка радикально-соціалістична, що здобула більшість при виборах 1932 року побачила свою безсилість і ворожість країни до неї — зараз почала в пресі звеличувати яacobінізм, пригадувати 1793 рік, „маленькі групи“, які мусять „рятувати“ загрожені „демократичні свободи“, згадувати Робезпера і Конвент... Повітря, яким дихаємо — насичене електрикою. Сили інтернаціоналізму у —

готуються здобути чи затримати владу — диктатурою. Не інакшою метою — можна буде зломити їм карк.

Алеж це значить — закинуть мені — повторяти — лише в інший бік — оте соціалістичне: або Україна буде такою, як ми хочемо, або хай зовсім не буде! Ні, Україна буде і хай буде, хай повстане всяка, аби самостійна. Я лиш кажу — що Україна радикально-масонська-соціалістична-жидівсько-інтернаціональна, завжди лишиться причіпкою до чийсь великодержавности або до організації, якої штаб міститиметься поза межами країни. Така Україна дійсно стане „міжнароднім публичним домом“ і — що важніше — ніколи не встоїть ся... Ось чому треба, щоби повстала не ця а інша Україна

Не треба думати, що в нас нема небезпеки, яку малює зло-радио Дмовський. По моральній поразці ксмунізму й масонерії, по скріпленню українства, масонерія дала приказ — не виступати явно проти цього останнього. Війти в середину — стало її гаслом, війти в середину того, чого не можна вже — як хотілосяб — збити з ніг чоловою атакою. Так само розбитки соціалізму, бувші сміновіховці, семіти і семі-семіти — нагло відкрили своє серце для української національної ідеї, яку недавно по різних „Нових Шляхах“ або поборювали, або іншим помагали поборювати — і всі тепер виступають за „неньку Україну“. Щоби в слушний час — зголоситися, як єдині правдиві представники нації. Щоби з нової держави зробити — міжнародній публичний дім... В ім'я „міжнароднього братерства“, „інтернаціональної солідарности“ і „святих засад демократії“.

Треба не допустити до цього, треба заздалегідь демаскувати задуми цього невеликого але чесного товариства. Треба, щоб елітою нової держави — була власне еліта „дуже українська“...

— Ага, шовіністична — зрадіють безмозгі аматори мертвих етикеток. Так, шовіністична.

Коли замість абстрактних догм — взяти собі за компас „землю“, „кров“, „предків“ — звязки не видумані і не вичитані з книжок, а природні — значить бути шовіністом, Україна повинна бути шовіністичною.

Коли відкидати якусь доктрину (напр. Сталіна) не тому, що вона кепська, а просто тому, що її несе чужинець, є шовінізм — Україна мусить стати шовіністичною.

Коли забезпечити права на землю полтавцям і киянам — не тому, що вони „трудящі“, а тому, що на тій землі вродилися — є шовінізмом, Україна мусить бути шовіністичною.

Коли відкидати „право“ російських „хліборобів“, консерватистів чи соціалістів — порядкувати Україною не тому, що їх доктрини кепські, а тому, що вони чужі — є шовінізмом, Україна мусить бути шовіністичною.

Коли здирати маски з інтернаціоналізмів, представляючи їх правдиву суть — є шовінізмом, Україна мусить бути шовіністичною.

Коли бажання не допустити, щоби Україна стала збіговищем міжнародних аферистів — є шовінізмом, Україна мусить бути шовіністичною.

Коли обурення на нинішних, вчорашних і завтрашніх наших Ставиських, Фротів, Блюмів, Моркотунів, Марголіних і інших „братів“ і бажання вказати їм їх місце — є фанатизмом і шовінізмом, Україна мусить бути шовіністичною і фанатичною.

Коли ставляти хрест над гаслами „справедливости“, „толеранції“, „народоправства“, як гаслами розкладовими для нації — є шовінізмом, Україна мусить бути шовіністичною.

Еліта, яка повстане над Дніпром — не сміє мати панами епігонів, перед старістю постарілого, гуманного українства, які не зуміють взяти в руки залізної мітли, як взяли її Мусоліні, Тітлер, як візьме її завтра — той спаситель Франції, який, наразі, є такийжеж незнаний, як був — в розгарі революції — незнаним малий артилерійський поручник Бонапарте.

Хто думає, що з тих соціалістів, радикалів, масонів і федералістів всякої масти, що з тих ріжнородних елементів, яких треба залізною мітлою вимітати з України — дасться механічно зліпити нову еліту нації — того дійсність навчить, що він помилявся. Консолідація нам потрібна, але консолідація здорових елементів, які хочуть, щоб Україна була „дуже українська“, не зняряд в руках „багатої колекції міжнародної каналії“ (як своїм незрівняним стилем висловлюється Роман Дмовський). До цієї консолідації і тільки до цієї мусимо змагати.

Міжнародне положення, упадок нової форми російського імперіялізму і зріст незалежницького руху на Наддніпрянщині, знову прикули до неї світову увагу. Власне з огляду на це конечною є ота консолідація, про яку говорю. Лише вона може навчити неоправних, що Україна перестала бути країною, де „дуже численним елементом є „тутешні“, що послуగుються „хохлацьким наріччям“; що Україна стала нацією, яка себе з цього, тяжкою ціною окупленого, щабля зіпхнути нікому не дасть.

Ні нині, ні завтра.

Мр. О. Хомінський

Нищителі традицій

В останньому числі „Сигналів“, присвяченому українській культурі появилася стаття п. Антона Рудницького на тему нашої сучасної музики. Заслугує вона лише з одної сторони на увагу, а іменно, дає цілковито дотепер незнане нам освітлення нашої музичної минувшини. На думку п. А. Рудницького не маємо музичної традиції, а „artystyczna muzyka ukraińska zaczęła się rozwijać właściwie dopiero w ostatniem 20-leciu“. Як нам прикро, однак остаточно, в ім'я історичної об'єктивности моглиби ми згодитися на цей погляд, якщо б не

заходив тут грубий промах в освітлюванні історичних правд. Вправді не маємо дотепер праці з ділянки нашої музичної мисливщини, опертої на тривких наукових дослідах, праці достовірної „провадженішої нашими українськими дослідниками, яка б обнімала цілість предмету, однак в цілі пізнання історії нашої музики можна вже в крайньому разі покористуватися працями рос. учених з приміненням великої дози критицизму, при чому необхідним є відділення нашої музичної культури від російської. Впрочім хто забирає голос в справах нашої музичної культури, повинен мати настільки доброї волі і пильності, щоби самому дослідити, чи ми дійсно на протязі століть не сотворили нічого замітного.

Чи не відомо п. А. Рудницькому, що з хвилиною прийняття християнства починається на Україні незвичайно багатий розвиток нашої музики, яка, вийшовши від візантійсько-болгарських взірців, в короткому часі перетоплює в собі ці взори і творить оригінальну творчість у многих відмінах, де ясно і недвозначно дається запримітити виділення артистичної музики, яка в наслідок ріжнотності своїх форм спричинює повставання нових нотацій, значно досконаліших від сучасних західноєвропейських? Чи не відомо п. А. Рудницькому, що в часі, коли консервативна Москва провадила безпродуктивні „музичні спори“ і боронилася перед західно-музичною культурою, на Україні, спеціально на її західних землях, культивування музики, опертої на західно-європейських взірцях, було вже доконаним фактом, що маємо докази на існування в нас в тих часах не лише форм музики церковної, але й світської, вокально-інструментальної і інструментальної зі всіма її артистичними ціхами? Чи вкінці п. А. Рудницький не знає, що заслугою української музики і виключно її, є впровадження лінійного систему в східно європейській музиці? Треба пам'ятати, що Бортиянський (котрого п. А. Р. не бере під увагу) це не метеор в історії нашої давнішої музики, але, що його творчість є лише завершенням послідовного і певного розвитку, по яким з причин політичних прийшла хвилева депресія.

Для п. А. Рудницького існує лише ХІХ століття зі своїм ділетантизмом. Однак, якщо впроваджуємо вже це поняття, то треба конечно докладно очеркнути його границі, бо часом буває воно за широке, часом знову за вузьке, залежно від обставин і історичного тла. Чи на думку п. А. Рудницького можна однаковим мірилом мірити ділетантизм пр. Вербицького і Бажанського? А навіть, якщо приймемо з певної точки погляду творчість композиторів ХІХ і першого десятиліття ХХ ст. за ділетантську, то все таки насувається нам одно питання: чому п. А. Рудницький не звернув уваги на культурно-історичне значіння цих композиторів в укр. музиці? Нам здається, що власне цього рода моменти годилося підчеркнути в журналі присвяченім укр. культурі. Чи з культурно-історичної точки погляду Лисенко це не найбільший

композитор у своєму часі? Чи ж його творчість є дійсно цілком без значіння для пізніших композиторів, спеціально для найбільше репрезентативних одиниць нашої сучасної музики: Барвінського і Ревуцького? Для п. А. Рудницького творчість Лисенка не уявляє собою ніякої вартості, бо ж вплив народної музики на нашу артистичну творчість вважає він за погубний. Дуже характеристичний погляд і, здається, зрозумілий лише для самого автора статті про укр. музику в „Сигналах“. Бо ж нині хіба Шенберг і його група може бути подібної думки. Але ці панови є цілкомитово оправдані, якщо візьмемо під увагу їх расову приналежність і специфічний рід композиторської техніки.

Коли застановимосся над статтею п. А. Рудницького як цілістю, вдаряє нас дивне помішання понять відносно розвитку у штудії. У п. А. Рудницького все, що писане в більш „модернім“ стилі, одержує автоматично більшу вартість. Отже п. А. Рудницький інтерпретує розвиток в штудії в значінні природничім. Чи таке уяття квестій не провадить до грубих нісенітниць при оцінці творів людського духа і — чи припадково не заносить легеньким... ділетантизмом.

Е. М.

3 творів „першої в світі літератури“

Кілька зразків совітської лірики за останній час.

Ось з твору найбільшого совітського поета І. Сельвінського під заголовком „Барабан“:

Була баба в шубке,
Була баба в юбке,
Була баба в панталонах,
Стала — без.

Коли автор мав на думці історію Росії — СРСР, то треба подивляти лаконічність і емблематичність його поетичного образу

А ось приклад, до чого доводить марне пошукування рими:

От бедствий і от зол капіталізма
Тебя не охранит, таваріш, клізма,
Тебя спасет колхоз.

(З. Злотов.)

А ось цілком свіжий совітський геній—Н. Заблоцкій:

Лошадь белая виходит,
Бледним лічком вертя,
І на ней прі всьом народе
Сидит полновесное дітя.

Зворушливо-безпосередні вірші ці — уривок з поеми „Цирк“.

Підкреслюємо, що зразки ці взято не з яких-будь провінційальних видань, — це зразки кваліфікованої совітської поезії, друквані в найчільнішій совітськй місячнику „Звезда“ (Ленінград).

Радимо нашим хронічним москво- і радяно-аматорам записати собі ці зразки в альбом для евентуального збогачення „рідної поезії“.

З прозою також не все гаразд, хоч на тім „фронті“, як і на багатьох інших, досить інтенсивно надолужують „южане“, — напр. один з найвидатніших сучасних совітських прозаїків Павленко.

Написав, напр., такий Авдеєнко роман, затитулований „Я люблю“. Роман цілком „витриманий“, благонадійний, партійний, леніністично-сталіністичний.. Але редакція журналу („Роман—газета“), де роман був надрукований, дістала лист від „трьох ударників із Донбаса“ такого змісту:

„Так не можна, товариші! Титул книжки мусить розкривати її напрям. А тут звідкіля видно, кого „я люблю“. Може він любить наших вождів, на чолі з ленінським Ц. К., а може це лише звичайний потяг фізіологічних інстинктів, або що. Просимо закомунікувати це авторові, яко вказівку.

З комуністичним привітом

Улеца, Шаркающий, Артїстов.“

Навіть і українські спеці при таких умовах не допоможуть „первой в міре“ літературі стати на всі її чотири ноги. Шкутильгає і шкутильгатиме облізла совітська шкапа колишньої „великої російської літератури“...

М. Л.

З пресового фільму

Атака людей без обличчя на наш місячник — в повнім розгарі! Витяг з статті М. Рудницького в „Ділі“ (ч. 16. 3.): в нашій пресовій фільмі — „інсинуація їде на провокації і брехнею поганяє“. А так „Дзвони“ (ч. 1—2, ст. 73): „Вістник“ „зачав блювати й ригати словами докруги“... Ось з недавніх статей (на адресу редактора „Вістника“) в „Новій Зорі“ і Липинського: „червак-медведюк“, „проходимець“, „хам“, „схункс“ і т. п.

А „Назустріч“ (ч. 4) дивується, що „Вістник“ пише про гієні і про галицьку пресову „кльоаку максимум“. Про когоч він має писати?! — про сальоновців, про джентельменів?

Дивується п. С. Г. в „Назустріч“, що „Вістник“ називає деяких своїх противників — „шабесгоями“, а хвалиться, що „береться за духову єдність з культурою Заходу“. Що має одчо до другого? Коли Святослави Гординські — не вважаючи на політику Троцьких і Літвінових на Україні служили їм пером, то якже їх інакше назвати як не шабесгоями? При чім тут Захід? Читайте „Доктор Бенрубі“ Паппіні, читайте статті з „Аксїон Франсез“, читайте Данієля Галеві про Бенду, якого поборює за ворожість його раси французькій цивілізації, за те що вносить в Францію — „жидівський запах“ (l'odeur juive), — і перестаньте писати про той Захід, з якого ви знаєте лише кабаре́ти і повії. Власне — через семітів і семі-семітів той „odeur juive“ з його ворожістю до всього національного, вдирається і до нашої преси. Тому й боремося з ним, що боремося за культурну єдність з Заходом, а не з бердичівським гетом хоч його мешканці і виавансували на дипломатів і міністрів „шостої частини земного суходолу“...

Річ не в словах. Коли лаяється баба Палажка — це лайка баби Палажки. Колиж напр. Леон Доде — по наведенню цілого ряду незбитих фактів пише про „злодів“ і „збийць“ — це не лайка, а — констату-

вання факту. Такі в випадку з М. Рудницьким. Він вийшов з рівноваги що „Вістник“ пригадав йому співробітництво в „Нових Шляхах“ А. Крушельницького і — мовляв — „знає він („Вістник“) добре моє відношення до „Нових Шляхів“ і всієї комуні, читав певно у свій час мою заяву на всіх наклепи“ і пр. Певно читав — заяву, яка нічого не простувала, а знає, що М. Рудницький — був водночас явним співробітником протикомуністичного (тоді) „Діла“ і тайним співробітником комуністичних „Нових Шляхів“. Коли з цього виводилися певні консеквенції для оцінки п. дра М. Рудницького, то не в це жадний „наклеп“, ані „брехня“, ані „інсинуація“, лише констатування факту. А підкреслювали ми його, щоб перестерегти громадську думку, щоб не давала на себе вливати бущим сміновіховцям (Рудницький, Возняк, Буршак, С. Гординський, Левинський), які тепер юрбою входять до нібито національних журналів („Назустріч“ і інші), щоб трохи в іншій формі провадити роботу, яка не повелася в „Нових Шляхах“. Тільки й всього! Обурення не на місці. Замітка М. Рудницького кінчиться патетично: „Такою зброєю воює журнал, що пропагує потребу психічного переродження народу. Власне тому, що цю потребу переродження пропагуємо, ми з ним боротися в своєрідною психікою згаданих вище журналів і письменників... Здається це не так тяжко зрозуміти.

Викривають „Дзвони“ (ч. 1—2) наш журнал, що його редактор хоче в себе зробити теолога, забираючи голос в справах католицької моралі. Трудно, коли теологи стають політиками, публіцисти мусять стати трошки теологами.

Вийшло число львівських „Sygnal-ів“, присвячене культурі українській „в границях Польщі: На самім початку, перед статтями ріданційна колегія висказує свою „найглибшу пошану“ — „героям Відня, робітникам, жінкам, дітям, ганебно помордованим провокаторами, всім тим, які брорлися в імя великої для них ідеї“ — соціалізму, міцно забарвленого комунізмом. Думавмо, що в числі присвяченим українській культурі більше на місці був би привіт „робітникам, жінкам і дітям“, ганебно засудженням на голодеву смерть соціалізмом в СССР. Але — це очевидно річ смаку.

Зі статті М. Рудницького — довідуємося, що в Галичині „брак живих літературних органів, що змілиби згуртувати довкола себе письменників“, та що „першою пробою того роду“ є — якби ви думали що? — ну, очевидно редагована при найближчій участі М. Рудницького — „Назустріч“, якої вийшло вже аж шість чисел. Передтим — таких спроб не було.

Це в статті Михайла Рудницького, а в статті Антона Рудницького довідуємося, що „новозасна українська музика, яка оперує і взорується цілком на найновішій європейській музиці... має свого найвидатнішого представника в професорі... Б. Лятошинським“, а „подібним (до нього) під оглядом способу виражування своїх думок і свого музичного кредо є“... якби ви думали, хто? — ну, очевидно „львовиянин Антоні Рудницький“!

Здібна родина! Одя робить „першу спробу“ створити живий літературний орган, другий — в наслідником „найвидатнішого представника“ ншої музики... А мусить то все бути правда, бо кожний сам таке про себе пише. А хтож, як не сам чоловік — себе найкраще знає?

Е дещо й про „Вістник“: „Вістник“ Донцова гуртує коло себе націоналістів фашистського покою, хоч скорше єднає твори з певною окресленою тенденцією, ніж таланти... А напереді: „В Варшаві маємо пару талантів зібраних при квартирному „Ми“: Маланюк, Крижанівський, Лівницька-Холодна і інших як Липа, Ольжич...“ І три точки. Що Липа, Ольжич і Маланюк (виступив з „Ми“) — гуртуються коло „Вістника“ — це не перейшло через горло М. Рудницького. Отже, там, де кажеється, що у „Вістнику“ нема талантів — т. м. „Вістник“ названо. Тамжеж, де згадано по імені кілька Вістниківських талантів — Ольжича, Маланюка, Липу — там промовчано умісне, що вони з „Вістника“, а нотатку так „расово“ складено, що читач може по-

дучати, що ці поети належать не до „Вістника“, а до ворожого йому журналу... А „Назустріч“ ще бідкається, що „Вістник“ пише про гієн і шабесгоїв! Про когож йому писати?!

В Sunday Times, Chicago (21. I., 18. II.) з'явилася нікчемна стаття Меєра Золотарева із звеличенням Шварцбарта В тій жеж самій газеті знаходимо гідну відповідь дра Г. І. Скегара. Варта булоб, щоби шан. автор не обмежився збиванням обвинувачень Золотаревих, лише — висвіглив американській публиці політику Троцьких і Літвінових супроти українського селянства.

„Даж бог“ в квазі веселім фелетоні розписався про „причеп“ в поезії, з яких нібито одну знайшов і в „Вістнику“. Можемо запевнити дотепного автора, що правдиві причепи — які чіплялися нашого журналу з снобізму давно від нього відчепилися (або їх відчеплено). Авторки з „Вістника“ своїх взорів шукають в самих собі та ще в слільній ідеї, що еднає їх з нашим місячником.

„Курієр Львовський“ (7. III.) передруковує статтю з „Вістника“ (ч. 3) — Буря над Заходом.

В „Нашім Времені“ (ч. 58) і в „Русском Слові“ знаходимо дуже вдалі російські переклади (С. Налянча) з „Вістника“ поезій О. Ольжича — під заголовком „Временность“ і „Последніє Грови“.

Італійська преса обговорює (за Офінором, бюлетиним інформацій про Схід) книжку М. Островерхи — „Мусоліні: людина й чин“, що вийшла як перше число „Книгозбірні Вістняка“.

Бібліографія

1) Борис Гомвин. „Кров кличе“. (Кара). Драма в 5 діях. Чернівці, 1933. 8°, ст. 47. Бібліотека „Самостійної Думки“ в Чернівцях ч. 3.

2) Володимир Павлуевич: „Добродій людства“. Комедія на 3 дії, Львів 1934. (в дійсності появилася ще в кінці 1933 р.), 16°, ст. 68. „Даж-бог“, ч. 8.

3) Василь Пачовський: „Гетьман Мазепа“. Містерія воскресення, в 5 діях. Перемишль, 1933. Видавництво „Краса і Сила“, ч. 3. Накладом О. Гамерського, 8°, ст. 95.

Дістати до рецензії рівночасно аж три драматичні твори, драму, комедію і містерію — це таки небудь яке свято сьогодні, коли така велика посуха саме на ці жанри літературної творчості. Ми добре розуміємо, що оцінювати тексти драматичних творів, це те саме, що оцінювати партитури музичних творів. Драматичний твір, це тільки одна третя дійсної вистави в театрі, де співпрацюють ще таланти режисера та актора. При тексті драматичного твору можемо оцінити тільки ті можливості, що повстають перед виконавцями на сцені.

Гомвин відновлює проблему спадщини, як це колись робив Ібсен. Німкеня Еріка вірять більше своєму внутрішньому голосові, як розумовим доводам — це „голос її крові, голос її предків“. Під впливом цих слів приходить до „висновку про важливість роду“ і українець, Син. Батько також ділав під тим самим мусом. „В мені кричить кров довгої назки моїх предків, що їх вічно тримали в неволі, які ніколи не бачили просвітку“. Коротко, авторова теза, що в спадщині дістаємо гін до боротьби за національне визволення. Едукуючи цю правду, до сьогочасного стану наших визвольних змагань — мусилиби ми прийти до дуже сумних, безнадійних висновків, боже процес спадковості відбувається не в днині. Ні, сама спадковість тут ніпричому. Драма ця — це твір, де конфлікти відбуваються в душах героїв — тому ставимо тут свої вимоги щодо психології осіб. Постає матері трохи заштучна. Якщо вона справді любила чоловіка, то не могла називати його ідеї „штучними примхам“.

Автор послужився кіновим засобом композиції (знана драма з Гретою Гарбо) — 2 і 3. дія в нього — це „інсценізація оповідання матері,

як воно відблєся в уяві сина". При виставі навіть треба було допомогти кіновому апарату, щоби дати в 3. дії „сильветки двох голов", що мають пізніше зникнути. Гадаємо, що засіб цей не дуже то надається до театру, де важко між 2 і 5. дією представити те, що діялось перед сьмнадцятьма роками.

Павлусевич. „Добродій людства" — це справжня і то актуальна комедія, що при дбайливій виставці з добрими акторами робилаби касу театрові. Порівнюючи її з деяким чужинним товаром треба признати, що авторів за дум дуже добрий. Професор винаходить йонсграф, що докладно мірить душевні прикмети людини, її характер, силу волі, моральне почування, висоту інтелігенції, тощо. Щож дивного, що в часі, коли держави статизують навіть думки своїх горожан, з'являється міністр, щоби цим винаходом мірити льюальність усіх державних урядовців, а пізніше і всіх громадян. І тут зачинається конфлікт з винаходом. Деякі сцени є навіть комічні. Але виконання цього за думу—могло бути кращим. Щоби то зробив з такої теми Мольнар або якийбудь з його французьких взорів. Цілий твір понацінюваби дотепами, як добрі пані святочні баби родзинками, комічні сцени позаокруглюваби, щоби підкреслити їхній комізм, з діялогів зробивби поведенок на гострі шпільки, що сіялиби огненні іскри кругом себе.

Читаючи „містерію воскресення В. Пачовського під заг. „Гетьман Мазепа", міркуємо про те, як то автор цей повторяється у своїх творах. Возьмім легендарну постать Марка Проклятого, оту „душу маси", якою так насолоджуються Пачовський. Яку думку символізує ця постать? Вона хитка, вірить Мазепі і цареві, та проте символіка її неясна, головна заковика з тим її „прокляттям гріху"; раз хоче позбутися його,магаючи Мазепі, та трохи пізніше наравду пішов таки за Петром. В останній дії оправдується, це сталося тому, бо „Мазепа не дав всім знати, що державі дість кожному талан". А від чогож він, отой Марко, виступає в творі, як „душа маси"? Він же знав про пляни Мазепи, надармо тепер „кається" перед гетьманом на предмісті Бендер.

В „Мазепі" Пачовського бачимо цю саму хибу, що була і в „Сонці Руїна". На сцені багато оповідається і то про найважніші, найдраматичніші події. Автор хоче послугуватися в драмі про Мазепу такими ліричними засобами, як „шум водного млина і шелест очерету..." „журавель у своїм неприступнім гнізді" (як це показати на сцені? Л. Г., „соловій заливается" і т. д. (це ремарка до 1. дії)). Мова „Мазепи"—рємов зі збрки „На стоці гір": є тут „сонцєвіт", „папоротин цвіт", „шєстокрил", „животвір" і „карбїж". Герої — це не левцарі, тільки балакуни, що словами „вдаряють тризубами на Січ". Навіть Марко шукає: „Як один муж, як один муж, а кожний з них як вул!" Коректа недбайлива. Що: кілька творів про Мазепу і з постаті гетьмана нічого не залишиться. Який же він був?

Л. Гранічка.

Володимир Барагура: „Микола Хвильовий". (Літературна сильветка), Льв в, 1933. 16°, ст. 62. Всі права застережені. (Є це відбитка з „Нової Зорі", літо 1933 р., та цього на книжковім виланні не зазначено).

Треба признати, що в нас, по цьому боці греблі мало писали про Хвильового і дуже мало звали його твори перед трагічною смертю поета (гл. ряд статей про Хв—го і ряд його передрукованих творів в ЛНВ). Всі знають, що це „великий письменник", та менше людей знає його твори, його формальні досягнення та ідейне прямування.

Барагурова праця мало причиниться до пізнання правдивого літературного обличчя Хвильового; вона показує автора „Вальдшнеп" навіть у кривому зеркалі. Нєсвід май читач може міркувати, прочитавши брошуру Барагури, що Хвильовий цілий час тільки удавав комуніста, а ним ніколи не був Це занадто простакувате спрощення проблем Хвильового. Так вмовляють у нас Юринці і Коряки—та тоді не було би такої трагедії в його смерті, мовляж, смерть „зрідникові"—таж так саме писали наші, цьогорічні, большевицькі служаки. Трагедія Хвильового в тому, що він хотів погодити огонь і воду: хотів не перестати бути

українцем (як не перестав бути москалем—Постишев!) і рівночасно комуністом. Цього ніяк не могли стерати московські „товариші“ та малоросійські запродавці. В „комунізмі“ мало зникнути українство!

— Нащо Україні дивитися просто і безпосередньо до Європи, коли ми їй подамо все потрібне з Москви—кричали Постишеві й Коряки. Сам Чубар налякався того, що хтось сміє „тікати від російської літератури“, „розривати зв'язь з російською культурою“, „нехтувати Москвою“, що є „всесвітнім центром“ (!)

Автор „Етюдів“ вірив у „загірню комуну“, „вірив так божевільно, що можна вмерти“. І вмер! Його герой хотів повісити не тільки Мазепу, але й Петра? Сьогоднішні завоювальники України радо вичищують не тільки Мазепу, але й увесь український нарід. Роблять це під проводом нинішнього „Петра“—Сталіна.

Авторову праця написана методом покійного О. Огоновського. Що могло бути добре 50 літ назад—те сьогодні не вдовольняє. Барагура реферує публіцистично критичні праці Хвильового і то не вилловлює з них того, що найважливіше. В оцінці творів — переозвдає змісти, та послуговується довшими цитатами. Формальній сторінці присвятив автор тільки 6 сторінок.

І в цій частині не скопирив автор того суттєвого, що є притаманне буйній прозі покійного Миколи. „Душі“ Хвильового—автор не знайшов!

Лл.

Емілія Бронте „Буревісник“. Львів 1933 р. Наклад. вид; сп. „Діло“ ст. 277 ціна 280 перекл. М. Рудницького.

Не буду розглядати вартість самого твору, хоча б уже тому, що авторка займає належне місце в світовій літературі, та й твір говорить сам за себе. Інша річ, чому перекладач вирішив перекласти саме твір цієї авторки, а не наприклад щось Моруа, чи нарешті Габрієля Д'Анунціо (без сумніву більш „актуальних“, а перекладач колись закидав Л.Н.В. що він не присвячує місця „актуальним“ постатям літератури). Однак припустимо, що приблизно 80 літня давність тому не спинила автора від перекладу, що він уважав цей твір „архитвором“ (а саме перекладач колись написав був нудну розвідку про „нешкідливість архитворів“), а зрештою, може це діло смаку перекладача. Натомість мушу докладніше спинитися над якістю перекладу. Причин для того є дві: 1) той хто читає якийсь чужий твір у власній мові, очевидно робить це часто не тому, що не знає жадної чужої мови в якій мігби той твір прочитати, а тому, що воліє насолоджуватись музикою рідного слова, 2) перекладач нерідко в сторінках „Діла“ виступав із своїми „лінгвістичними вправками“, отже сам себе (а може й дехто з читачів) уважав за знавця мови.

Нажаль, цей переклад свідчить про щось цілком протилежне, щодо знання п. Рудницьким мови і в читача вирінає нерідко бажання „пустити“ в голову талановитому „мовознавцеві“, „перекладачеві“, „поетові“, „фелетоністові“, „редакторсьві“ і т. д. його працю. З таким знанням мови можна ще пробувати редагувати листування якоїсь поетової Просвіти, але не перекладати літературний твір.

Почнемо з лексики. Ось низка слів, які ми мусли перекласти знову, вже з московської на українську (правильність перекладу може перевірити перекладач хоча б на підставі Академічного словника та ін.)

Природно, що Рудницький усі подані нижче московські слова уважав за українські. Отже зам. московського „приказ“ — треба „наказ“; „бодрий“ — „базорий“; „охотно“ — „охоче“; „обстановка“ — „умебльованість“; „обстановка“; „кочерга“ — „коцюба“; „щиколочки“ — „колодочки“; „надутий“ — „надувочений“; „бовван“ — „бовдур“; „телепень“ — „йолоп“; „нарушив“ — „порушив“; „домашні“ — „домові“; „старушка“ — „бабуся“; „обривисто“ — „уривчасто“; „мигом“ — „миттю“; „довита“ — „огруйна“; „крепкий“ — „міцний“; „лягавая собака“ — „вижел“ і т. д.

Є й полонізми:

догляну в (невд. перекл. „dostrzegł, бо наше „доглядати“ значить що іншого — можна доглядати хворого) — „помітив“; „к зав“ — „наказав“;

„парубок“—„наймит“, (бо по нашому парубком звуть нежонатого чоловіка і тому смішно читати „зробив парубком“); „тіточий брат“—„брат у перших“; „старушок“—„дідусь“; „тапети“—„шпалери“; „заказав“—„заборонив“; „клякнула“—„стала навколішки“; „предівь“—„аджеж“; „комин“—„димар“ і інш.

Але, звичайно, на лексичі справа не кінчиться. Фразеологія і синтаксис перекладача—це якийсь „малопольсько-русинський“ жаргон, який має дуже мало спільного з українською мовою.

Подаю нижче ряд таких висловів, та речень: різблені рисунки—горорів'язьба; брязкання—брязкіт; череда цуциків—зграя цуциків (бо по укр. слово череда вживається тільки до корів, навіть скорочено кажуть: „череда вертає з поля“); „дівчина має приємну статі“—дівчина була поставлена, мала гарну постать, наймичка „з голеними раменами“—наймичка з голими плечима (бож по нашому „рамя“ це те, що по московськи і церковно-словянськи „рубище“, а як його п. Рудницький „полює“ то це лише віч зне!; „лицівки“—„щокви“; „череда свиней“—треба „гурт, стадо“; „пополудне було мрячно“—пополудні(е) було мрячно (е); „навколошки счиняла“—навколошках счиняла; „на такий вид“—углядівши, побачивши, уздрівши те, (бо вид-лице); „не вмів від холоду скинути засувки“—не міг (бо вміння тут ні при чому, як хто „не вмів“ то не вміє аж доки не навчиться, напр. Рудницький не вміє писати по українськи); „глянув такий скривлений“—„скривившись поглянув“ (бож ніким не був „скривлений“; „до дверей стукав“ (поль.) у двері стукав; „молодець з вилами“—хлопець, парубок з вилами (молодець, як і питомець—спадщина від галицьких москвофлів); ждав аж—ждав поки; двері терпіли через (поль.)—дверям дошкуляло; відповіла мені господині (поль.) господиня; чарку чаю—склянку, або філіжанку (залежить від оригіналу—б) чарка-поль. „келішк“, моск. „рюмка“); якій збирається на пдач (поль. буд. речення),—яку душили сльози, яка збиралась плакати; ладиш чай—готуєш чай, приготуєш чай, або вже наливавеш чай (ладити можна старі черевки); тремтючи на всьому тілі (поль.)—треба „всім тілом“; по необхідности (моск.)—з необхідности; марево—примара (бо маревом зветься горяча верста воздуха над степом у соняшний день, або міраж); заки я добіг, мій господар гукав—як видно зі змісту лише „гукнув“ (один раз), а не „гукав“; через голову доглянула—помітила, угляділа; напудився—налякався; занепали на кір—треба заклади на кір; порвали пірати (поль.)—вхопили, схопили пірати (порвати можна кожух); приперти одно око—прижмури-ти (бо приперти можна до стіни); спочувати її (акузатив)—треба їй (датив); ніщо не знають (поль.)—нічого не знають; „почав іти дощ з громами“—почалась громовиця; послали за лікарем—по лікаря (за лікарем було б ті, колиб лікар вийшов і послали за ним наздогін); дістала пропасниці—пропасницю (не части-ну!); до кількох день—протягом кількох днів; за ніщо (поль.)—ні за що і т. д.

Коли додамо на закінчення, що наведені помилки виписані нами з першої третини книжки, то думаю, що кожному стане ясною вартість перекладу! Коли на таких перекладах буде й молодь вчитися мови, то незабаром дійсно „Піємонт“—виробить якийсь жаргон.

Можемо ще вибачити незнання мови вченому, композиторові, публіцистові, політикові, але перекладачеві, письменникові, псеетові, критикові та авторові дитячих книжок вибачити того не можна. І. М.

Юрій Горліс-Горський — Огаман Хмара — з таємниць І. П. У. Львів, 1934. Накладом біб-ки Студ. Шляху ст. 76, ціна 50 гр.

Автор цієї книжки — людина з яскравими здібностями оповідача — безперечно має те, що називається літературним талантом. Але власне ця властивість автора — в данім випадку — скорше шкодить книжці, аніж помагає.

„Отаман Хмара“ це річ з неусталеною літературною формою. „Те, що читач далі прочитає — це не повість... Це, те що „я бачив на власні очі і чув на власні вуха“, — так попереджує автор. Але під впливом своїх літературних здібностей — далі мимоволі пише повість, документуючи її власними прізвищами, фактичними датами, назвами дійсних міст і сел... ц. т. додатк ми, для повісти зайвими

В цій ризиковій суміші елементів літературно-мистецького твору з елементами документальних спогадів полягає прикрий дефект цієї книжки. Кажу „прикрий“, бо панови, що на львівським терені трудяться „критикою“ і при тій окаянії намагаються загнати українське духове життя в душне ієгто містечково-свобістичної Піпідувки матимуть нагоду поклепувати на тему „сензаційного роману“ (як це вже сталося в „Чезоним чадом“ В Юрченка). Не варто, отже, давати зайвої нагоди для тих, що не відмовляють собі приємности танцювати завчасного маюфеса...

Ній піде було б написати звичайні спогади, а навіть, „репортаж“, відмовляючись від „літературних амбіцій“. Ці-бо амбіції, змушуючи автора обробляти й організовувати артистично сам в собі іельми цартісний магеріал живого й гостро пережитого дійсного життя, приводять тим самим до ослаблення їх історичної документальности.

Бувають доби, коли сама дійсність стає фантастичнішою від найбуйніших можливостей авторської фантазії, коли саме життя робиться „талановитішим“ від мистця, що з нього, а не з себе черпає матеріал для творчости. В такі доби література проявляється лірикою, есеєм, навіть (о, жах рідних счобів!) публіцистикою, мемуарами, рідше романом-хронікою, історичним романом і лише як виняток — повістю чи романом справді високої мистецької вартости.

Сучасникові не дано артистично, отже синтетично відтворити свою dobu в монументальнім мистецьким (звжди „обектвнім“ артистично) творі. Там то й найбільші прояви сучасної прози не пішли далі епічно аналітичної хроніки (Голсворги, Моріак, почасти Т. Манн) чи диференціальної психо-фотографії (Джойс й інші епітони Пруста).

Для того, хто пережив і переживає апокаліптичні роки України, вистарчить свої переживання лише записати без літературних намагань. Це буде праця не менш почесна від „літературної“, ті спогади тревитимуть міцніше від багатьох сьогодні так рекламованих літературних сензацій.

Юрій Горліс-Горський для такого власне „записування“ має всі дані: добра мова, легкість оповідання, яскравість і правдивість в віддаванні пережитого, почуття літературної міри. Талант (автор безперечно людина талановита) — допоміг йому обняти й розмістити спогадовий матеріал в певну цілість. Події і люди встали зайд його пера живими й справжніми. Тим прикріше підкреслюються „літературні“ намагання автора. Що „Хмара став в високій сивій шапці з низько опущеними козацькими вусами“ (в Г.П.У!!!) — це також з царини старо-українських літературних забобів. Це стилістична помилка автора і гріх проти мемуарної правди. Натомісць — мимо не зовсім вдалого стилю — вираз „шлунок інтимо сполучився з мозком“ (стр 35) — є надзвичайно стислим і правдивим окресленням одного з найважливіших, кардинальних явищ підсвідомого існування.

В цілому книжка вартісна і свого читача знайде. Зусилля стерти з пам'яті — так чи інакше описані в ній події чи викпоти їх — цілком даремні.

Евген Маланюк.

Відповіді Редакції

Вр. п. В. Б-ач, ст. прав, Перемишль. — Просите пояснити, „чому почавши від Липинського а скінчивши на Крижанівським усі зводили (з редактором „ЛНВ“ і „Вістника“) боротьбу не на площині ширшій, а все особисті справи прикривали інтересами загальними? Чому Донцова атакують по більшости як особу, а не пропагатора певних ідей... Чи ру-

тенець так до ґрунту подлий?...“ Рутенці воліють особисті атаки від річевої критики тому, що — 1) для останньої треба щось знати і над чимсь думати, а цього вони не люблять, 2) лайка легша від критики і як спосіб полеміки більше відповідає демократичній культурі рутенця, 3) щоби протиставити чужим думкам власні, треба їх мати, 4) „Вістник“ намагається уняти в — для одних добру, для других злу — але в певну окреслену форму, ідейний хаос нашої доби; демократія-ж наша, звичаєна не формувати, а бути формованою, органічно не терпить нічого окресленого і ніякої форми, воліючи ідейний хаос і принципіальну безпринципіальність. Є й інші причини...

Вп. п. Л-ий, Варшава. — Пишете, що „більшість нашої колонії стоїть по боці „Вістника“ та що він „не повинен звертати уваги“ на глупі випадки, „а робити й далі своє діло — виховувати душу укравця не з психологією Чингіз-Хана чи Тугай-бея, але з психологією європейця, який був би свідомий прав своїх і обов'язків“... Ми тої самої думки. На глупі напади уваги не звертатимемо, лише — від часу до часу — ставлятимемо їх авторів на належне їм місце.

Вп. п. М. Луць Семенен, Канада. — Робитимемо далі те саме, що й досі. Маєте рацію, що в слушний час „вся сволоч“ з'явиться на політичній арені“. Не допустити до цього, демаскуючи її — одне з завдань нашого журналу.

Ю. Х-ць і Ів. Д-ас, Закарпаття. — Знаємо, що у вас „на Підкарпатті відповідної літератури дуже мало, за те можна знайти шапковалівське або комуністичне сміття, що калічить і викривляє душу молоді“, постараємося допомогти вам „пожертвою літератури, яка виховувалаби людей сильної волі“, вишлемо вам журнал і книжки з нашої Книгозбірні.

Вп. пп. Р. Кедро, М. Підлужний — дякуємо за вирази солідарності з нагоди останньої кампанії проти „Віс-ка“. Відповідь на неї вже з'явилася в пресовім фільмі в мин. книзі. Іншої — ті люди не варті.

Від Адміністрації

Попереджуємо: книгарні, наших заступників і передплатників, що поки не буде зліквідований рахунок за „Мусоліні“, не вишлемо чергової книжки „Книгозбірні Вістника“.

Незабаром виходить другий наклад „Мусоліні, людина й чин“, хто хоче взяти до продажі, просимо повідомити. Ціна книжки вносить 1 зол., одуст комісові й 20%. При посиленні грошей, — просимо зазначити, на яку ціль.

Вп. п. М. Примак, за інж. С. Іаріля, Т. Хомишина, Буенос-Айрес; **Укр. Студ. т-во** Січ в Іраці; **о. Др. Клодницький,** Америка; „**Насус**“, Бельгія; **о. С. Савчук, А. Грегорівич,** „Український Голос“, іще нко, **Українська Ліга Самопомочі,** — Канада; **М. Качмар,** за С. Чучмана, Р. Ярого, **конс. Д. Ореньчук,** — Німеччина; **О. Петлюра, М. Ригас, І. Жураківський,** — Франція; **Слованська Бібліотека Міністерства Закордонних Справ, В. Мартинець, І. Роман,** за **Дра Р. Стахуру, Гриць Іван, А. Іваськевич, граф. К. Заклинський,** — Чехія; **Укр. Студ. Спілка,** — Брно; **І. Школьнік,** Югославія; — гроші отримали, книжки вислали.

Вп. Е. Потапів, Вронки, переслані для нас 26. VIII. 1933 р. аол. 2-50 через книгарню Рідної Школи у Львові, одержали аж 26. II. 1934 р.

Мимо кількакратного упізнання не вирівняли належності: **В. Караван,** Жабе 6 60; **нж. М. Томкович,** Рівне 6 60; **Укр. Бесіда,** Чортків 2 10; **Д. Росомаха,** Білосток 2 20, **Р. Бабюк,** Рогатин 9 80.

Вп. п. О. Даньчик, Тачово, за „Вістник“ маєте заплачено до кінця 1934 року; прислану квоту зарахували на „Книгозбірню Вістника“.

Вже по видрукованою їх імен, дістали ми залату, або авороти від слідуєчих осіб: **Рідна Школа** на руки **І. Гавриліві;** **Дм. Гизтів,** **Тустановичі-Борислав;** **Читальня Просвіти, Завидовичі;** **Микола Сим і Укр. Бесіда, Радеків;** **В. Ореньчук, Німеччина;** **о. Андрій Бандера, Воля За-**

деревацька; Теодор Хомишин і інж. С. Гаріль, Буенос-Айрес; Укр. Студ. Т-во „Січ“ у Грау.

Всч. о. Лямпарт, — Америка, „Вістник“ вислали на подані адреси нашими прихильниками. Не наша вина, що Ваша кореспонденція попадає в непокликані руки. Нікого не силуємо, щоб став нашим передплатником, хто ним не хоче бути, нехай зверне нам книжку, а не жде кілька місяців на упімнення.

Союзові Підкарпатськ х Студентів в Чехії; Укр. Студ. Громади у Варшаві, Т-ву Сокіл в Гребенові; Середньошкільній молоді в Рогатині; О. Гузар вій, М. Стахові, прсф В. Андрієвському, Я. Бобрукові, Т. Галемі, В. Кедровському, інж. П. Лістовському, о. Я. Марковичу і др. дякуємо за привіти і побажання.

Вп. п. М. Примак за У. С. Г. і Т. Кріпка, Буенос-Айрес — грошей ще не дістали, книжки вислали.

Збираючим комплет „Вістника“ за 1933 р. можемо служити окремими книжками, як рівнож маємо ще на продаж кілька комплетів в ціні 25 вол.

Висилаємо книжкову премію за діяльність в 1933 р. слідуючим заступникам „Вістника“: М ру Я. Падохові, Стрий; В. Тимофіївві, Крем'янець; В. Лельові, Перемишль; інж. А. Топачевському, Варшава; М. Примакові, Буенос-Айрес; Дм. Геродотові, Букарешт; М ру М. Турашові, Борислав; Д-ру М. Антоновичові, Прага; В. Бичковичові, Сколе; М-ру Р. Гладкій, Рогатин; М-ру В. Постригачеві, б. заст. в Кракові; К. Пилнівській, б. заст. в Познані; Б. Романенчуку, Львів; інж. Борису-Володимирові в Яворові; інж. Р. Паламарчуків, Горьдок; Ф. Кордубі, Тернопіль; О. Проскурні, Луць; К. Балицькому, Каліш; Р. Ясеницькому, Станиславів; Я. Гешкові, Срембрі і І. Прашкові, Звараж.

Повід'яємо, що хто приєднає нам п'ять сталих передплатників, діставатиме „Вістник“ даром.

Вп. п. Олені Кульчицькій, Р. Волошинові, М. Качмарові, О. Машакові, м-ру В. Постригачові, о. О. Яновичському і др. дякуємо за адреси і придбання нових передплатників.

Заповідь, що на далі не будемо давати в довг більше як дві книжки, а зголошенням на нових передплатників, лише одну книжку.

Всіх, хто має залежності за передплату, чи кольтпортж, просимо вирівняти і не наріжати наше видавництво на страти, а себе на зайві упімнення, оголошення на сторінках „Вістника“ і на кошти!

В. книжку ми вислали і нам не звернули помімо упімнень: Зофія Баландук, Чортків; Мих. Борщ, Збараж; Др. Пант. Вабак, Цішанів; Руд. Бутилинський, Ляхівці; Денис Банах, Глухівці; Евст. Блоус, Гусятин; Омелян Бізан, Краковець; Василь Чапля, Мукачів, читальня Просвіти, Тлусте; читальня Просвіти, Сокаль; Др. Остап Хархаліс, Яворів; о. Стефан Чеховський, Віла к. Чортк.; читальня Просвіти Болахів; чит. Просвіти, Долонки; чит. Просвіти, Тисова; чит. Просвіти, Тяпче, чит. Просвіти, Гощів; чит. Просвіти, Перватичі; І. Дубовий, Париж, Пл. Данилевич, Несухойже; Лев Дорожинський, Угнів; Петро Дутко, Добромил; Дозя Деделюківна, Балинці; Яр. сл. Дмитрик, Гаї к. Львова; Алекс. Дідацький, Калуш; Петро Доман, Копичинці; Вол. Дармохвал, Болахів; Яр. Флінта, Токи; о. Теодор Федорук, Накваша; Петро Гюрал, Борщів; Мих. Геник, Розвояни; Юлія Гулею, Погар; Марія Ганкевич, Чортків; Др. Гумецький, Тлусте; Іван Гриновець, Збараж; Др. Годованій, Теребовля; Мук. Гевчук, Богданівка; Надія Гнатова, Осівці; Яр. Горалевич, Львів; Теоф. Ганушевський, Коломия; Дмитро Гавриш, Велдіж; Анна Гаєва, Коломия; Максим Гнатишак, Коломия; о. Ілько Янківський, Сенечів; Мих. Івашків, Турка н. Стр.; Олга Яримович, Білосток; Іван Яремич, Битків; Борис Янич, Колки; Олекс. Яртимець, Краків; М. Кобрин, Тулуза; Ів. Кузьма, Мукачів; о. Крайчик, Теошів; о. Вас. Квіт, Узлів; Вас. Колодій, Прага; мтр. Колосовський, Судова Вишня; Мих. Керницький, Балки; Ол. Козьоринський, Балигород; о. Корн. Куницький, Букачівці; Ів. Корчинський, Галич; Осип Кашуба, Гусятин; Ром. Коцик,

Хмелева; Конст. Киницький, Кам'нь Коширський; Й. Курек, Краків; Льон-
 тин Караван, Перемишль; о. Й. Каменецький, Заліщики; Ем. Климчук,
 Каравиці; о. Й. Ліщинський, Мякіш новий; Павло Левкович, Теремне;
 о. Ів. Лебедович, Бірча; Ом. Литвин, Зелибори; Мирон Левицький, Вол-
 ківці; О. Лискевич, Грамазів; Накифор Лотоцький, Колки; К. Лісвач,
 Краків; Ал. Маркуш, Тячево; Др. М. Мандрик, Ширець; Євг. Маслякова,
 Ропчиці; Дан. Мачай, Лисько; о. Ів. Мишак, Баківці; Ал. Мудрецький, Бо-
 лехів; Зен. Мурнівва, Бортники; Мик. Мельник, Львів; Вол. Михалевич,
 Краковець; Мик. Маркевич, Ковель; Брем. Марчак, Шаховичі; Ів. Ми-
 китилюк, Катовиці; Д. Момотюк, Копичинці; Ф. Невестюк, Яблонів; о.
 Вікт. Несторович, Бібрка; Ол. Олійник, Андріїв; М. Онисько, Ратно;
 Кость Олещук, Нові Кошари; о. Мих. Осалца, Броди; Анна Оришкевич,
 Терпилівка; о. Вас. Ощипко, Борщовичі; Петро Оясько, Белз; о. Мих.
 Олійник, Болехів; Олекс. Полянський, Мукачів; Ф. Повхан, Кальник; Др.
 Ст. Полянський, Володимир Вол; Ст. Пашківський, Борщів; Лука Під-
 луський, Богородчани; Грицько Пхун; Спасів; Дм. Романенко, Ковелі;
 Ів. Ришко, Солот; О. Рижевський, Бережани; о. Мик. Рохлицький, Ко-
 лодіївка; Дм. Савкевич, Франція; Вас. Сверняк, Мукачів; Ем. Смерчан-
 ський, Вел. Березне; Кат. Стаднюк, Ковель; Федір Шум, Шайно; Др.
 Дм. Стасів, Миколзів н. Дн.; Школа Денникарська, Варшава; Мих. Се-
 менів, Богородчани; Вол. Скрентсвич; Ос. Соколовський, Богородчани;
 Вол. Сущків, Борислав; Мих. Шешор, Богородчани; Секція Молоді, Гвіз-
 дець; Ів. Семків, Горденка; Роман Швайло, Коломия; Роман Ставни-
 чий, Коломия; Н. Самборський, Вербовець; Вас. Серела, Ясенія руська;
 Ф. Сюзаренко, Чезія; Роман Соболь, Снятин; Й. Шеремета, Камінка
 Струмилова; Ів. Тоған, Нове Село; о. Тарнівський, Підністрилля; Вол. Ти-
 мак, Чижиків; Т-во "Родина", Ярослав; М. Табак, Стависьлавів; Др. Т.
 Томкевич, Снятин; Т-во "Бесіда", Ярослав; Т-во "Укр. Касино", Бо-
 лехів; о. Вол. Терещук, Гошів; Др. Мартин Вавряк, Бусь; Вас. Варварів,
 Повурск, Як. Водяний, Борсуки; Стефан Воркун, Боричів; Богд. За-
 лерковний, Львів; Богд. Занько, Варшава; П. Жаровецька, Кломніце; Вол.
 Жук, Коломия

Книжки присилані для рецензії просяться надси- лати в ДВОХ ПРИМІРНИКАХ

*В справі неприятих до друку віршів і дрібних рукописів
 Редакція не ЛІСТУЄТЬСЯ.*

Нові книжки

*Богословське Наукове Товариство
 у Львові в першім десятилітті свого
 існування (1923—1933),* опрацювали
 о. др. Лев Глинка, др. К. Чехович
 Львів, 1934, ст. 92.

*Праці ер. кат. богословських ака-
 демій у Львові, під проводом о. проф.
 др. П. Сліпого, т. X. 217 т. XII,*
 ст. 147

*Книга Знання, вид. Ксоп. Рідна
 Школа, Львів—Синиславів, Лютий
 1934, стр. 42, 43, 44 і 45.*

*Проф. Валеріян Горбачевський,
 Ідеократизм ч. 1. Мукачів, 1933, ст. 120.*

*Праці українського високого пе-
 дагогічного інституту ім. Мих. Дра-
 гоманова у Празі. Науковий збірник
 т. 1. під заг. ред. В. Сімовича, т. 1.
 ст. 570, т. II. ст. 423.*

*Праці укр. високого педагог. ін-
 ституту ім. Мих. Драгоманова у*

*Празі, Драгоманівський збірник під
 загальною редакцією др. В. Сімо-
 вича, Прага 1932, ст. 320.*

*Арсен Річинський, Проблеми укра-
 їнської релігійної свідомості, по кон-
 фіскації друге видання. Володимир Во-
 линський, накл. автора при допомозі
 укр. кооп. банку в Бересті, ст. 280.*

*Юрій Горліс Горський, Отаман
 Хмара, в таємниці І. П. У., Львів,
 1934, накл. Б. бібліотеки Студ. Шляху,
 ст. 75.*

*Велика Історія України, зш. 2.
 Львів, ст. 96.*

*Володимир Юркевич, Контрасти,
 (поетія, нариси) Львів — Перемишль
 1934, ст. 29.*

*La Famine en Ukraine, (Ses ho-
 vieurs, ses causes et ses etters). Federa-
 tion européenne des ukrainiens a l'é-
 ranger, ст. 55.*

Надіслані журнали

Перемога, ч. 10.
Дажбог, Львів ч. 1—2.
Відродження, ч. 4.
Рідна Мова, Варшава ч. 3.
Післанець Правди. Раві Руска
 ч. 3.
Світ Дитини, Львів ч. 7.
Літопис Червоної Калини, Львів,
 ч. 3.
Тризуб, Париж ч. 8.

Місіонар пресв. Серця Ісусового,
 Жовква, ч. 3
Манджурський Вістник, Харбін
 чч. 1, 2, 3, 4.
Вісти з Лугу, Лугу, ч. 2.
Кооперативна Республіка, бере-
 вень 1934.
Да злучення, Беларуска релі-
 гійная часопісь, Вільно ч. 3—4.
Sprawy Narodowościowe, czasopi-
 smo poświęcone badaniu spraw na-
 rodowościowych, Warszawa, Nr. 6.

БІБЛІОТЕКА „СТУДЕНТСЬКОГО ШЛЯХУ“

Має на складі такі книжки:

В. М. Янів: БІЙ ПІД КРУТАМИ. Ціна 20 гр. з пересилкою 25 гр.
Б. Кравців: СОНЕТИ І СТРОФИ. Ціна 50 гр. з пересилкою 60 гр.
Юрій Горліс-Горський: ОТАМАН ХМАРА Ціна 50 гр. з персил. 60 гр.
 ЗАКОВЛЕННЯ: гроші слати виключно до Адміністрації „Студ.
 Шляху“ Львів, Супінського 21. Чекове конто П. К. О. 503966.
 На чеках обов'язково виразно зазначувати, на яку книжку пе-
 ресилається гроші.

АТЕЛІЄ ГРАФІКА

М. БУТОВИЧА

PRANA DEJVICE ZELENÁ 175 I.

Дванацять таблиць українських вишивок

які обіймають 128 узорів із різних околиць Галичини й Бу-
 ковини в мистецькій окладинці **КОШТУЄ 6 зол.** — За-
 мовляти можна в адміністрації „НОВОЇ ХАТИ“ Львів Ри-
 нок ч. 39. І. пов. і в усіх українських книгарнях.

„Українська Бібліотека“

Періодичне видавництво кращих творів українського й світового письменства
 Виходить щомісячними випусками в об'ємі 8 аркушів (128 стор.) друку

накладом Івана Тиктора.

Адреса: Львів, Руска 18.

„УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА“

є найдешевшим видавництвом у своєму роді бо **цілорічна перед-
 плата** за 12 томів, об'єму 96 аркушів або 1356 сторін друку, вносить,
 всього **9-60 зол.** Піврічна — 5 зол. Чвертьрічна — 2-60 зол. Для закор-
 дону 2 ам. доларя.

Вже вийшла з друку незвичайно цікава книжка
ЮРІЯ ГОРЛІС-ГОРСЬКОГО

ОТАМАН ХМАРА

З таємниць Г. П. У.

В цій книжці автор яскраво змальовує неznані загалові події, свідком яких був підчас майже восьмилітнього перебування в тюрмах Г. П. У. ОТАМАН ХМАРА — це одна із незнаних сторінок історії національної боротьби.

НА СВЯТА і в будний день найсмачніша пожива це
БИТА ПТИЦЯ МАСЛОСОЮЗУ

Купувати можна: КОСЦЮШКИ" 1а. Доставляється також до дому **без доплати** на замовлення тел. 39-66, або в котрійнебудь продажні М. С.

ХТО

дбає про здоров'я купує набіл тільки

МАСЛОСОЮЗУ

Кожна українська Родина вживає:

МИЛО ДО ПРАННЯ **ЦЕНТРОСОЮЗУ"**
тоалет. до миття,
до набуття по всіх кооперативах і складах
„НАРОДНОЇ ТОРГОВЛІ“.

„НОВИЙ ЧАС“

ілюстрований, найбільш поширений і найдешевший щоденник — кожне число на 8 сторінок коштує 20 сот
Місячна передплата — всього 3 золоті.

ПЕРЕДПЛАТА ЗАКОРДОНОМ ЧВЕРТЬРІЧНО: Австрія — 9 шіл.
Ч.С.Р. — 40 кч., Франція — 40 фр. — в усіх прочих краях 13—зол

Адреса: „**НОВИЙ ЧАС**“ ЛЬВІВ, вул. Боїмів ч. 4.

Телефони: 30-13 і 106-13.

Кonto ПКО 501.505,konto П.Щ. Прага 78.726.

Студентський Шлях

виходить, як місячник в 1—2 арк. друку. Річна передплата 7'20, з поштою 8'00 зл. п., адреса Львів, Супінського 21.

ЦІНА КН. — 2.20 зл.

III
1712531

1934 P.2 кн. 4

„ВІСТНИК“

місячник літератури, мистецтва,
науки й громадського життя.

ВИХОДИТЬ точно при кінці кожного місяця.
БОРЕТЬСЯ з інтернаціоналізмом і колтунством усіх форм.
ОБСТОЮЄ духову єдність з культурою Заходу.
ПРОПАГУЄ національно-громадські кличі новітньої Європи, і потребу психічного переродження народу.
МІСТИТЬ праці найвидатніших літературних, наукових і публіцистичних сил Галичини Волині і вигнанщини.

В журналі містили або міститимуть свої статті:

В. Андрієвський, М. Андрусак, Б. Антонич, В. Біднов, М. Гайворонський, Б. Галайчук, В. Галан, І. Гончаренко, О. Грицай, О. Гузарєва, А. Ворон, Дм. Донцов, Р. Завадович, Р. Кедро, В. Кедровський, Г. Келєр-Чикаленко, Ю. Клен, М. Кордуба, Н. Королева, В. Королів-Старий, Б. Кравців, А. Крєзуб, В. Кубійович, С. Куликівна, Ю. Липа, Л. Лукасевич, Л. Луців, Е. Ляхович, Е. Маланюк, М. Матіїв-Мельник, Л. Мосєндз, М. Мухін, О. Наріжний, С. Наріжний, М. Озерський, О. Ольжич, Всєв. Петрів, Ю. Пирогова, М. Підлужний, В. Постригач, В. Приходько, А. Річинський, У. Самчук, С. Сіропольо, о. Ст. Смачило, О. Стефанович, М. Струтинська, О. Теліга, Е. Чехович, І. Федорович-Малицька, Г. Явір й інші.

Передплата, яку треба слати **виключно на Чарнецького 26 м. 21**, або на чекове conto. 500.371, виносить: квартально зл. 6.60; піврічно — 12; річно 23; для заграниці — 30 зол. Ціна окремої книжки — зл. 2.20. — — — — —

В АМЕРИЦІ набувати Вістник: Книг. М. Сурмача,
103 Av. А. Нью-Йорк.

Видає: Ольга Бачинська. За редакцію відповідає Іван Устиянович
Ред. і Адм. — Львів, Чарнецького 26 м. 21.

З друкарні Ставроп. Інст. в піднаймі З. Медичкого у Львові.